

CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİN EĞİTİMİ BİLİM DALI

KARMA EVLİLİKLERDEN DOĞAN ÇOCUKLARIN DİN EĞİTİMİ

Doktora Tezi

Fatma KURTTEKİN

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Hüseyin YILMAZ

SİVAS
Aralık 2017

CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİN EĞİTİMİ BİLİM DALI

KARMA EVLİLİKLERDEN DOĞAN ÇOCUKLARIN DİN EĞİTİMİ

Doktora Tezi

Fatma KURTTEKİN

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Hüseyin YILMAZ

SİVAS
Aralık 2017

KABUL VE ONAY

Üniversite: : Cumhuriyet Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Ana Bilim Dalı : Felsefe ve Din Bilimleri
Bilim Dalı : Din Eğitimi
Tezin Başlığı : Karma Evliliklerden Doğan Çocukların Din Eğitimi
Savunma Tarihi : 28.12.2017
Danışmanı : Prof. Dr. Hüseyin YILMAZ

Unvanı - Adı Soyadı

İmza

Jüri Başkanı : Prof. Dr. Şuayip ÖZDEMİR

Üye : Prof. Dr. Hüseyin YILMAZ

Üye : Prof. Dr. Metin BOZKUŞ

Üye : Doç. Dr. Macid YILMAZ

Üye : Doç. Dr. Dursun Ali AYKIT

Oy Birliği ☒

Oy Çokluğu ☐

Fatma KURTTEKİN tarafından hazırlanan “Karma Evliliklerden Doğan Çocukların Din Eğitimi” başlıklı tez, kabul edilmiştir. / /

Prof. Dr. Ahmet ŞENGÖNÜL
Enstitü Müdürü

ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI

Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde hazırladığım bu doktora tezinin bizzat tarafımdan ve kendi sözcüklerimle yazılmış orijinal bir çalışma olduğunu ve bu tezde;

- 1- Çeşitli yazarların çalışmalarından faydalandığımda bu çalışmaların ilgili bölümlerini doğru ve net biçimde göstererek yazarlara açık biçimde atıfta bulunduğumu;
- 2- Yazdığım metinlerin tamamı ya da sadece bir kısmı, daha önce herhangi bir yerde yayımlanmışsa bunu da açıkça ifade ederek gösterdiğimi;
- 3- Başkalarına ait alıntılanan tüm verileri (tablo, grafik, şekil vb. de dâhil olmak üzere) atıflarla belirttiğimi;
- 4- Başka yazarların kendi kelimeleriyle alıntıladığım metinlerini, tırnak içerisinde veya farklı dizerek verdiğim yine başka yazarlara ait olup fakat kendi sözcüklerimle ifade ettiğim hususları da istisnasız olarak kaynak göstererek belirttiğimi, beyan ve bu etik ilkeleri ihlal etmiş olmam halinde bütün sonuçlarına katlanacağımı kabul ederim.

23./12/2017

Fatma KURTTEKİN

ÖNSÖZ

“Karma Evliliklerden Doğan Çocukların Din Eğitimi” adlı bu tezde, eşlerden biri Türk-Müslüman diğeri gayrimüslim-yabancı çiftlerin yaptıkları evliliklerden dünyaya gelen çocukların dinî-kültürel kimlik gelişimleri tespit edilmeye çalışılmıştır.

Araştırmamız; giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. *Giriş*’te, araştırmanın problemi, amacı, hipotezleri, evren ve örnekleme ile yöntemi hakkında bilgi verilmektedir. *Birinci Bölüm*’de, teorik bir yaklaşımla Britanya’daki dinî çeşitlilik ve çok kültürlülük bağlamında Türk varlığı, okullarda verilen din dersleri ile ilgili bilgiler verilmiştir. *İkinci Bölüm*’de, ebeveynlere anket uygulanıp, görüşmeler yapılarak konu ile ilgili tespitlerde bulunulmuştur. *Üçüncü Bölüm*’de izin veren ailelerin çocuklarıyla da görüşülmüştür. Anket ve görüşme sonuçları değerlendirilmiş, elde edilen veriler tablolar halinde sunulmuştur. *Sonuç ve öneriler* kısmında ise, elde edilen bulguların değerlendirmesi yapılarak bazı önerilerde bulunulmaya çalışılmıştır.

Bu çalışmamda, danışmanlığımı yapıp yol gösteren değerli hocam Prof.Dr. Hüseyin YILMAZ’a, değerli hocam Prof. Dr. Nevzat Y. AŞIKOĞLU’na, her sorumda kapısını her zaman hiç çekinmeden tıklattığım değerli hocam Doç. Dr. D. Ali AYKIT’a, araştırmanın rotasının şekillenmesinde katkısı olan değerli hocam Doç. Dr. Özcan GÜNGÖR’e, araştırmanın Britanya ayağında beni ülkesine davet eden ve danışmanlığımı yürüten değerli hocam Dr. Elisabeth ARWECK’e, ailelere ulaşmamda elinden gelen yardımı sunan değerli dostlarıma ama özellikle bu araştırmanın asıl mimarları olan değerli karma ailelerimize ve çocuklarına teşekkürlerimi sunuyorum.

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	i
KISALTMALAR	iii
TABLolar LİSTESİ	v
ÖZET	vii
ABSTRACT	ix
GİRİŞ	1
1. ARAŞTIRMANIN PROBLEMİ	1
2. ARAŞTIRMANIN AMACI	4
3. ARAŞTIRMANIN HİPOTEZLERİ	4
4. ARAŞTIRMANIN EVREN VE ÖRNEKLEMİ	5
5. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ	5
6. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ	7
7. SINIRLILIKLAR	8
8. VERİ KAYNAKLARI, VERİLERİN TOPLANMASI VE ANALİZİ	8
BİRİNCİ BÖLÜM: TEORİK ÇERÇEVE	9
1.1. KİMLİĞİN REFERANSLARI OLARAK DİN VE KÜLTÜR	9
1.2. ÇOK KÜLTÜRLÜLÜK VE DİN EĞİTİMİ	13
1.3. BRİTANYA’NIN DİNİ ÇEŞİTLİLİĞİ, TÜRK VARLIĞI VE DİN DERSİ	17
1.4. EVLİLİK VE KARMA EVLİLİK	21
1.4.1. Britanya’da Karma Evlilik	24
1.4.2. Semavi Dinlerin Bakış Açısından Farklı Din Mensuplarıyla Evlilik	28
İKİNCİ BÖLÜM: KARMA EVLİLİKLERDEKİ EBEVENYLERE DAİR BULGULAR VE YORUMLARI	41
2.1. EBEVEYNLERİN SOSYO-DEMOGRAFİK ÖZELLİKLERİ	41
2.1.1. Ebeveynlerin Sosyo-Demografik Özellikleri	41
2.2. DİNÎ KİMLİKLER VE DİNDARLIK DÜZEYLERİ	44
2.3. EŞLERİN VE AİLELERİN BİRBİRLERİNİN DİNÎ-KÜLTÜREL KİMLİKLERİNE BAKIŞI	53

2.4. DİNÎ-KÜLTÜREL ŞARTLAR	63
2.5. YERLEŞİM YERİ	76
3.1. ÇOCUKLARA DAİR BULGULAR	83
3.2.ÇOCUĞUN DİN EĞİTİMİ İLE İLGİLİ TUTUMLAR	83
3.2.1. Çocuğun Dinî ve Kültürel Kimliği	112
3.2.2. Sosyal Kurumlara Katılım ve Bu Kurumlarda Verilen Din Eğitimi	136
3.3. DİNÎ BAYRAMLAR.....	153
3.4. YAŞANILAN SORUNLAR.....	158
3.4.1. Kültürel Farklılıklar	160
3.4.2. Dinî Farklılıklar	162
3.4.3. Çocukların Din Eğitimi İle İlgili Sorunlar.....	167
3.4.4. Dil Sorunları	170
SONUÇ VE ÖNERİLER.....	173
KAYNAKÇA	179
EKLER.....	193
ÖZGEÇMİŞ.....	203

KISALTMALAR

Age.	:Adı Geçen Eser
Agm.	:Adı Geçen Makale
Agmd.	:Adı Geçen Madde
Agb.	:Adı Geçen Tebliğ
Agt.	:Adı Geçen Tez
Agr.	:Adı Geçen Rapor
Agw.	:Adı Geçen Websitesi
Bk.	:Bakınız
C.	:Cilt
çev.	:Çeviren
DİA	:Diyanet İslam Ansiklopedisi
ed.	:Editör
nu.	:Numara
p.	:Page
sy.	:Sayı
sav.	:Sallallahu aleyhi ve sellem
s.	:Sayfa
vb.	:Ve benzeri
vol.	:Volume
vs.	:Vesaire
Yay.	:Yayınları

TABLÖLER LİSTESİ

Tablo 1: 2001-2011 İngiltere ve Galler Bölgesi Nüfus Sayım Sonuçlarına Göre Din Mensupları	18
Tablo 2: Cinsiyet Faktörüne Göre Karma Evlilik Oranları	27
Tablo 3: 2011 Nüfus Sayımına Göre Dindar Ailelerin Çocuk Sayısı	28
Tablo 4: Sosyo-Demografik Değişkenler	42
Tablo 5: Eğitim Yeri ve Durumu	44
Tablo 6: Ebeveynlerin Dinî Kimlikleri	45
Tablo 7: Ebeveynlerin Dindarlık Düzeyleri	51
Tablo 8: Yaş ve Evlilik Süresi	55
Tablo 9: Ailelerin Gelin/Damatları İle İlgili Yargıları	58
Tablo 10: Müslüman Katılımcıların Dinî-Kültürel Şartları	63
Tablo 11: Çocuğun Doğumuyla İlgili Dinî Uygulamalar	66
Tablo 12: Katılımcıların Sahip Olduğu Çocuk Sayısı	83
Tablo 13: Din Eğitimine Başlama Zamanı	84
Tablo 14: Ailede Din Eğitimi Sunma	85
Tablo 15: Ailenin Dinî Aktarım Fonksiyonu	91
Tablo 16: Eşlerin Birbirlerinin Dinleri Hakkındaki Bilgisi	98
Tablo 17: Aile Ortamında Kullanılan Dil ve Türkçe Öğrenimi	114
Tablo 18: Çocuklara Dair Bulgular	136
Tablo 19: Mabetlere Katılım	139
Tablo 20: Okulla İlgili Değerlendirmeler	150
Tablo 21: Kültürel Farklılıktan Kaynaklanan Sorun Yaşama Sıklığı	160
Tablo 22: Dinî Farklılıktan Kaynaklanan Sorun Yaşama Sıklığı	162
Tablo 23: Evlilikten Memnuniyet -Dinî Kimlik	163
Tablo 24: Çocukların Din Eğitimiyle Alakalı Sorun Yaşama Sıklığı	167
Tablo 25: Dili Konuşamamaktan Kaynaklanan Sorun Yaşama Sıklığı	170

ÖZET

İslam tarihinde Müslüman erkekler ile Ehl-i kitap kadınların evlendikleri görülmüştür. Kur'an-ı Kerim'de ki izne rağmen, ideal olan eşlerin Müslüman ve denk olmasıdır.

Britanya'da Müslüman ve gayrimüslimler arasındaki evlilikler dinî kurallara ya da ebeveyn tercihlerinin dışında gerçekleşebilmektedir. Bu evlilikler ebeveynlerin ve çocukların dinî kimliklerini etkileyebilmektedir. Bu noktada araştırmanın problemi de ebeveynlerin çocuklarına dinî nasıl ve hangi boyutta aktardıklarıdır?

Araştırmada karma evliliklerden doğan çocukların dinî-kültürel kimliklerinin gelişimi ele alınmıştır. Bu tür ailelerdeki çocukların kendilerini nasıl tanımladıkları ve hangi faktörlerin dinî inançlarını etkilediği incelenmiştir. Türk Müslüman ve gayrimüslimlerden oluşan karma ailelerde çocuklara aktarılan dinî inançlar, uygulamalar ve gelenekler anket formu ve görüşmelerle toplanan veriler aracılığıyla dinî sosyalleşmenin ve din eğitiminin çocukların dinî gelişimleri ve tepkileri üzerine etkisi değerlendirilmiştir.

Kriterlere uygun aileler kartopu yöntemiyle bulunmuştur. 32 aile ve 15 çocuğa ulaşılmayla alan araştırması tamamlanmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşme ve anket formları temel araştırma yöntemi olarak kullanılmıştır. Görüşmeler Türkçe ve İngilizce olarak yürütülmüştür. Katılımcıların izniyle ses kaydı alınmıştır. İngilizce yürütülen görüşmeler daha sonra Türkçe'ye çevrilmiştir. Bütün görüşmeler araştırmacı tarafından 10 ayda tamamlanmıştır. Her bir katılımcıyla ayrı ayrı yürütülen görüşmelerin çoğu istek üzerine restoran, kafe ve iş yerlerinde gerçekleştirilmiştir.

Nitel analiz yöntemi NVivo ve nicel analiz yöntemi SPSS ile veriler değerlendirilmiştir. Sonuçta benzerlikler ve farklılıklar ortaya konulmuştur.

Anahtar kelimeler: Karma Evlilik, Dinler Arası Evlilik, Çocukların Din Eğitimi, Yurt Dışında Yaşayan Türkler.

ABSTRACT

In Islamic history, marriage between Muslim men and Christian or Jewish women was permitted, but controversial. It is permitted in the Qur'an but, ideally, partners who get married should be Muslims and of equal social status.

In the UK, marriage between Muslims and non-Muslims may happen without having to conform to religious rules or familial preference. These marriages may influence the faith identification of parents and children. The research question is: "to what extent and how are parents in interreligious families able to transmit their religion to their children who are growing up in the UK?"

In the study was explored and described the religious and cultural identity formation of children in interreligious families. How young people in such families come to identify themselves in relation to their parents' religions and which factors influence their own religious beliefs. It was assessed the religious beliefs, practice, and traditions that are being transferred to children of interfaith marriages involving Turkish Muslims and non-Muslims through the collection and analysis of data from questionnaire forms and interviews, in order to answer the impact of religious socialisation (formal or informal) and religious education on children's religious identity and responses.

The eligible couples were found by snowball method. The recruitment process was accomplished after finding the 32 eligible couples and 15 children. Semi-structured interviews and the questionnaire forms served as the primary method of data collection. Interviews were conducted in Turkish and in English. Audio records were made with the permission of each respondent. The English responses were translated to Turkish later. All interviews were completed by the researcher in 10 months. Each respondent was interviewed individually. Most interviews were conducted in places such as cafes, restaurants or work places on the request of respondents.

The qualitative data analysis software NVivo and statistical package for the social sciences (SPSS) were used to analyze the data. In conclusion, the researcher compared the similarities and the differences between the concepts.

Key words: Mixed Marriages, Interreligious Marriages, Religious Education of Children, Turks Living in Abroad.

GİRİŞ

1. ARAŞTIRMANIN PROBLEMİ

Geleneksel dinler genel itibariyle karma evliliklere kısmen veya tamamen karşı çıkmasına rağmen, sekülerleşme ve küreselleşmeyle birlikte dinin toplumsal yaşantı üzerindeki etkisinin azalması, azınlık gruplarındaki bireylerin kendilerine denk eş adayı bulamamaları, yaşanılan ülkenin vatandaşlığına geçilmek istenmesi, yüksek tahsil sahibi olmaları, dil problemlerinin ortadan kalkması, ötekiyle iletişim, kendi çevresinden memnun olmama, toplumsal kabul yoksunluğu, farklılıkların yok olup azalması, iltica ve benzeri pek çok sebep dinler arası karma evliliklerin¹ sayısında bir artış yaşanmasına neden olmuştur. Dinler kendi değerlerini koruma, biyolojik, kültürel ve sosyal bütünlüğü sağlama adına, kendi iç mekanizmalarına sahiptirler. Bu mekanizmayı oluşturan araçlardan biri de eş seçimi rehberi niteliğindeki “evlilik uyumluluk sistemidir”. Bu sistemin en temel özelliği, kişileri endogami veya din içi evlilik yapmaya sevk etmesidir. Endogaminin, genç insanları din içinde muhafaza etme veya onları yanlış veya kötü inanışlardan uzak tutma gibi kültürel ve dinî bir fonksiyonu vardır.² Bu açıdan bakıldığında dinler hem dinî sürekliliğin sağlanmasında hem de ebeveyn ve çocukların dinî kimliklerinin korumasında aileyi aracı kılmıştır.

Anne-babanın kültürel, sosyo-ekonomik ve eğitim durumları açısından benzerlik taşıması ve aynı dinî inanç ile görüşleri paylaşması aralarındaki ilişkinin kalitesini artırmaktadır. Ebeveynlerin dinî kimlik üzerindeki fikir birliği ve iyi bir ebeveyn-çocuk

¹ Bu kavramın kullanıldığı her bölümde farklı dine mensup bireyler arasındaki evlilik kastedilmektedir.

² Ruth Shonle Cavan, “Concepts and Terminology in Interreligious Marriage”, *Journal For Scientific Study of Religion*, vol. 9, no.4, 1970, s. 313.

http://www.jstor.org/stable/1384577?seq=1#page_scan_tab_contents. Erişim: 14.04.2015.

ilişkisi, dinî değerlerin çocuğa aktarılmasında önemli rol oynamaktadır.³ Küçük yaşlardan itibaren anne-babasının davranışlarını özdeşleşme ve taklit yoluyla benimseyen çocuklar böylece kendi kimliklerini oluşturmaktadırlar. Bu noktada yapılan evliliklerdeki eşlerin din tercihleri doğrudan veya dolaylı olarak çocukların dinî kimliklerini belirlemede ve şekillendirmede etkili olmaktadır.

Son yıllarda karma evlilik, globalleşme ve dil probleminin ortadan kalkmasıyla birlikte daha sık rastlanan bir olgu haline gelmeye başlamıştır. 1970'lerden itibaren⁴ çeşitli sebeplerle Britanya'ya göç eden Türklerin 3 kuşaktır orada yaşamaları, İngilizlerle evlenmesi ve bu sayının giderek artması, bu evliliklerin meyvesi olan çocukların din eğitimi bir araştırma konusu yapmayı zorunlu hale getirmiştir. Britanya'nın çalışma bölgesi olarak seçilmesinin bir diğer nedeni de karma evlilik kavramı ve türleri ile ilgili önemli tanımlayıcı çalışmalar yapılmasıdır.⁵ Fakat yine de karma evliliğe karar vermede

³ Dean R. Hoge, Gregory H. Petrillo, Ella I. Smith, "Transmission of Religious and Social Values From Parents To Teenage Children", *Journal of Marriage And Family*, vol.44, no.3, 1982, s. 571.

http://www.jstor.org/stable/351580?seq=1#page_scan_tab_contents . Erişim Tarihi: 20.04.2015.

⁴ Yakup Coştu, "Londra'da Türklere Ait Dinî Organizasyonlar", *Hitit Üniversite İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 8, sy. 16, 2009, s. 80.

⁵ Raya Muttarak ve Anthony Heath, "Who Intermarries in Britain? Explaining Ethnic Diversity in Intermarriage Patterns", *The British Journal of Sociology*, vol.61, no 2, 2010, s. 277.

<http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1468-4446.2010.01313.x/full>. Erişim: 05.01.2016.

Bkz: Christopher Bagley, " Interracial Marriage in Britain: Some Statistics", *Ethnic and Migration Studies*, 1972, 4:318-326.

<http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/1369183X.1972.9975136?journalCode=cjms20>. Erişim: 05.01.2016.

Christopher Bagley, "Patterns of Inter-Ethnic Marriage in Great Britain", *Phylon*, 1960, 4:373-379.

<http://www.jstor.org/stable/273684>. Erişim: 05.01.2016.

Peter R. Jones, "Research Report Ethnic Intermarriage in Britain", *Ethnic and Racial Studies*, 1982, 5: 223-228. <http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/01419870.1982.9993371?journalCode=rers20>.

Erişim: 05.01.2016.

Peter R. Jones, "Research Report Ethnic Intermarriage in Britain: A Further Assessment", *Ethnic and Racial Studies*, 1984, 7: 398-405.

<http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/01419870.1984.9993453?journalCode=rers20>. Erişim: 05.01.2016.

Ann Berrington, " Marriage and Family Formation Among The White and Ethnic Minority Populations in Britain", 1994, *Ethnic and Racial Studies*, 17: 517-545.

<http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/01419870.1994.9993837>. Erişim: 05.01.2016.

Ann Berrington, " Marriage Patterns and Internet-Ethnic Unions" 1996, D. Coleman and J. Salt (Eds) *Ethnicity in The 1991 Census Volume One: Demographic Characteristics of The Ethnic Minority Populations*, London: Office Of Population Censuses Surveys.

anahtar faktörlerden biri olan dinî tercihlerle ilgili⁶ Britanya’da ulaşılabilir bir veri henüz mevcut değildir. Bu da araştırmayı sınırlandıran ve zorlaştıran bir durumdur.

Karma aile ile ilgili sorunların en hassas olanı, çocuğun din seçimi ve eğitimidir. Çocuklar için seçilecek din, onlara dinden bahsetme şekli, konulacak isimler, ailede kutlanacak bayramlar çok ciddi tartışma ve bölünmelere neden olmaktadır.⁷ Bu noktada araştırmanın problemi şöyle ifade edilebilir: Britanya’da yaşayan eşlerden birinin Türk ve Müslüman olduğu karma evliliklerden doğan çocukların din eğitimlerine yönelik mevcut durum ve sorunlar nelerdir? Alt problem olarak, ayrıca, aşağıdaki araştırma sorularına da yanıt aranmıştır:

1. Ebeveynlerin dindarlık düzeyleri ile çocuğa verilen din eğitimi arasında bir ilişki var mıdır?
2. Ebeveynler çocuk doğmadan önce çocuğun din eğitimiyle ilgili konuşup, bir karara varmakta mıdır?
3. Çocuğun ismi, vaftiz⁸/sünnet, dinî bayram ve günleri kutlama, yeme-içme konusunda ebeveynlerin tutum ve eğilimleri nasıldır?
4. İki farklı kültür ve iki farklı dinî inanç içinde yetişen çocuklar ebeveynlerinin karar ve uygulamasından nasıl etkilenmektedir?

David Coleman “Ethnic Inter-marriage: in Great Britain”, *Population Trends*, 1985, 40: 4-10.

<http://www.popline.org/node/414485>. Erişim: 05.01.2016.

David Coleman, “ Ethnic Inter-marriage: The Significance Of Interethnic Marriage” in A. Bittles And D.F. Roberts (Eds.) *Minority Populations: Genetics, Demography and Health*, 1992, London: Macmillan.

David Coleman, “Trends in Fertility and Inter-marriage Among Immigrant Populations in Western Europe As Measures Of Integration”, *Journal Of Biosocial Science*, 1994, 26: 107-136.

<http://journals.cambridge.org/action/displayAbstract?fromPage=online&aid=1639316&fileId=S0021932000021106>. Erişim: 05.01.2016.

⁶ Bk. Raya Muttarak ve Anthony Heath, agm., s. 283.

⁷ Hamit Er, “Dinler Arası Evlilikler –Problemleri ve Çözüm Önerileri”, (Ed. Mehmet Bulut), *I. Din Hizmetleri Sempozyumu 3-4 Kasım 2007*, C.II, DİB Yayınları, 2008, s. 667.

⁸“Hristiyanlık’ta katılımın göstergesi olarak kişinin suya daldırılması ya da üzerine su dökülmesi şeklinde icra edilen dinî merasim.” Salime Leyla Gürkan, “Vaftiz”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.43, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 2012, s. 424.

5. Çoğu insan için değerlerin, inançların, tutum ve davranışların temeli olan din, karma evliliklerden doğan çocukların karakterinin şekillenmesinde temel bir unsur mudur?
6. Yerleşim yeri seçiminde çevrenin dinî-etnik dokusu dikkate alınan bir faktör müdür?
7. Ebeveynler açısından okulda verilen din eğitimi dersleri ve İngiliz toplumunun sosyo-kültürel yapısı çocuklara dinî kimlik ve değer aktarımında engelleyici bir faktör müdür?

2. ARAŞTIRMANIN AMACI

Bu araştırmanın **genel amacı** Britanya örneği özelinde karma evlilik sonucu doğan çocukların, ebeveynleriyle ilişkisine bağlı olarak kendilerini nasıl kimliklendirdiklerini ve dinî kimliklerin oluşumunda hangi faktörlerin etkili olduğunu tespit etmek ve bu hedef kitleye yönelik sunulacak din eğitimi hizmetlerine teorik ve bilimsel bir alt yapı önermektir. Araştırma sürecinde, ebeveynlerin beklenti ve algılarıyla çocukların kimlik oluşumu arasında benzerlik ve farklılıklar, dinî cemaat, kurum ve din derslerinin çocukların dinî kimliklerine etkisi özellikle inceleme konusu yapılmıştır. Bu amaçla cinsiyet, ebeveynin dindarlık düzeyi, eğitim seviyesi, dinî kutlama ve aktiviteler, çevre ve bireyin algısı gibi değişkenler dikkate alınmıştır.

Araştırmada, ebeveyn ve çocuklarla yapılan derinlemesine görüşmeler sonucunda farklı dinleri farklı dindarlık boyutunda benimsemiş ailelerde dünyaya gelmiş ve sosyalleşmiş çocukların din eğitimleri noktasında karşılaşılan güçlükler ve yaşanan problemler tespit edilecektir.

3. ARAŞTIRMANIN HİPOTEZLERİ

Araştırmanın **hipotezleri** ise:

- Babaların çalışma hayatının yoğunluğu gibi engellerden dolayı

çocuklarının din eğitimleri ile birebir ilgilen(e)mediği ve bu nedenle çocukların inanç, dil ve kimlik gelişiminde annenin daha etkili olduğu düşünülmektedir.

- Karma evliliklerde, eşlerden birinin bireysel dinî duyarlılığı arttıkça, farklı dine mensup diğer eş de kendi dinî yaşantısına ağırlık vermektedir.
- İngiliz ve Türk aile yapılarının ve ilişkilerinin birbirinden oldukça farklı olması çocukla ilgili konularda farklı karar ve uygulamaların ortaya çıkmasına sebep olabilmektedir.
- Karma ailelerde yetişen çocuklar, ebeveynlerinin dinî tutum ve tavırları arasındaki farklılıklarından dolayı dinin hayat içindeki rolü hakkında farklı mesajlar ve anlamlar çıkarmaktadır.
- Türk erkeklerinin evlendikleri yabancı kadınlardan olan çocuklarında dinî kaidelerden sadece erkek çocukları için sünnet ve domuz eti yedirilmemesi konusunda çok titiz davrandığı düşünülmektedir.

4. ARAŞTIRMANIN EVREN VE ÖRNEKLEMİ

Araştırmanın evrenini, Britanya'nın Bristol, Londra, Leicester, Manchester, Middlesborough, Milton Keynes, Newcastle upon Tyne, Newport, Nottingham ve Portsmouth şehirlerinde ikamet etmekte olan biri Türk/Müslüman, eşi gayrimüslim/yabancı karma aileler temsil etmektedir. Örneklem grubunu ise 32'si Türk-Müslüman, 31'i gayrimüslim/yabancı ebeveyn⁹ ile 5-20 yaş aralığında 15 çocuk oluşturmaktadır.

5. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ

Araştırma;

⁹ Araştırmada çiftler söz konusu olmakla birlikte katılımcı 1 Erkek Müslüman'ın yorumları genel durumu yansıttığından örneklem grubuna dâhil edilmiştir. Eşi araştırmaya katılmak istemediğinden gayrimüslim katılımcı sayısı 31'e düşmüştür.

- Semavi dinlerin karma evliliklere bakış açısını ortaya koyması,
- Karma evlilik yapan Türklerin ve çocuklarının dinsel, geleneksel ve dilsel sorun ve yaklaşımlarını değerlendirmesi,
- Ebeveynlerin, çocuklarının etnik ve dinî kimlikleriyle ilgili uygulamalarını ortaya koyması,
- Çocukların, ebeveynleri arasındaki dinî farklılıklardan nasıl etkilendiği sorusuna cevap araması,
- Dilsel, dinsel ve kültürel farklılıkların aile içinde nasıl uyumlu hale getirildiğinin saptanması,
- Karma evliliklerden doğan çocukların din eğitimiyle ilgili akademik bilgi sağlaması,
- Yaşanılan toplumun aile, çocuk yetiştirme ve (dinî ve etnik) kimlik üzerindeki etkisini saptaması,
- “T.C. anayasasının “Temel haklar ve görevler” kısmında yer alan 62. madde ile 5256 sayılı Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü kanununun 3. maddesinin J fıkrasında devletin, kendi tabiyetindeki çocukların kimlik ve kişiliğiyle ilgili sorumluluğunu yerine getirmesine”¹⁰ katkıda bulunması,
- Elde edilecek bilimsel verilerin, ilgili devlet kurumlarının yurt dışında yaşayan Türk vatandaşlarına yönelik yürüttükleri çalışmalara kaynak ve bilgi sunması gibi açılardan önem arz etmektedir.

Yaşanılan ülkenin dinî ve siyasi-sosyal yapısı bireylerin din ve kültür algısını etkilemektedir. Yani Britanya’da doğup büyüyen, iletişimini İngilizce ile sağlayan ve ana sınıfından itibaren çoğunlukla İngilizce eğitim veren okullara giden bir Türk gençliği yetişmektedir. Bu öğrencilerin İslam dinî ve Türk kültürü hakkında doğru bilgilere nasıl ulaştığı, bu hususta mevcut durumun ne olduğu, karşılaştıkları sorunlar ve gerek Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) gerekse Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB) tarafından

¹⁰ Özcan Güngör, *İki Dünya Bir Aile: Türk-Amerikan Evlilikleri*, Akasya Yay., Ankara, 2013, s. 9.

yapılmasının gerekli olduğunu düşündüğümüz çalışmalar, bu araştırmanın konusunu oluşturmaktadır. Bu çalışmadan elde edilecek bilimsel verilerin, ilgili devlet kurumlarının yurt dışında yaşayan Türk vatandaşlarına yönelik yürüttükleri faaliyetlere katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

6. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Konunun çok boyutlu olması sebebiyle çalışma disiplinler arası bir yaklaşımla yürütülmüştür. Araştırmada, nitel veri toplama aracı olarak derinlemesine görüşme tekniği, nicel teknik olarak gözlem ve anket metodlarından yararlanılmıştır. Elde edilen veriler, NVivo ve SPSS programları ile analiz edilmiştir. Araştırmada ortaya koyma, tanımlama, açıklama, analiz etme, önerilerde bulunma gibi çeşitli tekniklerden faydalanılmıştır

Teorik çerçevenin oluşturulmasında dokümantasyon ile literatür taraması teknikleri kullanılmıştır. Dünyanın çeşitli ülkelerinde karma evlilikler üzerine yapılmış tez, kitap, dergi, makale gibi basılı bilimsel kaynaklardan veriler toplanmıştır. İkinci kısımda ise Britanya’da yaşayan karma evlilik yapmış ve bu evliliklerden 5-20 yaş aralığında çocuklara sahip olan aile bireyleriyle yüz yüze görüşmeler gerçekleştirilmiştir.

Araştırma konusu gereği bir alan araştırmasıdır. Hazırlanan görüşme formatı katılımcılara ait sosyo-demografik bilgiler, çocukların din eğitimlerine dair fikir ve tutumları olarak iki temel kategoriden oluşmaktadır. Çocuklara yönelik görüşme formatında, ebeveyn tutumları ve din tercihlerinin çocuğun dinî gelişimine etkisini ölçmek üzere sembolik etkileşim yaklaşımı temel alınmıştır.

Cinsiyet, yaş, eğitim düzeyi (nerede tamamladığı), ne kadar süredir Britanya’da yaşadığı ve meslek, temel sosyo-demografik değişkenler olarak sorulmuştur. Aile yapısının belirlenmesi için, çocuk sayısı, kaç yıllık evli olduğu ve kimlerle yaşadığı sorularına da ankette yer verilmiştir. Soru formunun ikinci kısmı, görüşülen kişilerin ibadet tutumları, eş ve çocuklarıyla ilgili kültürel ve dinî bilgi düzeyi, çocuklarının din

eğitimine ve din derslerine ilişkin tutumları, evliliklerindeki sorun alanları ve akraba ile yaşanılan çevrenin aile üzerindeki etkisine odaklanmıştır.

7. SINIRLILIKLAR

Araştırma Britanya’da yaşayan karma evlilik yapmış 5-20 yaş aralığında çocuğa sahip olan 32 aile ve 15 çocukla sınırlıdır. Çalışma bölgesi, Bristol, Londra, Leicester, Manchester, Middlesborough, Newcastle upon Tyne, Newport, Nottingham, Milton Keynes ve Portsmouth şehirleridir.

91 aileden 59’unun bir kısmı din değiştirme, uygun yaş aralığında çocuğun olmaması, kalanı ise araştırmacının dinî kimliği, ön yargılar, iş yoğunluğu, eşlerden birinin görüşmeye katılmak istememesi ve konunun hassas bulunması nedeniyle araştırmanın kapsamına dâhil edilmemiştir. Araştırmaya katılmayı reddeden bireylerin gözlemlere dayanarak ilişkilerinin daha problemli olduğu söylenebilir.

Örnekleme grubunun sayısı sonuçların genellenmesini ve veri analiz türünü sınırlandırmıştır. Aile hayatını ele alan hassas bir mevzu olmasından dolayı katılımcıların net cevaplar vermekte çekimser davranma ihtimalleri araştırmayı kısıtlayan bir durumdur. Araştırmacının konuyu Türk/Müslüman bakış ačíısıyla incelediği de unutulmamalıdır.

8. VERİ KAYNAKLARI, VERİLERİN TOPLANMASI VE ANALİZİ

Çalışmada temel olarak nitel araştırma yöntemi kullanılmış, analiz kısmında kısmen nicel yöntemden yararlanılmıştır. Araştırma için elde edilen veriler betimsel analiz yaklaşımında belirlenen amaçlar doğrultusunda karşılaştırılmıştır. Araştırma sorularından yola çıkarak veri analizi için bir çerçeve oluşturulmuştur. Bu çerçeveye göre veriler seçilmiş, düzenlenmiş, benzerlikler ve farklılıklar bir araya getirilmiş, karşılaştırılmış ve yorumlanmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM: TEORİK ÇERÇEVE

1.1. KİMLİĞİN REFERANSLARI OLARAK DİN VE KÜLTÜR

Araştırmanın temel kavramlarından biri olan kimlik, “Ben kimim?” sorusuna aranan cevap süreci olarak tanımlanabilir. Ancak kavramın fiziksel, toplumsal ve bilişsel öğeleri içermesi nedeniyle genel-geçer bir tanımlı yapılamamaktadır. Bununla birlikte kimliğin inşası din, kültür ve semboller aracılığıyla başlamakta ve vatan, bayrak, inanç, gelenek gibi göstergeleri içermektedir. Yani, kimliğin oluşumunda maddi ve manevi unsurlar etkili olup, bunların içinde din, dil ve kültür belirleyici role sahiptir.

Kimlik ile din ve kültür arasında yakın bir ilişki olduğu gibi dinle kültür arasında da son derecede yakın bir ilişki vardır. Bu nedenle dinde meydana gelen bir değişiklik mutlaka kültürde de kendisini gösterir.¹ Aynı şekilde kültürde meydana gelen değişim ve gelişimler, dinî uygulama alanında kendine yer bulabilmektedir. Dinin insanla bağlantılı kültürel yansımaları kadar kültürün de dinî bir özünün ve mayasının bulunduğu gerçektir.²

“Din bireye kimlik kazanma sürecinde karşılaştığı problemleri çözmesinde yardımcı olur. Güven duygusu ve hayat felsefesi kazandırarak, “Ben kimim?” şeklinde başlayan varoluşsal sorularına cevaplar sunarak kişinin kimliğini kazanması sürecine katkıda bulunur. Bireyler dinî yaşamasa bile, o dinî değerlere kendini ait hissederler. Kendilerini o dinî değerlerle tanımlarlar. Bir etnik grup için paylaşılan bir anlam sağlayan dine bağlanma duygusu o grubun kimliğini güçlendirdiği gibi diğerlerine karşı kendilerini tanımlamalarına da imkân sağlar. Özellikle gurbette azınlık konumunda olan bireyler için din, kimlik tanımlamasında önemli bir unsurdur. Bunun bir örneğini Londra’da yaşayan Türklerde görmek mümkündür. Kendilerini dindar olarak

¹ Mustafa Güven, “Kültürün Bir Unsuru Olarak Din”, *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimler Dergisi*, c. 1, sy. 1, 2012, s. 939. <http://www.yasambilimleridergisi.com/makale/pdf/1356289858.pdf>. Erişim: 21.04.2016.

² Suat Cebeci, “Milli Kimlik Bağlamında Din-Kültür İlişkisi”, *Akademik İncelemeler*, c. 3, sy. 2, 2008, s. 1.

tanımlamayanlar bile dinin Türk kimliğinin şekillenmesindeki genel ve özel etkisini hissetmektedirler.”³ “Kültür ise bireye kimlik inşasında özdeşim figürleri, sosyalleşme süreci ve ortamı sunmaktadır. Bireyin kimliğinin şekillenmesinde önemli bir rolü olan kültür, yapısında insana özgü değerleri, insanlar arasındaki karşılıklı etkileşimleri, her türlü maddi-manevi yapıt ve ürünleri barındıran bir unsurdur.”⁴ Dinin kazandırdığı dinî kimlik ve kültürün kazandırdığı ulusal kimlik, kişinin manevi ihtiyaçlarını karşılamının yanısıra, bir gruba üye olma, güvenlik hissi, sosyal izolasyondan korunma, ekonomik imkânlar, eğitim ihtiyacının karşılanması gibi psikolojik ve sosyal faydalar da kazandırır.

“Kimliğin kişisel mi, ilişkisel mi yoksa kollektif mi; nispeten istikrarlı ya da akışkan ve sürekli değişmekte mi olduğu; keşfedilmiş, kişisel olarak inşa edilmiş ya da toplumsal olarak mı inşa edildiği ve nihayetinde kimliğin kantitatif ya da kalitatif metotlarla mı araştırılması gerektiği sorunları literatür sınıflandırmalarını oluşturmuştur.”⁵ Bu literatür özellikle E. Erikson, J. Marcia, M. Berzonsky, A. Waterman gibi psikanalistlerin kuramlarına dayanmaktadır. Bununla birlikte, kimlikle ilgili tüm açıklamaların, bir şekilde Erikson’un kuramını temel aldığı söylenebilir.⁶

“Erikson insan kimliğinin ekonomik, politik, sosyo-kültürel, manevi (spiritual) olmak üzere dört temel unsurunun olduğundan bahseder. Kimlik unsurlarından birisinin olmayışı, bireyi içinde yaşadığı toplumun üstün özellikli insancıl bir üyesi haline gelmesinin önünü tıkar. Varlığını ve potansiyel güçlerini ortaya koyması için her birey gelişim sürecinde, kendine ait bir kimlikle toplum içerisinde yetişip büyümesi gerekmektedir.”⁷ Kimlik, sosyal ortamın yani içinde yaşadığı grup, ulus ya da kültürün

³ Ali Ayten, “Kimlik ve Din İngiltere’deki Türk Gençleri Üzerine Bir Araştırma”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 12, sy. 2, 2012, s. 107.

⁴ Demirali Yaşar Ergin – Burçin Ermeğan, “Çok Kültürlülük ve Sosyal Uyum”, s. 1755. http://iconte.org/FileUpload/ks59689/File/313_demirali_ergin.pdf. Erişim: 25.04.2016.

⁵ Eylem Özdemir, “Kimlik Kavramı ve Teorik Yaklaşımlar”, *Eğitim Bilim Toplum Dergisi*, c. 8, sy. 32, 2010, s. 24.

⁶ Hasan Atak, “Kimlik Gelişimi ve Kimlik Biçimlenmesi: Kuramsal Bir Değerlendirme”, *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, c.3, sy. 1, 2011, s. 166.

⁷ Ali Kuşat, “Bir Değerler Sistemi Olarak “Kimlik” Duygusu ve Atatürk”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, c. 15, sy. 2, 2003, s. 48.

ona sunduğu anlamlı desteğe bağlıdır. Bu nedenle, bireyin içinde yaşadığı sosyolojik formülasyon kişinin yetişmesinde, gelişmesinde oldukça önemlidir. Zira toplumsal kültürü oluşturan değerler, idealler, semboller ve normların belirginleşmemiş olduğu toplumlarda ergen veya birey neye değer vereceği konusunda bir karmaşa yaşar.”⁸

Erikson’un çalışmalarında kimlik, esas olarak bireysel ve kişisel bir temelde, benliğin tanımlanmasına dair bir kavram olarak ele alınmış ve kimliğin yaratılması ya da keşfedilmesinde bireyin özneliliği üzerinde durulmuştur.⁹

“Dindarlık-kimlik ilişkisini ele alan pek çok araştırma, Marcia’nın kimlik statüleri yaklaşımına dayanarak yapılmıştır. Marcia, Erikson’un teorisinden yola çıkarak dördümlü biçimleme/tipoloji geliştirmiştir. Bu dördümlü tipoloji, keşif (exploration) ve karar verme/bağlanma (commitment) olmak üzere iki temel kavram üzerine kurulmuştur. Birincisi, alternatif hedefler, roller ve değerler üzerinde düşünme kafa yorma; ikincisi ise bu araştırmaları gelecekte bir eylemin muhtemel sonuçları olarak sağlamlaştırma ve karar vermedir.”¹⁰

Kimliği sosyo-kültürel bağlamda değerlendiren sembolik etkileşimcilik, insan ilişkileri ve karşılıklı eylemin toplumsallığa dayandığı ve toplumun insanların kendilerini içinde gördükleri bir ayna olduğu fikirleri üzerine inşa edilmiştir. Sembolik etkileşimciler toplum ve kendilikler arasında karşılıklı bağımlılığın altını çizerek birinin diğeri olmadan var olamayacağını vurgularlar. Toplum paylaşılan dil ve anlamlar sunarken, bireyler de toplumsal kimlikleri anlamlandırarak toplumsal düzenin yeniden yaratılmasında rol oynar. Sembolik etkileşimcilik akımının temel argümanlarından biri Amerikalı sosyolog George H. Mead’in (1863-1931) kendilik üzerine tanımıdır. Buna göre kendilik, bir kısmı grubun beklentilerine verdiği karşılıkları temsil eder. Diğer kısım olan ben ise toplumun içindeki karşılıklı eylemin ürünüdür. Ben aktif, yaratıcı, deneyimleyen, düşünen özne iken, benliğin diğeri kısım olan ben başkalarının gözünde ve kendi gözünde kim olduğudur. Bu ikinci benler toplumsal kimlikleri oluşturur.

⁸ Ali Kuşat, agm., s. 50.

⁹ Eylem Özdemir, agm., s. 9.

¹⁰ Ali Ayten, agm., s. 106.

Mead'in toplumsal davranış üzerine ayırt edici tezlerinden bir diğeri rol üstlenme yaklaşımıdır. İnsanlar davranışsal olarak ötekini hesaba katar. Ötekinin tutumlarına göre rol üstlenir. Hayali biçimde ötekinin rolünü üstlenerek karşılık verirler.¹¹

Erikson ve Marcia'ya dayanan çalışmalar kimliğin oluşumunda kültürel süreç ve nedensel faktörlerden ziyade katılımcıların iç psikolojik benlik algısına odaklanır.¹² Kimliği sabit ve stabil hale getiren psikolojik yaklaşımda Marciacı çalışmalar dinî kimliği de inanç ve ibadetlerle ölçülebilen psikolojik bir bağlılık olduğunu varsaymaktadır. Psikolojik yaklaşım aksine sembolik etkileşimcilik gibi kültürel-antropolojik çalışmalar kimliğin oluşumu ve gelişimde çevreye ve sosyo-kültürel sürece odaklanır. Kimliği sabit ve durağan görmekten ziyade model olma ve sınırlarını koruma gibi kavramlarla kimliğin esnek doğası, değişebilirliğini ve nasıl şekillendiğini sosyo-kültürel bağlamda sosyo-politik süreç ve fenomenlerle açıklar.¹³

Özetlemek gerekirse, kimlik farklı özelliklerin formüleleştirilmiş kurgusal bir sunumudur. Bir şeyi kimliklendirme aynı zamanda o şeyi anlama ve anlamlandırma sürecidir. Bu kavram kişilerin ortak özellikleri ve temel bilgileri hakkında bilgi verirken ayrıca onları diğer gruplardan ayıran farkları da ortaya koymaktadır. Kimlik denildiğinde kültür, din ve dil akla gelmektedir. Ancak farklı teorik ve metodolojik yaklaşımlar din, kültür ve kimliği farklı şekillerde tanımlamaktadırlar. Bu durum kavramların evrensel bir tanımının yapılmasını zorlaştırmaktadır. Kimlikle ilgili dikkat edilmesi gereken kimliğin akışkanlığı ve değişkenliğidir. Din, dil ve kültür ise bu kurgulama ve inşa sürecinin temel referansları ve yapıtaşlarıdır. Bundan dolayı bu araştırmada bireyin kim olduğunun bir parçası olan dinî ve etnik kimlik ele alınmaktadır.

¹¹ Eylem Özdemir, agm., s. 22.

¹² Daniel Moulin, "Negotiating and Constructing Religious Identity", *Religious Education Association Annual Meeting 8-10 Kasım 2013*, Boston, USA, ss. 1-2.

<https://www.religiouseducation.net/rea2013/files/2013/07/Moulin.pdf>. Erişim; 06.07.2016.

¹³ Agm, s. 2.

1.2. ÇOK KÜLTÜRLÜLÜK VE DİN EĞİTİMİ

Çoğulculuğun çok kültürlülük olarak isimlendirilen bu şekli, “Özünde liberal bir çoğulcu toplum tasarımı olarak gelişim göstermeye başlamış bir siyasi akımdır. Bu anlamda kavram, kültürel kökeni ne olursa olsun farklı kültürel geleneklerin eşitlik esasına dayanarak bir arada yaşamalarında herhangi bir sorunun olmadığını ifade eden, siyasal ve toplumsal bir sistemin” ifadesidir.¹⁴ Ancak çok kültürlülük kavramının tanımında bir belirlilik olmadığı gibi kavramın kesin sınırları da bulunmamaktadır. Çeşitli tanımların ortaya çıkışında kültür kavramının tanımındaki farklılıkların rolü olduğu gibi kültür tanımlamasında gözlenen anlam kaymalarının önemi de büyüktür. Kavramdaki bu belirsizlik, yapılmakta olan araştırmaları olumsuz yönde etkilemekte ve söz konusu kavramın anlam ve yapıdan yoksun bir fikir olarak kalması eleştirisine de yol açmaktadır.¹⁵

“Farklılıklar zemininde birlik” anlayışını esas alan¹⁶ çok kültürlülükte farklı kimliklerin ayrımcılığa maruz kaldığı alanlardan biri eğitimidir. Kültürel farklılıklarda işbirliğini amaçlayan eğitim modelinde altı çizilecek hususlar; farklı dinler, iki dilli eğitim, ırkçılığın tipolojisi ve yabancı düşmanlığıdır. Dolayısıyla çok kültürlü bir ortamda uygulanan eğitim modeli kültürler arası eğitimidir.

Kültürler arası eğitim eşitlik vurgusu içinde ayrımcılığa ve ön yargıya karşı farklı kültürlerin otantikliğinin korunmasını öngörmektedir. Öğrencilerin kültürel manada karşılıklı iletişim ve etkileşim dâhilinde bulunarak eğitim alma sürecidir. Çoğulcu bir toplumda birlikte yaşamayı öğreten kültürler arası eğitim, farklı kültürlerin bir arada

¹⁴ Mustafa Erdoğan, *Liberal Toplum Liberal Siyaset*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1998, s.195. Detaylı bilgi için ayrıca bk. Nurullah Altaş, *Çok Kültürlülük ve Din Eğitimi*, Nobel Yay., Ankara, 2003, ss. 27-44.

¹⁵ Cara A. Grant, *Research and Multicultural Education: From the Margins To the Mainstream*, Falmer Press, Washington, 1992, s. 8’den aktaran İsmail Gönenç, *Dinlere Karşı Tarafsızlık Açısından İngiltere’de Din-Devlet İlişkisi (Müslüman Azınlık Örneği)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2010, s. 23.

¹⁶ Celalettin Vatandaş, “Çok Kültürlü Yapıda Ulusal/Etnik Kimlikler (Kanada Örneği)”, s. 102. <http://www.aku.edu.tr/aku/dosyayonetimi/sosyalbilens/dergi/III2/vatandas.pdf>. Erişim: 22.04.2016.

bulunduğu okullarda alternatif bir eğitim yaklaşımıdır.¹⁷ Buna göre verilecek eğitimle, başkalarının kendisini ifade etmelerine izin verme, her tür şiddet eyleminden kaçınma, ayrımcılığı azaltma, kucaklayıcı olma, grup çalışmaları organizasyonu, görev dağıtımı, güvenirlik sağlama, denge yaratma, çoğulculuğu tolere etme, farklılıkları kabul etme, uzlaş ve konsensüs bulma vb. amaçlar belirlenmiştir.¹⁸

Çok kültürlü bir eğitim her ülkenin kendi şartlarına, kendi göçmen deneyimine, tarihsel sürecine, yapısal koşullarına bağlı olduğu için bu eğitim modeli sadece ana hatlarıyla belirtilebilmektedir. Evrensel birçok kültürlü eğitim modeli ortaya koyabilmek mümkün değildir. Bu eğitim, kültürler arası eğitim süreci olarak en başta eşitliğe yönelir ve ön yargılar, ayrımcılık ve ırkçılık ile savaşı. Çok kültürlü eğitim, etkileşime, öğrenci değişimine, dayanışmaya vurgu yapar. Kültürel farklılığın kabulü ve saygı ise çok kültürlü eğitimin temel dinamikleridir.¹⁹

Öğrencinin çok kültürlü bir eğitimle empati kurmayı kazanmasının yanında çok kültürlülük üzerine çalışmaları bulanan politikacı teorist Bhikhu Parekh, çok kültürlü bir eğitimle öğrencinin sahip olacağı kazanımları şöyle ifade eder:

*Çok kültürlü eğitim, çoğulcu daha zengin bir ortak kültür yaratılmasını sağlar.

*Kültürler arasında diyalogu teşvik eder, öğrencilerin çoklu kültürel deyimler kullanabilmesini sağlar.

*Avrupa merkezci tarihin yanlışlarını eleştirebilir. Sadece Batı tarihi değil, Çin'deki Sung Hanedanı'nı, Hindistan'daki Mauryan İmparatorluğu'nu ve Orta Amerika'daki Zapotec ve Maya uygarlıklarını etkileyen Olmea uygarlığını da öğrenir. Böylece dünyanın her bölgesindeki yaşanmışlıklar hakkında bilgi sahibi olur.

¹⁷ Nesrin Akıncı Çötök, *Çok Kültürlülük, Kültürler Arasılık ve Entegrasyon Tartışmaları Bağlamında Alman Eğitiminde Türk Öğrenciler: Bremen Örneği*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya, 2010, s. 6.

¹⁸ Agt., s.69. Ayrıca Bk., Muhammet Şevki Aydın ve Cemal Osmanoğlu, *Kültürlerarası Din Eğitimi*, Nobel Yay., Ankara, 2015, ss. 111-117.

¹⁹ Agt., s. 61.

*Ön yargılı ve ırkçı anlayışlardan uzaklaşır.²⁰

Bir toplumda insanların ekseriyetle aynı milletten olduğu dönemlerde tabii olarak dinî-mezhebi bir eğitim mevcuttu. Farklı milletlerden insanların bulunduğu çoğul bir yaşamda ise dinî bağlılıkların çeşitliliği sebebiyle, belirli bir dinî geleneğin kendi inancını nasıl öğreteceği ve teşvik edeceği, uygulamada bunun eğitimsel açıdan mümkün olup olmadığı gibi sorular gündeme gelmektedir.²¹ Çok kültürlü model, liberal katı ayrımcıların yaptıkları gibi dinî, diğer alanlara hasredilen tutum yerine daha ziyade onun varlığını, hayatın her alanında etkin kılmaktadır.²² Dolayısıyla çok kültürlü bir eğitim ortamında din eğitiminin de çok kültürlü eğitime uygun amaçlar çerçevesinde sunulması hedeflenmektedir. İlk olarak çok kültürlü eğitimin amaçları ile Hristiyan din eğitiminin genel amaçları ortak görülmüştür. Temel amaç, kilisenin yeryüzünde çok ırklı ve çok dilli yapısının anlaşılmasını sağlamak, Hristiyan birliğini güçlü kılmak, bireye kültürünü açıklama yeteneği kazandırmak olmuştur.²³

Çok kültürlüğün üç ayağından²⁴ biri olan dinlere hoşgörü ortamında yaşam hakkı tanınmaması grup çatışmalarının, toplumsal huzursuzluğun ve düzensizliğin sebebidir. Zira böyle bir durum çok kültürlü toplumun başarısını engelleyecektir. Dolayısıyla bu noktada çok inançlı yaklaşımların etkisinde çok kültürlü din eğitimin amaçları şöyle özetlenebilir:²⁵

- ✓ Dinler hakkında sahih/doğru bir bilgilendirme yapmak, yanlış anlama ve ön yargıların kaynağını oluşturan dinî cehaletle mücadele etmek,

²⁰ Bhikhu Parekh, *Çok Kültürlülüğü Yeniden Düşünmek, Kültürel Çeşitlilik ve Siyasi Teori*, çev. Bilge Tanrıseven, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2002, ss. 286-293.

²¹ Hans-Georg Ziebertz, “Çok Kültürlü Bir Toplumda Din Eğitimi”, çev. Z.Şeyma Arslan, (ed. Recep Kaymakcan), *Çok Kültürlülük Eğitim, Kültür ve Din Eğitimi*, Dem Yay., İstanbul, 2013, s. 156.

²² Stephen V. Monsma ve J. Christopher Soper, *The Challenge of Pluralism-Church and State in Five Democracies*, Rowman & Littlefield, Lanham, 1997, s. 11’den aktaran, İsmail Gönenç, agt., s. 24.

²³ Wilkerson’dan aktaran, Nurullah Altaş, age., s. 45.

²⁴ Diğer ikisi ulus-devlet ve etnisitedir.

²⁵ Geir Skeie, “Çoğulluk Kavramı ve Din Eğitimi Açısından Anlamı”, çev. Z.Şeyma Arslan, (ed. Recep Kaymakcan), *Çok Kültürlülük Eğitim, Kültür ve Din Eğitimi*, Dem Yay., İstanbul, 2013, s. 148.

- ✓ Barış içinde birlikte var olmaya aktif katkı sağlayan, bu yönde inisiyatif alabilen girişimci, değişime açık bireyler yetiştirmek,
- ✓ Farklı dinî ve kültürel gruplar arasında yapıcı diyalogu geliştirerek saygı ve hoşgörüye dayanan bir anlayış geliştirmek, dinler ve kültürler arasında yeni diyalog ve söylem biçimlerini geliştirmek.²⁶

Bu gelişim ve değişimlerle birlikte çok kültürlülük politikaları ve uygulamalarına çeşitli eleştiriler yöneltilmektedir. Bu eleştirilerden birkaçı şöyledir:

- Çok kültürlü eğitim dilinde ve pratiğinde “kültürler”in ele alınışı genellikle yüzeyseldir. Böylesine yüzeysellikler, basmakalıplığı, tektipliliği ve klişe olanı pekiştirmekte sonuçta da ırkçılığın el değmemiş halde muhafazasına yardımcı olmaktadır.
- Çok kültürlü eğitim yabancı (egzotik), öteki ve farklı olanı öne çıkarmaktadır.
- Çok kültürlülük içerisinde diğer/farklı kültürlere saygı gösterme davranışı/düşüncesi altında kendi üstünlüğünü gizliden gizliye ortaya koymakta ve diğer kültürleri “öteki”leştirilmektedir.²⁷

Göçler ve küreselleşme sonucu toplumların giderek kültürel ve dinî açıdan plüralist bir yapıya sahip olması çok kültürlülük politikalarını ortaya çıkarmıştır. Kavramın tanımlandırılması ve sınırlandırılmasındaki güçlük yanında her toplumunun kendi değer ve şartlarına göre şekillenen çok kültürlülük konusunda ortak bir fikir mevcut değildir. Bununla birlikte çok kültürlü kabul edilen Almanya ve eski Britanya devlet başkanlarının açıklamaları²⁸ din ve kültür alanlarında entegrasyon ve asilimasyon vizyonu yerine karşılıklı hoşgörü atmosferinde eşitlik anlayışını temel alan çok kültürlülüğün istenilen düzeyde eşitlikçi bir yapı ortaya koyamadığını göstermektedir.

²⁶ Muhammet Şevki Aydın ve Cemal Osmanoğlu, age., s. 112; Nurullah Altaş, age., ss. 45-47.

²⁷ Ayşe Mahinur İnan, *Çok Kültürlülük Tartışmaları Bağlamında Avustralya’da Yaşayan Türklerin Kimlik Algısı*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2012, s. 53.

²⁸ <http://www.newstatesman.com/blogs/the-staggers/2011/02/terrorism-islam-ideology>. Erişim: 15.04.2017.

Konuyla bağlantılı olarak çok kültürlü ve çok dinli Britanya toplumunun ebeveynlerin ve çocukların kimlik ve aidiyetine etkisi ilerleyen bölümlerde incelenecektir.

1.3. BRİTANYA’NIN DİNİ ÇEŞİTLİLİĞİ, TÜRK VARLIĞI VE DİN DERSİ

Britanya devlet yapısı olarak kilise ve devlet işlerinin birbirinden ayrıldığı laik bir sisteme dayanmaktadır. Ancak devlet, dinî (Anglikan kilisesini) resmen tanımakta ve kilise ile devlet arasında resmi bir bağ bulunmaktadır.²⁹ Anglikan kilisesinin bu resmi özelliği nedeniyle taç giyme dinsel bir törendir ve kral/kraliçe tacını Canterbury Başpiskopusu’ndan alır. Din-devlet ilişkilerinde kesin bir sınır yoktur. Öyle ki, parlamenterler görevlerine dua ile başlar ve kilisenin parlamentoda temsilcisi bulunur.³⁰

Kral/kraliçenin Anglikan kilisesinin başkanı sıfatını taşıması, Anglikan kilisesini diğer dinî cemaatlerden ve gruplardan ayırtmaktadır. Britanya’da Anglikan kilisesi ana kitleye sahipken, Protestanlık ve Katoliklik ile birlikte nüfusun büyük çoğunluğu Hristiyan’dır. İslamiyet ise, 2011 yılı verilerine göre Hristiyanlığın ardından 2.706.066³¹ mensubuyla ikinci sırada yer almaktadır.

²⁹ Rebecca Catto ve Grace Davie, “İngiltere Din-Devlet İlişkisi: Hukuki Yapı, Dinî Kurumlar, Din Eğitimi ve Din Hizmetleri”, *AB Ülkelerinde Din-Devlet İlişkisi Sempozyumu 9-10 Aralık 2006*, İSAM, İstanbul, s. 453.

³⁰Yüksel Günarslan, “Din ve Vicdan Özgürlüğü İle Laiklik Bağlamında Din Eğitimi ve Öğretim”, *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*, yıl 5, sayı 19, 2014, s. 1158.

<http://www.taa.gov.tr/dosya/dergiler/taad19/files/assets/basic-html/page633.html>. Erişim: 28.12.2015.

³¹<http://www.ons.gov.uk/ons/search/index.html?newquery=religion>. Erişim Tarihi: 25.02.2016.

Tablo 1: 2001-2011 İngiltere ve Galler Bölgesi Nüfus Sayım Sonuçlarına Göre Din Mensupları:³²

	2001	2011
Hristiyan	%71,7 (37.338.486)	%59,3 (33.243.175)
Müslüman	%3 ³³ (1.546.626)	%4,8 (2.706.066)
Yahudi	%0,5 (267.373)	%0,5 (263.346)
Dinsiz	%14,8 (7.709.267)	%25,1 (14.097.227)
Diğer dinler (Hindu, Sih, Budist, Jedi Şövalyesi)	%2,9 (1.592.845)	%3 (1.664.166)
Din Belirtmeyen	%7,8 (4.433.520)	%7,3 (4.038.032)
Toplam	%100 (52.041.916)	%100 (56.075.912)

Yurt dışında yaşayan Türklerin büyük çoğunluğu Avrupa ülkelerine yerleşmiştir. Bunlardan biri de Britanya'dır. Türklerin Britanya'ya göç serüveni 1970'li yıllarda³⁴ başladığından hem diğer azınlıkları içeren dış gruba hem de İngiliz toplumunu oluşturan iç gruba yeni katılan etnisedir. Türkiye ile Britanya arasında işçi alımına dair bir

³² <https://www.ons.gov.uk/peoplepopulationandcommunity/culturalidentity/religion/articles/religioninenglandandwales2011/2012-12-11>. ONS (Office for National Statistics). *Full Story: What does the Census Tell us about Religion in 2011?*, 2013. http://www.ons.gov.uk/ons/dcp171776_310454.pdf. Erişim Tarihi: 25.02.2016. İngiltere'de son nüfus sayımı 2011 yılında gerçekleştirilmiştir. Sayım on yılda bir yapılmaktadır.

³³ 2001 datasına göre sadece %5'i 60 yaş üzeri olan Müslüman nüfusun %43'ü Pakistan, %16'si Bangladeş, %8'u Hindistan ve %6'sı diğer Asyalılardan oluşmaktadır. %8'i kendini zenci Afrika kökenli özellikle Somali, Nijerya ve kuzey batı Afrika ülkeleri, %5'i beyaz İngiliz ve %6'si beyaz kökene sahip Araplar, Türkler, Kıbrıslılar ve özellikle Bosna Arnavutluk ve Kosova'dan gelen doğu Avrupalılar'dır. Müslüman nüfusun neredeyse yarısı Britanya doğumludur. 2001 sayımına göre Müslümanların yaklaşık %40'ı Londra'da, %14,2'si West Midlands, %13,4'ü North West ve %12,4'ü Yorkshire ve Humber bölgelerinde ikamet etmektedir.(Birmingham, Nottingham, Leicester, Glasgow, Manchester, Bradford, Sheffield, Leeds, Cardiff, South Shields ve Liverpool) Müslüman nüfusun %51,7'si London, Birmingham ve Bradford'da yaşamaktadır. Detaylı bilgi için Bk. Richard Gale ve Peter Hopkins, "Introduction: Muslims in Britain- Race, Place and the Spatiality of Identities", (ed. Peter Hopkins ve Richard Gale), *Muslim in Britain Race, Place and Identities*, Edinburgh University Press, Edinburgh, 2009, ss. 4-7.

³⁴ Yakup Coştu, agm., s. 80.

anlaşma olmaması sebebiyle Britanya'daki Türk nüfusu, diğer ülkelere ve göçmen topluluklarına göre daha azdır.³⁵ Ayrıca Türk varlığıyla ilgili kesin bir veriye ulaşmak zordur. Çünkü nüfus sayımında doğum yeri ile ilgili soruya birinci kuşak Türkiye derken, ikinci kuşağın cevabı Britanya'dır. Belirsizliğin diğer nedeni, etnik kimliğe dair soruda "Türk" seçeneğinin kategoriler arasında yer almamasıdır. Bu bağlamda Türklerin soruya verdikleri cevaplar, "diğer beyaz", "diğer Asya kökenli", "diğer etnik grup" şeklinde farklılaşmaktadır. T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, 2001 verilerine dayanarak Britanya'da genel nüfus içindeki 29.063 erkeğin ve 23.830 kadının toplamda 52.893 kişinin Türk tabiyetinde olduğunu bildirmiştir.³⁶ 2001 yılı nüfus sayımına göre, Britanya'da bulunan Türkiye doğumlu kişi sayısı 54.079 iken, son nüfus sayımı olan 2011 verilerine göre, bu sayı 91.115 kişidir. Tahminler 180.000-500.000 arası bir yerde³⁷ iken; Home Office (İç İşleri Bakanlığı) ve Londra Türk Konsolosluğu, Britanya'da bulunan Türkçe konuşan topluluğun sayısının yaklaşık 150.000 olduğunu bildirmişlerdir.³⁸

Britanya'ya göç eden Türkler, diğer Batı Avrupa ülkelerindeki gibi "dinî yaşamlarındaki sürekliliği" sağlama adına cami etrafında şekillenen dernek, vakıf vs. organizasyonlarla kurumsallaşmaya çalışmışlardır.³⁹ Cami derneklerinin yerel nitelikte olması ve diğer derneklerle ilişkilerinin kısıtlı olması, bu derneklerin sistematik şekilde örgütlenmesinin önünü tıkamıştır.⁴⁰ İslami kuruluşların aralarındaki mücadele ve bazen de iç çekişmeleri, farklı dinî grupların oluşmasına zemin hazırlamıştır. Faaliyetteki bu organizasyonların "Türkiye'deki mevcut dinî yapıdaki farklılaşmaların lokal söylemlerinin ve parçalanmışlıklarının adeta bir izdüşümü görünümünde olduğu söylenebilir."⁴¹ Ayrıca Britanya'da dinî ve milli kimliği korumak, kültürel değerleri

³⁵ Ahmet Uysal, "Londra'daki Türk Nüfusunun Mekânsal Dağılımı", *Marmara Coğrafya Dergisi*, sayı 33, Ocak, 2016, ss. 535-536.

³⁶ <http://www3.csgb.gov.tr/csgbPortal/diyih.portal?page=ulkeler&id=ingiltere>. Erişim tarihi: 25.02.2017.

³⁷ İbrahim Sirkeci ve diğerleri, *Little Turkey in Britain*, Transnational Press, London, 2016, s. 3.

³⁸ Ahmet Uysal, agm., s. 543.

³⁹ Abdulluttalip Baycar, *Türk Alman Evliliklerinde Dinî Aidiyetin Rolü*, Sakarya Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya, 2013, s. 36.

⁴⁰ Agt., s. 40.

⁴¹ Yakup Coştu, agm., s. 83.

ikinci ve üçüncü kuşak nesile aktarmak ve entegrasyon sürecine katkı sağlamak amacıyla tesis edilen dinî temelli sivil organizasyonlar da bulunmaktadır.⁴²

Britanya’da din eğitimi 1933 Eğitim Yasası, 1944 Eğitim Yasası ve 1988 Eğitim Reformu Yasası’na göre verilmektedir.⁴³ Devlet okullarında müfredat içinde yer alan din dersi zorunlu olmayıp, çocuğun din dersi alıp almamasına anne-baba veya öğrenci velisi karar vermektedir.⁴⁴ Bu dersin yerine alternatif bir ders sunulmamaktadır. Devlet okullarının yanında özel okullarda da din eğitimi verilmektedir. 1988 tarihli dinî karakterli okullarla ilgili düzenlemeler gereğince dinî bir gelenek veya cemaat, “dinî karakterli bir okul açmak” için başvurabilir.⁴⁵ Bu madde bağlamında geleneksel kiliseler dâhil bütün dinî cemaatlere ve azınlık gruplarına dinî karakterli okul açma hakkı tanınmıştır. Din dersinin verilmesini sağlamak, dersin işleyişini takip etmek, derste görev alacak öğretmenleri yetiştirmek ve bu kişilerin maaşlarını ödemek devletin görev alanına tahsis edilmiş sorumluluklardır. Yine aynı yasalara göre her okul din eğitiminin bir parçası olarak güne toplu dua ile başlayıp bitirmek zorundadır. Toplu duanın içeriği “bütünüyle ya da çoğunlukla” Hristiyanlık esaslarına dayanması şeklinde açıklanmaktadır.⁴⁶ Kanunen Müslüman velilerin, çocuklarını toplu duadan muaf tutulmasını istemeye hakkı olmasına rağmen, çoğu bu hakkın mevcudiyetini bilmediğinden çocuklar bu uygulamaya katılmaktadırlar.⁴⁷

“Britanya’da devlet okullarında verilen din derslerinde ana kriter Hristiyan değerlere ve geleneklere uygunluktur.”⁴⁸ 1988 Eğitim Reformu Yasası’nda diğer

⁴² Yakup Coştu, agm., s. 79.

⁴³ Şükrü Selim Has, “Ülkede İslamiyet (İngiltere)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 22, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 2000, s. 309.

⁴⁴ <https://www.gov.uk/national-curriculum/other-compulsory-subjects>. Erişim: 25.02.2016. Ayrıca bk., England and Wales Education Act 1996, s. 386.

⁴⁵ Yüksel Günarslan, agm., s. 1158.

⁴⁶ Cemil Oruç, “İngiltere Okul Öncesi ve İlköğretim Okullarında Resmi Din Eğitimi I: Devlet Okulu Örneği”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, c. 13, sy. 2, s. 188.

<http://dergipark.ulakbim.gov.tr/daad/article/viewFile/5000076975/5000071013>. Erişim: 28.12.2015.

⁴⁷ Bk. Şükrü S. Has, agmd., s. 309.

⁴⁸ Yüksel Günarslan, agm., s. 1159.

derslerle ilgili müfredat programları merkezileştirilirken, din dersi müfredat programları yerel eğitim komisyonlarınca yapılmaya devam edilmiştir.⁴⁹

“Müslüman çocukların din eğitimi ihtiyacı ise iki şekilde karşılanmaktadır. Birincisi, okullarda resmi müfredat içerisinde İslam’a ilişkin bilgilerdir. Din dersinde İslamiyet ile ilgili yer verilen konular: Allah inancı, iman esasları, Hz. Muhammed’in hayatı, İslam’ın şartları, dinî bayramlar, aile hayatı ve sosyal hayattır. İkincisi, okul saatleri dışında okullarda ayrılan sınıflarda, camilerde ve Müslümanlara ait kültür merkezlerinde belirli İslami organizasyonlar tarafından yerine getirilmektedir.”⁵⁰ Müslüman okullarında ise genel müfredatın yanında İslam tarihi, Kur’an-ı Kerim ve İslam din dersi okutulmaktadır.

Ülkeler İslamiyet’le ilgili farklı uzlaşma stratejileri izlemektedirler. Britanya’da da zamanla çeşitli kuruluşların ve STK’ların etkisiyle Müslümanların haklarını genişleten uygulamalara yer verilmiştir. Bu gelişmeler arasında öğretmenlerin İslamiyet hakkında bilgilerinin arttırılması, din dersi kitaplarının Müslümanların tasvibinden geçmesi, yemeklerin-okul kıyafetlerinin İslami kaidelere uygun olması ve başörtüsüne izin verilmesi⁵¹ sayılabilir.

1.4. EVLİLİK VE KARMA EVLİLİK

Aile, “İnsanoğlunun içinde doğduğu büyüdüğü ilk eğitimini aldığı en küçük sosyal topluluktur. Bu en küçük sosyal topluluk niteliğine rağmen, toplumların temelini oluşturmada en büyük role sahiptir. Çünkü toplum, aile denilen en küçük sosyal ünitelerin bir araya gelmesinden teşekkül eden insan topluluğudur.”⁵²

Aile evrensel bir kurum olmakla birlikte, ailenin işlevi, biçimi veya hangi üyelerden oluştuğu toplumdan topluma farklılık arz etmektedir. Bu yüzden herhangi bir

⁴⁹ İbrahim Turan, *AB Sürecinde Türkiye’de Din Eğitimi Politikaları*, İz Yay., İstanbul, 2013, ss. 137-138.

⁵⁰ Age., s. 140.

⁵¹ Şükrü S. Has, *agmd.*, s. 309.

⁵² Ahmet Yaman, *İslam Aile Hukuku*, Marifet Yay., İstanbul, 1999, s. 17.

kültüre veya topluma göre yapılacak tanım, diğer kültürlerin aile tanımlarını tam anlamıyla karşılayamamaktadır.⁵³

Arapça'dan dilimize geçmiş olan aile kavramının tanımı yapılırken zaman zaman kişiler arasındaki kan bağına, evliliğe, kan bağı olmasa da yasal yollarla akraba olmaya ve ailenin toplumdaki konumuna işaret edilmektedir.⁵⁴ Evlilik, aile kavramını oluşturan faktörlerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu noktada konuyla ilgili kavramlardan evlilik ve evlenme biçimlerinden bahsetmek yerinde olacaktır.

Genel itibarıyla evlenme biçimi, evlenilecek çevre ve eş sayısına göre iki gruba ayrılmaktadır. Burada araştırmanın konusu gereği sadece çevre faktörünü temel alan evlilik türlerinden bahsedilmektedir ki bunlar, grup içi (endogami) ve grup dışıdır (egzogami). Grup içi, evlenilecek kişinin akrabalarından, aynı sosyal sınıf, din, kast, millet vb. gruptan seçilmesidir. Bu tür evliliklerde grubun düzeninin, prestijinin ve statüsünün korunduğuna inanılmaktadır. Grup dışı evliliklerde, eş grup dışından seçilmektedir. Egzogami bazen amaçsız bir şekilde yapılırken, bazen de gruplar arasında ittifak yapmak, işbirliği oluşturmak veya barışı tesis etmek maksadıyla yapılır.⁵⁵

Literatürde karma evlilik terimi, kültürel açıdan farklı gruplar, alt gruplar veya toplumların üyesi olan iki birey arasındaki evlilikleri tanımlamak için kullanılmaktadır.⁵⁶ Ayrıca farklı milliyete sahip bireylerin bir araya gelmesiyle oluşan evliliğe de karma evlilik denilmektedir.⁵⁷

Karma evlilik, farklı ırk, sosyal sınıf veya dine mensup bireylerin evliliklerini içine alan geniş bir kavram çerçevesine sahiptir.⁵⁸ Bu nedenle farklı şekillerde ifade

⁵³ Altan Eşsizoglu, "Aile ile İlgili Temel Kavramlar", (ed. Çınar Yenilmez), *Aile Yapısı ve İlişkileri*, Anadolu Üniversitesi Web Ofset, Eskişehir, 2012, s. 5.

⁵⁴ Abdulmuttalip Baycar, agt., s. 51.

⁵⁵ Gülcan Güleç, "Aile ve Evlilik", (ed. Çınar Yenilmez), *Aile Yapısı ve İlişkileri*, Anadolu Üniversitesi Web Ofset, Eskişehir, 2012, s. 65.

⁵⁶ Ruth Shonle Cavan, agm., ss. 311-312.

⁵⁷ Fatma Sağlam, "Türk-Alman Örneğinde Karma Evli Çiftlerin Çocuklarındaki Dilsel Gelişim Üzerine", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, c. 23, sy. 1, 2006, s. 232.

<http://www.edebiyatdergisi.hacettepe.edu.tr/index.php/EFD/article/viewFile/420/290>. Erişim: 14.01.2015.

⁵⁸ Ruth Shonle Cavan, agm., s. 312.

edilebilir. Dinî liderlerin, mensuplarının farklı inanç sahipleriyle evliliklerini bir dinin sürekliliğini ve değerlerini tehdit eden⁵⁹ bir olgu olarak yansıtan açıklamalarından dolayı farklı dinlere mensup bireylerin evliliğini ifade eden dinler arası karma evlilik, dinlerin biri veya her ikisinin, tehdit edildiğini düşünecek kadar farklı değerlere sahip iki din mensubunun evliliği olarak tanımlanmıştır.⁶⁰ Bazı karma evli kişiler farklı etnik köken ve dinî inanca sahipken çiftlerden biri mensup olduğu dinî inancı değiştirip müstakbel eşinin dinine intisap etse bile, bu evlilikler yine karma evlilik olarak adlandırılmaktadır.⁶¹

Dinler arası karma evlilikleri sınıflandırma üzerine yapılan çoğu çalışmada Katolik, Yahudi ve Protestan olarak isimlendirilen genel dinî gruplar ele alınmaktadır. Bu terimlerin her biri daha da spesifikleşen alt gruplardan oluşur. Örneğin Yahudilik; Ortodoks, Muhafazakâr ve Reformist olarak üç gruba ayrılabilir. Bu üç mezhep aynı teolojik inanç esaslarını paylaşmakla birlikte; yorum, uygulama ve günlük ritüellerin çoğunda birbirinden farklılaşırlar.⁶² Bununla birlikte toplumun (evlilik) uyumluluk sistemindeki çeşitlilikten dolayı basit bir terim olan karma evlilik belirsizleşir ve neredeyse anlamsızlaşır.

Karma evlilik kavramının geniş çerçevesi dinler arası evlilik kavramından ne kastedildiğini de etkilemiştir. “Dinler arası evlilik”, “inançlar arası evlilik” ve “mezhepler arası evlilik” olmak üzere üç yeni kavram ortaya çıkmıştır. Dinler arası evlilik, Yahudilik ve Hristiyanlık gibi iki ana dinî grup arasındaki evliliği; inançlar arası evlilik ise Katoliklik ve Protestanlık gibi temel dinî sistemlerin ana mezhepleri arasındaki evliliği; mezhepler arası evlilik ise, Yahudilik gibi inanç sisteminin, küçük grupları arasındaki evliliği ifade etmektedir.⁶³ Dolayısıyla bu araştırmada karma evlilik ile iki ana dinî grup arasındaki evlilikler kastedilmektedir.

⁵⁹ Ruth Shonle Cavan, agm., s. 311.

⁶⁰ Agm., s.312.

⁶¹ Abdulluttalip Baycar, agt., s. 59.

⁶² Ruth Shonle Cavan, agm., s. 315.

⁶³ Agm., s. 317.

İslam hukukunda, evliliklerde dinler arası, inançlar arası gibi ayrımlardan bahsedilmezken, nikâhın geçerli sayılması şartlara ve bir engel varsa bunun sürekli mi yoksa geçici mi olduğuna bağlıdır. Bu açıdan Müslümanların diğer din mensuplarıyla evlilikleri ayetler ve hadisler ışığında Ehl-i kitap mensuplarıyla evlilik ve müşriklerle evlilik olarak ikiye ayrılabilir. Ayette müşriklerle evlilik yasaklanmıştır. Ehl-i kitapla evliliklerde Müslüman erkeklere verilen izin sabitken, kadınlar söz konusu olduğunda farklı yorumlar mevcuttur. İlerleyen bölümlerde konu daha detaylı ele alınacaktır.

1.4.1. Britanya’da Karma Evlilik

Evlilik kurumu başlı başına çok girift bir yapı arz ederken, farklı din veya etnik kökene mensup kişilerin evliliklerinde daha fazla parametre ve değişkenler işin içine girmektedir.⁶⁴ Gruplar arasındaki sosyal uzaklık, bağlılık ve ekonomik durum gibi kültürel unsurlar dinler arası evlilik oranını etkileyebilen faktörlerdir.⁶⁵

Avrupa tarihinde yeni bir kavram olmayan karma evlilikler bugünlerde önemli bir fenomendir.⁶⁶ Azınlık gruplarının sayısal oranları, etnik grup dışında evlenme isteği ve bulunduğu kültürün içinde kendine uygun eş bulamaması⁶⁷ dışarıdan evliliği bir tercih olmaktan çok bir zorunluluk haline getirmiştir.⁶⁸ Yaşlanan Avrupa’nın göçmen ihtiyacı ve göçmenlerin nüfusa yaptığı katkı açısından ise göçün gerçekleştiği ilk yıllarda karma evlilik, sosyal uzaklık ve bütünleşmenin belirleyicisi olarak görülmüştür.⁶⁹

Grup ve ülkeye göre bazı noktalarda karma evlilik ihtimali farklılaşmaktadır. Türkler, Avrupa’daki en geniş göçmen grubunu oluşturmaktadır. Yaklaşık 4 milyon

⁶⁴ Abdulmuttalip Baycar, agt., s. 180.

⁶⁵ Bk. Harvey J. Locke, Georges Sabagh ve Mary Margaret Thomes, “Interfaith Marriages”, *Society For The Study of Social Problems*, vol. 4, no. 4, 1957, s. 333.
http://www.jstor.org/stable/799290?seq=1#page_scan_tab_contents. Erişim: 12.05.2015.

⁶⁶ Agm., s. 89.

⁶⁷ Nico Voigtlaender ve Hans Joachim Voth, “Married to Intolerance: Attitudes toward Intermarriage in Germany, 1900-2006”, *American Economic Review*, vol. 103, no. 3, 2013, s. 81.
<http://www.nber.org/papers/w18813>. Erişim: 12.05.2015.

⁶⁸ Agm., s. 83.

⁶⁹ Bk. Agm., s. 82.

Türk uyruklu insan Avrupa’da ikamet etmektedir. Britanya’da bulunan Türklerin 60.000 kadarı Türkiye, 100.000’i ise Kıbrıs Türklerinden oluşmaktadır.⁷⁰ Türkler Belçika, Britanya ve Almanya’da yoğun bir nüfusa sahip olmakla birlikte oldukça düşük seviyede karma evlilik gerçekleşmekte⁷¹ ve karma evlilik oranları %10’nun altında seyretmektedir. Türkler için karma evlilik ihtimali sahip oldukları dinî inanç ve algılarla paralellik göstermektedir. Ayrıca geleneksel olarak Türk ebeveynler çocuklarının evliliklerinde son derece titizlik göstererek evliliği sadece iki kişinin değil, iki ailenin birleşimi olarak görmektedirler.⁷²

Karma evliliklerde cinsiyet, etkili ve belirleyici bir faktördür. Eğitim seviyesi arttıkça karma evlilik yapma oranı da artmıştır. Çevrede diğer grupların varlığı ve endogamik evliliklere göre boşanmayla sonuçlanma ihtimalinin daha yüksek olması karma evliliğe bakışı etkileyen noktalardır. 2011 nüfus sayımında boşanmaların bir önceki yıllardaki (2005) doğum, ölüm ve boşanma oranlarıyla karşılaştırıldığında (%45’ten %42’ye) genel bir azalma fark edilmesine rağmen karma evlilik yapmış erkekler arasında boşanma oranları yüksek kalmaya devam etmiştir.⁷³ Boşanmalardaki azalmanın temel nedeni son yıllarda birlikte yaşamının artmasıdır. 2011’de evli nüfus içinde boşanma oranları 2001 oranlarıyla karşılaştırıldığında %13’den %10,8’e düşmüştür.⁷⁴ Evlenme yaşı erkekler için 36,2 iken, kadınlar için 33,6; boşanma yaşı ise kadınlar ve erkekler için 40 ile 44’dür.⁷⁵ Bütün yaş grupları arasında en yüksek boşanma oranı 25-29 yaşları arasındadır. 2011’de karma evlilik yapmış çiftlerin ortalama evlilik

⁷⁰ Şükrü S. Has, agmd., s. 308.

⁷¹ Sarah Carol, “Like Will to Like? Partner Choice among Muslim Migrants and Natives in Western Europe”, *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 2016, s. 9.
<http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/1369183X.2014.963037#.VtBbbX2LTGg>. Erişim: 16.05.2015.

⁷² Doreen Huscsek, Aart C. Liefbroer ve Helga A.G. De Valk, “Timing of First Union Among Second-Generation Turks in Europe: The Role of Parents, Peers and Institutional Context”, *Demographic Research*, vol.22, 2010, s. 476. <http://www.demographic-research.org/Volumes/Vol22/16/>. Erişim: 16.05.2015.

⁷³ <https://www.ons.gov.uk/peoplepopulationandcommunity/birthsdeathsandmarriages/divorce/bulletins/divorcesinenglandandwales/2012-12-20>, s. 3. Erişim: 25.02.2016.

⁷⁴ Agr., s. 4.

⁷⁵ Agr., s. 6.

süresi 11.5 yıldır.⁷⁶ Boşanan çiftlerin %70'inin ilk, %30'u öncesinde boşanmış veya duldur. 2011 yılında boşanan bu çiftlerin yaklaşık yarısı (%49'u) en azından bir tane 16 yaşın altında çocuğa sahiptir. Toplamda 16 yaş altındaki 100.760 çocuğun ebeveynleri boşanmıştır. Çocukların %21'i beş yaşın, %64'ü ise 11 yaşın altındadır. Boşanmaların yarısına yakını evliliğin ilk on yılında gerçekleşmiştir.⁷⁷

Britanya nüfusunun yaklaşık %8'ini yani 4,6 milyon insanı etnik azınlık gruplarından oluşturmaktadır.⁷⁸ Britanya'da Müslüman-Hristiyan evlilikleri en yaygın karma evlilik şeklidir. 17.163 Müslüman erkeğin ve 4.233 Müslüman kadının toplamda 21.396 Müslümanın eşi Hristiyanıdır.⁷⁹ İngilizlerle yapılan karma evliliklerde yıllara göre bir artış tespit edilmiştir.⁸⁰ Bu oran 2001'de %7 iken yüzde ikilik bir artışla 2011'de %9 olmuştur.⁸¹ Dinî inanç ve pratiklerin kaçınılmaz olarak azaldığı ve dinin çoğulcu hale geldiği Britanya'da yıldan yıla gerçekleşen bu artış dinsel kurumların ve yetkililerinin nüfusunu kaybettiği sekülerleşmeye doğru bir hareket olarak⁸² yorumlanmıştır.

Cinsiyet ile karma evlilik arasındaki ilişkide ise İngiliz vatandaşları arasında karma evlilik yapan erkeklerin oranı kadınlardan daha yüksektir. Karma evli çiftlerin

⁷⁶ Agr. s. 7.

⁷⁷

<https://www.ons.gov.uk/peoplepopulationandcommunity/birthsdeathsandmarriages/divorce/bulletins/divorcesinenglandandwales/2012-12-20>, s. 8.

⁷⁸ Raya Muttarak, "Explaining Trends and Patterns of Immigrants' Partner Choice in Britain", *Journal of Family Research*, 2010, s. 38. <http://budrichjournals.de/index.php/zff/article/viewArticle/3592>. Erişim: 06.01.2016.

⁷⁹

<https://www.ons.gov.uk/peoplepopulationandcommunity/birthsdeathsandmarriages/marriagecohabitationandcivilpartnerships/bulletins/marriagesinenglandandwalesprovisional/2013-06-26>. Erişim, 25.02.2016.

⁸⁰ Bk. Agw.

⁸¹ Bk.

<http://www.ons.gov.uk/peoplepopulationandcommunity/birthsdeathsandmarriages/marriagecohabitationandcivilpartnerships/articles/whatdoesthe2011censustellusaboutinterethnicrelationships/2014-07-03>. Erişim: 03.07.2017.

⁸² Rosalind Ann Birtwistle, *Water Mixed Mine: The Beliefs, Identity and Religious Experience of Christians in Interfaith Marriages*, Heythrop College, University of London, Yüksek Lisans Tezi, London, 2011, s. 43.

<http://www.heythros.ac.uk/sites/default/files/docs/publications/theses/Birtwistle,%20R,%20MPhil%20The%20sis.pdf>. Erişim: 25.03.2016.

kesin oranını belirlemek evlilik cüzdanlarında din belirtilmediği için imkânsızdır. Ancak eldeki verilere göre İngiltere ve Galler’de Katolik kilisesinin himayesindeki evliliklerin yaklaşık %65’i karmadır.⁸³ 2011 sayımlarında azınlık içinde Arap kökenli gruplarda erkekler (%43), kadınlara (%23) göre yaklaşık iki kat, Asyalı kadınlar (%38) ise erkeklere (%23) kıyasla daha fazla karma evlilik yapmaktadırlar.⁸⁴

Tablo 2: Cinsiyet Faktörüne Göre Karma Evlilik Oranları:⁸⁵

Kadın/ Eşi	Hristiyan	Yahudi	Diğer Dinler	Dinsiz	Belirtmeyen	Toplam
Hristiyan	6.131.352	8.560	47.358	822.790	210.139	7.220.790
Diğer Dinler	36.655	583	730.812	36.732	15.494	830.076

Erkek/ Eşi	Hristiyan	Yahudi	Diğer Dinler	Dinsiz	Belirtmeyen	Toplam
Hristiyan	6.134.430	6.543	37.140	279.973	133.125	6.587.211
Diğer Dinler	47.843	553	730.862	18.716	16.039	814.013

2011 nüfus sayımından ortaya çıkan sonuçlar ise şöyledir:

- Her on çiftten biri karma evlidir ve bunların oranı %7’den (2001) %9’a (2,3 milyon) ulaşmıştır. Karma evli olan çiftlerin %85’i farklı etnik kökenden gelmektedir.⁸⁶

⁸³ Jonathan Romain, “The Effects of Mixed-Faith Marriages on Family Life and Identity”, *Journal of the Anthropological Society of Oxford*, vol. 28, no. 3, 1997, s. 278.

⁸⁴ <https://www.ons.gov.uk/peoplepopulationandcommunity/birthsdeathsandmarriages/marriagecohabitationandcivilpartnerships/articles/whatdoesthe2011censustellusaboutinterethnicrelationships/2014-07-03>, s. 5. Erişim: 03.07.2017.

⁸⁵ <http://www.ons.gov.uk/searchdata?q=++CT0458+-+Age+and+religion+%28of+male+usual+resident%29+by+age+and+religion+of+spouse+%28male+or+female%29>, <https://www.ons.gov.uk/search?q=++CT0459+-+Age+and+religion+%28of+female+usual+resident%29+by+age+and+religion+of+spouse+%28male+or+female%29>. Erişim: 26.02.2016.

⁸⁶ <https://www.ons.gov.uk/peoplepopulationandcommunity/birthsdeathsandmarriages/marriagecohabitationandcivilpartnerships/articles/whatdoesthe2011censustellusaboutinterethnicrelationships/2014-07-03> s.1.

- Bu sayımda kendini karma ya da çok etnisiteli olarak tanımlayan insanların sayısı 660.000'dan (2001) 1.200.000'a yükselmiştir. 16 yaş ve üzeri 44,5 milyon insandan 25,7 milyonu (%58) karma evli ya da birlikte yaşamaktadır.
- Nüfus sayımı cinsiyeti, etnik grup, yaş, eğitim durumu, din, doğduğu ülke ve ne kadar zamandır Britanya'da yaşadıkları gibi faktörleri, bireylerin ilişkisini etkileyen unsurlar olarak saptamıştır.⁸⁷
- Bütün etnik gruplar dâhil karma evli ya da birlikte yaşayan 10 çiftten 4'ünde taraflardan biri beyaz İngiliz'dir.⁸⁸
- 16 yaş altı bakıma muhtaç 11,9 milyon çocuğun %7'si karma ailelerin çocuklarıdır.

Tablo 3: 2011 Nüfus Sayımına Göre Dindar Ailelerin Çocuk Sayısı⁸⁹

Çocuk (0-16 yaş)	1 Çocuk	2 Çocuk	3 Çocuk	Toplam
Hristiyan	1.585.764	2.765.727	1.696.490	6.047.981
Yahudi	8.624	19.799	30.532	58.955
Müslüman	131.880	261.533	589.235	983.648
Budist	10.956	14.578	7.157	32.691
Dinsiz	1.014.098	1.519.409	1.036.210	3.569.717
Din belirtmeyen	293.370	381.359	253.690	928.419

1.4.2. Semavi Dinlerin Bakış Açısından Farklı Din Mensuplarıyla Evlilik

Dinler oluşturdukları sistem içerisinde inananlarını muhafaza etmek ve onlar aracılığıyla sistemi korumak için mensuplarının başka dinden olan birisiyle evlenmesini ya sınırlamış ya da yasaklamıştır. Bir yönüyle dinler toplumun teşekkülünde en hayati

⁸⁷

<http://www.ons.gov.uk/peoplepopulationandcommunity/birthsdeathsandmarriages/marriagecohabitationandcivilpartnerships/articles/whatdoesthe2011censustellusaboutinterethnicrelationships/2014-07-03>, s. 2.

Erişim: 03.07.2017.

⁸⁸ Agr., s. 8.

⁸⁹ https://www.ons.gov.uk/file?uri=/peoplepopulationandcommunity/culturalidentity/religion/adhocs/004919ct05462011censusreligionbynumberofdependentchildreninfamilyenglandandwales/ct05462011censusreligionbynumberofdependentchildreninfamilyenglandandwales_tcm77-425095.xls. Erişim: 27.02.2016.

kodları içinde barındıran aileyi, inanç sistemini muhafaza etmede bir araç olarak kullanmışlardır. Ayrıca, dinî sürekliliği koruma adına, inananlarından çocuk yapmalarını ve çocuklarını dinin ahlak yapısına uygun olarak yetiştirmelerini talep etmişlerdir. Bu açıdan dinler arası karma evlilikler dinî sürekliliğin sağlanması ve sonraki nesillere aktarılmasında bir tehlike ve yozlaştırıcı unsur olarak addedilmiştir.⁹⁰

Aile kavramı, Kitab-ı Mukaddes'te son derece önemli bir bağlama sahiptir.⁹¹ Bu kavram daha başlangıçta tanımlanıp açıklanmaktadır. Tanrı, Nuh'u selden kurtardığında bu bireysel değil, Nuh, eşi, oğulları ve oğullarının eşleri için de bir kurtuluştur. Başka bir deyişle aile olarak kurtarılmışlardır.⁹² Tanrı, İbrahim'e Harran'dan çıkmasını emrettiğinde onu ve ailesini kastetmiştir.⁹³ On Emir'den ikisi⁹⁴ ailenin birliğini ve bütünlüğünü sürdürmekle ilgilidir. Ebeveynleri onurlandırmakla ilgili olan beşinci emir⁹⁵ ise ailede ebeveyn otoritesini teminat altına almaktadır. Kısacası On Emir'in merkez noktası evliliği ve aileyi korumak üzerine yoğunlaşmaktadır ki, Tanrı için kutsal neslin kodlarına sahip olan aileyi ve aile düzenini korumak ehemmiyet arz etmektedir. Tanrı'nın arzusu da izole edilmiş bir bireyi kurtarmak değil, bütün ev halkını kurtarmaktır.

Aile, Yahudilik'te sosyal olduğu kadar dinî bir kurumdur. Yahudi toplumu aileyi dinî prensiplere dayalı bir evlilikle kurmakta, onu neslin devamı ve çoğalması için gerekli görmektedir. Günümüzde Yahudi gruplar, din farklılığını bir evlenme engeli olarak kabul edilmesi noktasında görüş birliği içinde olmasalarda, tarihte kendilerinden başkasıyla evlenme konusunda titiz davranmış ve Babil sürgününden sonra bazı tavizler dışında yabancılara kız vermemişlerdir.⁹⁶

⁹⁰ Abdulmuttalip Baycar, agt., ss. 61-62.

⁹¹ Örnek olarak Bk., Yaratılış, 1:28.

⁹² Yar. 6:18.

⁹³ Yar. 12:4, 5.

⁹⁴ Çıkış, 20:14 “Zina etmeyeceksin.” ; 20:17 “Komşunun evine, karısına, erkek ve kadın kölesine, öküzüne, eşeğine, hiçbir şeyine göz dikmeyeceksin.”

⁹⁵ Çık. 20:12 “Annene babana saygı göster.”

⁹⁶ İbrahim Acar, “Evlenme Engeli Olarak Din Farkı”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 17, 2002, s. 25. <http://e-dergi.atauni.edu.tr/atauniilah/article/view/1020003051/0>. Erişim: 25.02.2014.

İçten evlenmenin yaygınlaşmasında tarihsel olaylar sonucunda gelişen milliyetçilik ve kavmiyetçilik duygularının etkisi vardır. Levililer ve Tesniye'nin birçok bölümünde getirilen düzenlemeler ile aileler dağılmaktan, çözülmekten ve yozlaşmaktan korunmaya çalışılmıştır.⁹⁷ Yahudilik, evliliği insan yaşamının en önemli olaylarından birisi olarak göstermiş ve aileyi cemiyetin çekirdeği olarak değerlendirmiştir.⁹⁸ Gentile⁹⁹ ile evlenmenin cezası hem Talmud hem de Rabbinik kodlarda temel prosedür haline gelen “herem” olarak bilinen toplumdan dışlanmadır.¹⁰⁰

İbranilerin yabancılarla evliliklerine karşı koyan ilk yasa Tesniye 7:3'tür.¹⁰¹ Ancak Yahudi tarihine bakıldığında kavim içi evlilik yapan İbrahim, İshak ve Yakup örneklerine karşılık Musa, Kral Davud ve Süleyman'ın evliliklerinde de görüldüğü üzere kavim dışından kız almak yaygın olarak uygulama alanı bulmuştur.¹⁰²

Yahudiler kendilerini seçilmiş millet, üstün ırk kabul ettikleri için yabancı ile evlenmek “kutsal neslin” bozulması, ana dilin unutulması, ekonomik kaygılar (zenginliğin dağılıp yok olması gibi), dinden uzaklaşılması ve yabancı geleneklerin benimsenmesi¹⁰³ gibi sonuçlara yol açtığından uygun görülmemektedir.¹⁰⁴ Ayrıca bu evlilikler çocuğa sürülen bir leke olarak¹⁰⁵ değerlendirilmiştir. Bu unsurlar Tanah'ta¹⁰⁶ şöyle ifade edilmiştir:

⁹⁷ Hakkı Ş. Yasdıman, “Yahudi Dininde Ailenin Yeri”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c.13-14, İzmir, 2001, s. 246.

⁹⁸ Agm., s. 248.

⁹⁹ İsrailoğulları'ndan olmayanlar için kullanılan bir tabirdir.

¹⁰⁰ James S. Bossard ve Eleanor S. Boll, *One Marriage Two Faiths*, The Ronald Press Company, New York, 1957, s. 71.

¹⁰¹ Ronald De Voux, *Yahudilik'te Aile*, çev. Ahmet Güç, Arasta Yay., Bursa, 2003, s.8.

¹⁰² Salime Leyla, *Yahudilik*, İsam Yay., 3. B., İstanbul, 2010, s. 185. Ayrıca İbranice yazmalarda Samson ve Delilah (Bk. Hak.16:4-21), Ahab ve Jezebel (Bk. I. Kra. 16:29-34, 21:4, 21:25, 22:8, 22:17; II. Kra 8:18, 9:30-33), Ruth ve Boaz (Ruth 1:16, 2:12, 3:9-11), Esther ve Ahasuerus (Esther Kitabı) karma evlilikle ilgili örneklerdendir.

¹⁰³ Hâkimler, 3:6.

¹⁰⁴ Ali Osman Kurt, *Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam'da Din Değiştirme*, Gökkuşbu Yay., İstanbul, 2004, s. 67.

¹⁰⁵ Levililer, 21:15.

¹⁰⁶ “Yahudi kutsal kitabına verilen alışılmış yaygın isim. Yahudi kutsal kitabını teşkil eden üç bölümün isimleri olan Tora, Neviim ve Ketuvim'in baş harflerinden meydana gelen suni bir kelimedir.” Detaylı

“Bu uluslarla anlaşma yapmayacaksınız. Kızlarınızı oğullarına vermeyeceksiniz; oğullarınıza da onlardan kız almayacaksınız. Çünkü onlar oğullarınızı beni izlemekten saptıracak ve başka ilahlara tapmalarına neden olacaktır. O zaman Rab size öfkelenecek ve sizi çabucak yok edecek.”¹⁰⁷

“... Yahuda yabancı ilaha tapınan kızla evlenerek Rab’bin sevdiği kutsal yeri kirletti. Bunu yapan kişi, kim olursa olsun, her şeye egemen Rab’be sunular getirse bile Rab onu Yakup’un topluluğundan atsın.”¹⁰⁸

“Kendilerine ve oğullarına bu halklardan kız aldılar. Böylece kutsal soy çevredeki halklara karıştı. Önderlerle görevliler bu hainlikte öncülük etti.”¹⁰⁹

“Musa kuşlu bir kadınla evlenmişti. Bundan dolayı Miryam’la Harun onu yerdiler.”¹¹⁰

“Herhangi bir İsrail oymağından miras alan kız, babasının bağlı olduğu oymak ve boydan biriyle evlenmelidir.”¹¹¹

“İshak Yakup’u çağırdı, onu kutsayarak “Kenanlı kızlarla evlenme!” diye buyurdu.”¹¹²

“Nevat oğlu Yarovam’ın günahları izlemek yetmezmiş gibi, bir de Sayda Kralı Etbaal’in kızı İzebelle evlendi. Gidip Baal’a hizmet ederek ona taptı.”¹¹³

“Kâhin Ezra kalkıp siz Tanrı’ya ihanet ettiniz dedi. Yabancı kadınlarla evlendiniz. İsrail’in suçuna suç kattınız. Şimdi atalarınızın Tanrı’sı Rab’be suçunuzu

bilgi için Bk. Ömer Faruk Harman, “Yahudilik”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C. 43, Türkiye Diyanet Vakfı (TDV) Yay., 2013, s. 197.

¹⁰⁷ Yas. 7:1-4.

¹⁰⁸ Malaki, 2:11-12.

¹⁰⁹ Ezra, 9:2.

¹¹⁰ Çölde Sayım, 12:1.

¹¹¹ Say. 36:8.

¹¹² Yar. 28:1.

¹¹³ I.Krallar, 16:31.

açıklayın. Onun istediğini yapın. Çevredeki halklardan ve yabancı karılardan ayrılın.”¹¹⁴

“Onların arasına gitmeyeceksiniz, onlar da sizin arınıza gelmeyecekler. Çünkü mutlaka yüreğinizi kendi ilahlarının ardınca saptıracaklardır.”¹¹⁵

“Başka ilahlara gönül verenlerin kızlarını oğullarınıza alıyorsunuz. O kızlar başka ilahlara gönül verirken oğullarınızı da peşlerinden sürüklerler.”¹¹⁶

“Kızlarınızı onların erkekleriyle evlendirmeyeceksiniz. Oğullarınıza ve kendinize onların kızlarını almayacaksınız.”¹¹⁷

*“Çocukların yarısı Aşot dilini ya da öbür halkların dilini konuşuyor, Yahudi dilini bilmiyorlardı. Adamları azarladım, lanet okudum. Bazılarını dövüp saçlarını yoldum. Tanrı’nın adıyla onlara ant içirdim ve yabancılara kız verip almayacaksınız dedim. Kral Süleyman bu yabancılar yüzünden günaha girmede mi? Onca ulusun kralları arasında Süleyman gibisi yoktu. Tanrı onu öyle sevdi ki, bütün İsrail’e kral yaptı. Ama yabancı kadınlar onu bile günaha sürükledi. Şimdi de siz yabancı kadınlarla evlenerek Tanrımız’a ihanet ediyorsunuz. Yaptığınız bu büyük kötülüğe göz mü yumalım?”*¹¹⁸

Tanah’ta şirk sebebiyle evliliğe getirilen yasaklama daha sonraları Yahudiliğin, İsrailoğulları dışındaki bütün insanları müşrik kapsamına alması neticesini doğurmuştur. İsraili bir erkeğin arındırma ritüelleri yapılan bir savaş esiriyle evlenebilmesi¹¹⁹ gibi istisnalar dışında Yahudi olmayan erkek ve kadınlarla evlilik sık görülmemiştir.¹²⁰

¹¹⁴ Ezra, 10:10-11.

¹¹⁵ I.Kr. 11:2.

¹¹⁶ Çık. 34:16.

¹¹⁷ Yas. 7:3.

¹¹⁸ Nehemya 13:23-27

¹¹⁹ Rosalind A. Birtwistle, “Daylight and Darkness Images of Christians in Mixed Marriages”, *Islam and Christian-Muslim Relations*, vol. 17, no. 3, 2003, s. 333.

¹²⁰ Ahmet Çelebi, *Mukayeseli Dinler Açısından Yahudilik*, çev. A.M. Büyükçınar -Ö.F. Harman, Kalem Yay., İstanbul, 1978, s. 319.

Evlenilecek olan yabancınn erkek ya da kadın olması arasında fark gözetilmediği halde, sonraki dönemlerde Yahudi kadınların yabancı erkeklerle evlenmesi hususu üzerinde fazla durulmamıştır.¹²¹ Zira Yahudi olan bir kadının bu sıfatı fetusu da kapsar düşüncesiyle anne Yahudi olduğu takdirde çocuk da Yahudi olarak değerlendirilmiştir.¹²² Dış evlilik yasağı daha çok yabancı eş alan Yahudi erkekleriyle ilgilidir.¹²³ Çünkü yabancı bir kadın Yahudi erkeğini Tanrı'nın yolunda yürümekten saptırıp başka ilahlara kulluk ettirecek bir kuvvet ve tuzak olarak tasavvur edilmiştir.¹²⁴ Yabancıyla evlenen erkek Tanrı'ya hainlik etmiş kabul edilmektedir.¹²⁵

Yabancılarla evlilik konusunda bu katı tutuma XIX. yy'da Reformistler esneklik getirmişler ve doğacak çocukların Yahudi şeriatına göre yetiştirilmesi şartıyla izin verilmesini savunmuşlardır.¹²⁶ Bugün Muhafazakâr ve Ortodoks Yahudilik'te, Yahudi olmayanlarla evlenme yasağı devam ettirilmektedir. Buna karşılık çoğu muhafazakâr ve bazı reformist Yahudi cemaatler evlilik söz konusu olduğunda Yahudi olmayan tarafın din değiştirmesini şart koşmaktadır. Din değiştirme gerçekleşmediği takdirde nikâh kısılmamakta ve cemaat tarafından evlilik geçersiz sayılmaktadır.¹²⁷ Yahudi toplumun

¹²¹ Selma Eşkan, *İslam Aile Hukukunda Evlilik Engeli Olarak Din Farkı Problemi*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum, 2007, s. 6.

¹²² Yusuf Basalel, *Yahudilik Ansiklopedisi*, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş., İstanbul, 2001, s. 760.

¹²³ Ali Osman Kurt, age., s. 67.

¹²⁴ Yas. 7:3-4; Yeşu 23:12-13.

¹²⁵ Ezra, 10:1-5; Neh. 13:17.

¹²⁶ Ali Osman Kurt, age., s. 68. Birleşik Yahudi Toplulukları (UJC) tarafından yürütülen bir araştırmaya göre Ortodoks Yahudiler ve dinî bilgisi yüksek seviyede olanlar dışarıdan evliliğe karşıyken Reformist Yahudilerin bu konuda daha ılımlı olduğu bulunmuştur. Detaylı bilgi için Bk. Jessica S. Jacoby, *Exploring parents' Perspectives on Their Interfaith Marriage (Jewish and Christian) and the Transmission of Religious Activities To Their Children*, California State University, Yüksek Lisans Tezi, Northridge, 2014. Ancak Tora'da 613 emir yer alırken, Almanya doğumlu Rabbi ve teolog Emil Fackenheim, Holocaust sonrasında 614. emri şöyle yorumlamıştır: "... Yahudilerin yok olmaması için Yahudi olarak hayatta kalmalıdır." (Bk. Emil Fackenheim, *The Voice of Auschwitz*, (ed. Nahum N. Glatzer), *Modern Jewish Thought: A Source Reader*, New York, Schocken Books, 1977, s. 188.) Buna bağlı olarak bazı Yahudi hareketler 1960'lı yılların sonlarında karma evli Yahudi kadınların çocuklarını Yahudi olarak kabul etmemiş ve karma evlilikleri 614. emrin çiğnenmesi olarak yorumlamışlardır. (Bk. Rosalind Ann Birstwistle, agt., s. 84.) İlginç bir anekdot olarak bazı Yahudi ailelerin matemlerde kullandıkları ve üzüntülerini belirten Shiva veya Sitting Shiva'nın aile bireylerinden biri dıştan evlilik yaptığında da kullanıldığı ortaya çıkmıştır. Bk. <https://www.shiva.com/learning-center/sitting-shiva/>. Erişim: 23.01.2016.

¹²⁷ Salime L. Gürkan, age., s. 196.

varlığına tehdit olarak algılanan karma evlilikler aynı zamanda Yasa'nın çiğnenmesi anlamına gelmektedir.¹²⁸

Karma evlilikler üzerine Hristiyan teolojisinin oluşup şekillenmesinde dinî otoritelerin izni, yazmalar ve gelenekler, diğer inançtan insanlara karşı yaygın ve hâkim tutumlar, kadın ve uygun cinsiyet ilişkileri hakkındaki görüşler¹²⁹ ile bu kavramdan ne anladıkları ve ne amaçladıkları rol oynamaktadır. Çünkü Sinoptik İnciller¹³⁰ bir evlilik modeli önermemesinin yanında karma evlilikleri yasaklayan açık ve net bir ifade de yoktur. Dahası II. yy'a kadar evlilik resmi olarak bir sakrament¹³¹ ilan edilmemiştir.¹³² Ancak Elvira Konsili (İspanya, M.S. 306) Hristiyan kızların paganlar, Yahudiler ve heretiklerle¹³³ evlenmesini yasaklamıştır. Hristiyan kadınların Yahudi ve heretiklerle evlenmesi yasaklanırken, Hristiyanlığın yükselişinden dolayı Hristiyan erkekler "inançsız" eşler almaktan men edilmemişlerdir. Buna rağmen, Roma imparatoru Konstantin M.S. 339'da Yahudiler ile Hristiyanların evliliğini yasaklamıştır. IV. asırda Laodicea'da yapılan konsilde Hristiyanlarla heretikler arasındaki bütün evlilikler yasaklanmıştır.¹³⁴

Dinler arası evlilik üzerine iki teolojik öğreti geliştirilmiştir. Birincisi neredeyse hiç uygulanmayan vaftiz edilmiş bir Hristiyan ile vaftiz edilmemiş bir kişinin evliliğinin geçersiz sayılmasıdır. İkincisi vaftiz yoluyla Hristiyanların manevi olarak Mesih'e bağlandığı doktrindir.¹³⁵ Bu nedenle kilise tarafında dinler arası evlilikler zina ve cezalandırılması gereken bir hareket olarak değerlendirilmiştir.¹³⁶ IV. asırdan itibaren

¹²⁸ Jessica S. Jacoby, agt., s. 15.

¹²⁹ Rosalind A. Birtwistle, agt., s. 9.

¹³⁰ "İlk üç İncil Matta, Markos ve Luka'nın rivayetleri ve hikâyeleri birbirine yakın görüldüğünden Sinoptik İncil metinleri olarak kabul edilmiştir." Detaylı bilgi için Bk. Ömer F. Harman, "İncil", DİA, C.22, TDV Yay., 2000, s. 272.

¹³¹ Dinî ayin. Bk. Kürşat Demirci, "Hristiyanlık", DİA, C. 17, TDV Yay., 1998, s. 338.

¹³² Rosalind A. Birtwistle, agm., s. 332.

¹³³ Rafizi.Bk. Kürşat Demirci, "Engizisyon", DİA, C.11, TDV Yay., 1995, s. 240.

¹³⁴ Rudolf K.Haerle Jr., *A Survey of the Literature on Religious Inter-marriage with Special Emphasis on Catholics in Mixed Marriages*, Department of Sociology, The University of Chicago, Yüksek Lisans Tezi, Illinois, 1962, s. 47.

¹³⁵ Rosalind A. Birtwistle, agt., s. 8.

¹³⁶ Rosalind A. Birtwistle, agm., s. 336.

mahalli konsiller Hristiyanlarla Hristiyan olmayanların evlenmelerini hatta mezhepler arası evlilikleri de yasaklamıştır.¹³⁷ Ayrıca ilerleyen tarihlerde St. Thomas Aquinas karı ile kocanın birliğini, Mesih ile kilise birliğinin bir temsili olduğu için bu eşleşmenin realitede de karşılık bulması gerektiğini belirtmiştir.¹³⁸

Hristiyanların, Hristiyan olmayanlarla yaptığı evliliklerin Fransa, Belçika, Hollanda, Britanya, Almanya ve İskandinavya’da 1875’te yasallaştırılması¹³⁹ ve yaygınlaşması sonucu kiliseler farklı tutumlar sergilemişlerdir. Kilise Yasası 1060 Papa II. Pius 82-83. maddeler karma evlilikleri vaftizli Katolik olmayan (diğer Hristiyan gruplar) ve vaftizsiz Katolik olmayan (diğer inanç grupları) şeklinde ikiye ayırmıştır. Kilise Yasası kodlarında vaftizsiz Katolik olmayanlarla yapılan evlilikler geçersiz, Katolik olmayan vaftizlilerle yapılan evlilikler geçerli ama eksik olarak adlandırılmıştır.¹⁴⁰ Roma Katolik Kilisesi dinler arası ilişkiler kılavuzunda şöyle yazmaktadır: “Bizim dinimiz karma evliliği desteklemiyor. Ancak bir çift böyle bir bağ ile aile kurmaya niyetlendiğinde Roma Katolik rahibine ve müstakbel eşin mensup olduğu din önderlerine danışmalarını tavsiye ediyoruz.”¹⁴¹ Katolik kilise hukukunda “karma evlilikler” başlığı altında değerlendirilen kendi inanç sistemi dışında biriyle evlenmek ancak nikâh şartlarına göre yani evliliğin papaz tarafından gerçekleştirilmesi, eşin din değiştirmesi, çocukların Katolik öğretisi ve inançları üzerine yetiştirilmesi vb.hususlarla yazılı taahhüt verilerek (Prenuptial agreement/evlilik sözleşmesi) kaldırılabilir bir kusurdur.¹⁴² Katolik kilisesi hangi ebeveynin Katolik olduğuna

¹³⁷ 10. ve 11. Yy.’da birçok ülkede Yahudi ve Hristiyanlar arasındaki evlilikler geçersiz sayılmıştır. Bk. Rudolf K. Haerle Jr., agt., s. 47.

¹³⁸ Aquinas Summa Contra Gentiles IV:48 aktaran John Witte, *From Sacrament To Contract Marriage, Religion and Law in the Western Tradition*, John Knox Press, Louisville, 1997, s. 28.

¹³⁹ Eleanore P. Judd, *Raising Children Jewish: Maintaining Ethnic Identity Intermarriage*, The Faculty of Social Science University of Denver, Doktora Tezi, Denver, 1986, s. 22.

¹⁴⁰ Robert J. White, *Canonical Ante-Nuptial Promises and the Civil Law: An Historical Synopsis and Commentary*, Catholic University of America, Washington D.C, 1934, s. 21.

¹⁴¹ Roman Catholic Archdiocese Guidelines For Ecumenical and Interreligious Affairs, *Marriage in Islam and Roman Catholic*, 1988, ss. 55-58. <http://www.usccb.org/beliefs-and-teachings/ecumenical-and-interreligious/interreligious/islam/upload/Mid-Atlantic-Dialogue-Marriage-Roman-Catholic-and-Sunni-Muslim-Perspectives-2011.pdf>. Erişim: 28.12.2015.

¹⁴² Code of Canon Law, Book IV: Function of the Church, Chapter VI: Mixed Marriages, *Can. 1125*. http://www.vatican.va/archive/ENG1104/_P41.HTM. Erişim: 25.03.2016.

bakılmaksızın karma evliliklerden doğan çocukların Katolik öğretilerine göre yetiştirilmesi konusunda ısrarcıdır.¹⁴³ Protestan gruplar için herhangi bir şart, müeyyide veya yaptırım söz konusu olmasa¹⁴⁴ bile karma evliliklerin olumsuz etkileri ve Roma Katolik Kilisesiyle politik güç mücadelesi/çekişmesinden dolayı başta diğer Hristiyan gruplar ve inançlarla yapılan evlilikler hakkındaki ortak noktalar (Missiouri Sinodu) şöyle özetlenebilir: “*Samimi ve sadık bir Protestan tolerans ve eşitliği yok eden Roma Katolik evlilik sözleşmesini imzalamamalıdır. Karma evliliklerin hayati noktası gençlerin dinî eğitimidir. Karma evliliklerin genel sonucu hüsrana ve acıdır.*”¹⁴⁵ Ortodoks Kilisesi ise 1453’teki düşüşünden¹⁴⁶ beri karma evliliklerden büyük rahatsızlık duymakta ve bu evlilikleri kınamaktadır.

Yeni Ahit’e göre din ayrılığı durumunda evliliğe son verme yetkisi inançsız eşin seçimine bırakılmıştır: “*Eğer bir kardeşin karısı iman etmemişse ama kendisiyle yaşamaya razıysa, onu boşamasın. Bir kadının kocası iman etmemişse ama kendisiyle yaşamaya razıysa, kadın onu boşamasın. Çünkü iman etmemiş koca, karısı aracılığıyla kutsanır.*”¹⁴⁷ Bu muhayyerliğe rağmen, kilise hukuku XII. asırda Hristiyanlarla Hristiyan olmayanların evliliğini yasaklayan birçok karar almıştır. Bunun sebebi ise cümlenin devamında geçen “*Yoksa çocuklarınız murdar olurdu.*”¹⁴⁸ ibaresidir.

“*Kadın, kocası yaşadıkça kocasına bağlıdır. Kocası ölürse dilediği kimseyle evlenmekte özgürdür; yeter ki, o kişi Rab’be ait biri olsun.*”¹⁴⁹ Geçen bu ifade kadının statüsü, kutsal metinlerde yüklenen sorumluluk ve roller düşünüldüğünde evlenilecek

¹⁴³ David Jameson, “The Religious Upbringing of Children in “Mixed Marriages”: The Evolution of Irish Law”, *New Hibernia Review*, vol. 18, no. 2, 2014, s. 65.

¹⁴⁴ W. Seward Salisbury, “Religious Identity and Religious Behavior of the Sons and Daughters of Religious Inter-marriage”, *Review of Religious Research*, vol. 11, no. 2, 1970, s. 129. http://www.jstor.org/stable/3510275?seq=1#page_scan_tab_contents. Erişim: 24.04.2015.

¹⁴⁵ Mario Colacci, *Christian Marriage Today: A Comparison of Roman Catholic and protestant Views with Special Reference to Mixed Marriages*, Augsburg Publishing House, Minnesota, 1958, s. 131.

¹⁴⁶ Archim Grigorious D. Papathomas, “An Open Ecclesial Communitarism Dispar Mixed Marriages and Adult Conversions”, s. 5. http://www.academia.edu/18273235/30_Assimilating_Religion_Dispar-Mixed_Marriages_and_Adult_Conversions_in_English_. Erişim: 26.09.2015.

¹⁴⁷ I.Korintliler, 7:12-14.

¹⁴⁸ I.Ko. 7:14.

¹⁴⁹ I.Ko. 7:39.

kişiyi dikkatli seçmesi konusunda uyarmakta ve kısmen de olsa “*Rab’be ait biri olsun*” ibaresiyle bir sınırlama getirmektedir. Çünkü kadın metinlerde daha çok kocasının destekleyicisi ve yardımcısı olarak görülmekte, eşine saygı duyması ve onun liderliğine uyması temel görevi olarak¹⁵⁰ zikredilmektedir. Özetlemek gerekirse, Yeni Ahit başka dinden olan kişilerle evlenme konusunda bir sınırlama getirmese de, dinî cemaatlerin karma evliliğe bakışında mensuplarının bağlılığı, çocukların dinî kimliği, kilise geliri ve ekumenik¹⁵¹ amaç gibi etkenler belirleyicidir.

İslam dinî insanların dünya ve ahiret mutluluğunu hedef edindiği için evlilikle ilgilenmiş ve bu hedefi gerçekleştirmeye yarayacak hükümler koymuştur.¹⁵² İslam’da ideal olan, evlenmek için her iki eşin de Müslüman ve eşit sosyal statüye sahip olmasıdır. Ancak İslam hukukuna göre, Müslüman erkekler gayrimüslim kadınlarla evlenebilir ve onlardan çocuk sahibi olabilirlerken aynı koşullar Müslüman kadınlar için söz konusu değildir. İslam kadın ve erkeğin kimlerle evleneceğine dair sınırlamalar getirerek bir bakıma endogamiyi tavsiye etmektedir.¹⁵³ Her ne kadar Müslüman olmayan kişilerle evlenmeye bir sınırlama getirilse de, bu sınırlama arızı bir durum oluşturmaktadır. Zira karşı taraf Müslüman olduğunda sınırlama da kendiliğinden ortadan kalkmaktadır.¹⁵⁴ İslam böyle bir prosedürle Müslümanların birlikteliğini, kendi oluşturduğu aile sistemini ayakta tutmaya¹⁵⁵ ve kurumun istikrarını artırmaya çalışmaktadır.¹⁵⁶

Kur’an-ı Kerim’de, birer peygamber olan Hz. Nuh¹⁵⁷ ve Hz. Lut’un eşlerinin¹⁵⁸ kâfir olduğu; buna karşılık kâfir olan Firavun’un eşinin ise mümin olduğu belirtilmektedir.¹⁵⁹ Konuyla ilgili Maide suresinde “*Bugün size temiz ve hoş şeyler helal*

¹⁵⁰ Koloseliler, 3:18.

¹⁵¹ Katolik, Ortodoks ve Protestan kiliselerinin tek bir çatı altında toplama gayesidir.

¹⁵² Selma Eşkan, agt., s. IV.

¹⁵³ Mehmet Aydın, “Aile”, *DİA*, C.2, TDV Yay., 1989, s. 199.

¹⁵⁴ Ahmet Yaman, age., s. 48.

¹⁵⁵ Kadir Canatan- Ergun Yıldırım, *Aile Sosyolojisi*, Açılım Kitap, İstanbul, 2009, s. 241.

¹⁵⁶ Abdulluttalip Baycar, agt., s. 62.

¹⁵⁷ Hud, 11/42.

¹⁵⁸ Ankebut, 29/ 32-33.

¹⁵⁹ Tahrir, 66/10-11.

*kılındı. Kendilerine kitap verilenlerin yiyecekleri size helal, sizin yiyecekleriniz de onlara helaldir. Mümin kadınlardan iffetli olanlarla, daha önce kendilerine kitap verilenlerden iffetli kadınlarla da mehirlerini vermeniz kaydıyla; evlenmek, zina etmemek ve gizli dost tutmamak üzere size helaldir.”*¹⁶⁰ denilerek, bütün Ehl-i kitap kadınlarla evlenmenin mübah olmadığına işaret edilmiştir. Bu anlayışa göre, iffetli olmayan Ehl-i kitap kadınlarıyla evlenmek caiz değildir.¹⁶¹

Ehl-i kitap kadınlarla evliliğin sonucunda dünyaya gelecek çocukların dinî ve ahlaki terbiyelerini de düşünmek gerekir. Çünkü çocukların ilk eğitildikleri yerler evleri, terbiye ve kültür konularında onları ilk eğitenler anneleridir. Toplumun geleceğini temsil eden çocuklar, günümüzde babadan ziyade annelerinin etkisi altında kalacaklarından ve muhtemelen onların ahlaklarıyla ahlaklanacağından, İslam ahlakından ve milli adaptan belki de haberdar olamayacaklar ve bu değerler açısından olumsuz etkileneceklerdir. Bu olumsuzluklar sebebiyle olsa gerek bazı âlimler Ehl-i kitap kadınlarla evlenmeyi mekruh kabul etmişlerdir.¹⁶² Ancak bütün ümmet Allah Teâla'nın kitabının açık hükmüne göre Ehl-i kitap olan kadınlarla evlenilebileceği hususunda ittifak etmiştir.

Müslüman kadının Müslüman olmayanla evlenemeyeceği hem Kur'an-ı Kerim hem sünnet hem de icma ile sabit olduğu kabul edilen bir hükümdür.¹⁶³ Fukaha kadının evliliği söz konusu olunca müşrik kelimesini umum anlamında kullanmıştır.¹⁶⁴ Râzî'de (1149-1209) konu şu ifadelerle anlatılmaktadır: “*Allah'ın elçisi (s.a.v.) devrinden beri, Müslüman kadınların, başka din mensuplarıyla evlenemeyeceği konusunda görüş birliği vardır. Başka türlü de olamaz. Çünkü İslam tamdır. Tahrifata uğramış diğer dinler eksiktir. Eksikten tama geçilir, ama tamdan eksikçe geçilmez. Erkek ailenin reisidir. Nesil erkeğe bağlanır. Çocuklar babanın dinî üzerine yetiştirilir. Hristiyan'la evlenen bir Müslüman kadından doğan çocuklar Hristiyan olur. Müslüman erkek, Yahudi ya da*

¹⁶⁰ Maide, 5/5. Konuyla ilgili ayrıca Bk.Nisa, 4/22-24; Bakara, 2/221; Nur, 24/3. Ayrıca bk. Buhari, Nikâh, 16; Müslim, Rada 14.

¹⁶¹ İbrahim Acar, agm., s. 32.

¹⁶² Agm., ss. 33-34.

¹⁶³ Muhammed Ebu Zehrâ, *el-Ahvalu's-Şahsiye*, Beyrut, 1997, s. 102.

¹⁶⁴ Selma Eşkan, agt., s. 42.

Hristiyan kadının dinine saygı gösterir. Çünkü onların peygamberlerine de inanır, kitaplarını kabul eder. Fakat Müslüman olmayan erkek, İslam Peygamberi'ne inanmadığı için Müslüman kadının dinine saygı göstermeyebilir. Hasılı Müslüman kadının, Müslüman olmayan erkeklerle evlenmesi, İslam ümmetinin şevketine, İslam ümmetinin şerefine aykırı olduğu için İslam şeriatında bu tür evlenme haram ve batıldır."¹⁶⁵ Bir başka deyişle Hz. Musa'ya ve Hz. İsa'ya iman İslam'ın gereğidir. Müslüman koca Ehl-i kitap karısının dinine ve mukaddeslerine saygı duyar. Ama Ehl-i kitap koca İslam Peygamberi'ni (s.a.v.) kabul etmez, bilakis tekzip eder. Böylece Müslüman kadın Peygamberi'ne (s.a.v.) dil uzatılmasına maruz kalır, bu duruma engel olamaz. Müslüman erkeğin Ehl-i kitap kadına dininin gereklerini yerine getirmesinde zorluk çıkarması olmaz, ama Müslüman kadın Ehl-i kitap erkeklerle evliyken dinin gereklerine uygun davranmada zorlanır. İşte şeriatta bunun caiz olmaması seddi zerâi kabilindendir.¹⁶⁶

Geleneksel ailede, hâkim unsur kocadır. Kadın ise genellikle kocasına tabi olmaktadır. Müslüman kadının, Müslüman olmayan bir kocanın üstünlüğüne terk edilmesi ise hem kendisi hem de doğacak çocuklar açısından birçok dinî ve sosyal riski beraberinde getirecektir.¹⁶⁷

Yahudilik, Hristiyanlık ve İslamiyet çocukların yetiştiriliş tarzını ciddi anlamda önemsemektedir. Nitekim Yahudilik ve İslam başka dinden olan kişilerle yapılacak evliliklere bir sınırlama getirmekte, Hristiyanlık ise bu tür evlilikleri sınırlamamakla birlikte yapılmasını tavsiye etmemektedir.¹⁶⁸ Konuya spesifik olarak İslamiyet açısından bakıldığında bu sınırlamalar getirilirken başta çocuğun din, kimlik ve kültür olarak farklı bir dinin içinde sosyalleşmesinin zararları dikkate alınmış ve Ehl-i kitap kadınlar ile evliliğe tek taraflı olarak izin verilmiştir. Müslümanların azınlık olduğu bir ülkede yaşayanların karma evlilik yapması tahrîmen mekruh, çoğunluk olunan yerde ise

¹⁶⁵ Fahrettin Râzî, *Tefsir-i Kebir*, çev. Komisyon, Akçağ Yay., Ankara, 1989, C. 6, s. 471.

¹⁶⁶ Selma Eşkan, agt., s. 89.

¹⁶⁷ Şamil Dağcı, "İslam Aile Hukukunda Evlenme Engelleri II", *AÜİFD*, c. 41, Ankara, 2000, s. 142.

¹⁶⁸ Kadir Canatan- Ergun Yıldırım, age., s. 223.

tenzihen mekruh olarak değerlendirmeleri dikkat çekmektedir.¹⁶⁹ Homojen evliliklerin tercih ve tavsiye edilmesinin nedeni hem dinin sürekliliğini sağlamak hem de ebeveynle çocukların dinî kimliklerini koruyarak benimsenen dinin kural, kaide ve ahlaki yapısına uygun olarak çocukları yetiştirmektir.

“Ailenin asli fonksiyonlarından biride dünyaya gelen çocuklara müspet bir kimlik ve kişilik kazandırmak, onları sosyalleştirmek ve kültürün intikalini sağlamaktır. Evlenmede inanç birliğinin ön plana çıkarılması, tesis edilmesi hedeflenen ideal aile düzenine şekil ve ruh vermesi sebebiyledir. Aynı inancı paylaşmaları durumunda çiftlerin hem birbiriyle intibak etmeleri hem de aileden beklenen sosyal fonksiyonları gerçekleştirmeleri kolaylaşacaktır. Buna karşılık farklı dinlere mensup kişilerin evliliğinde ise eşler muhtemelen bir kültür çatışması yaşayacak ve dünyaya gelen çocukların her birine genellikle kendi kültürünü aşılamaaya çalışacaktır. Alacağı farklı dinî ve ahlaki terbiyenin hem çocuğun kendisini hem de anne-babayı olumsuz yönde etkileyeceği, aile içi ihtilafa ve sosyal çatışmalara sebep olacağı düşünölmüştür.”¹⁷⁰

¹⁶⁹ Nihat Dalgın, *Müslim - Gayrimüslim Evliliği*, Etüd Yay., Samsun 2005, ss. 70-71.

¹⁷⁰ Şamil Dağcı, agm., s. 138.

İKİNCİ BÖLÜM: KARMA EVLİLİKLERDEKİ EBEVENYLERE DAİR BULGULAR VE YORUMLARI

2.1. EBEVEYNLERİN SOSYO-DEMOGRAFİK ÖZELLİKLERİ

Bu bölümde örneklem grubunu oluşturan katılımcıların sosyo-demografik bilgileri, dinî kimlikleri ve dindarlık düzeyleri, evlilikleri ve eşe dair tutumları ve yerleşim yeri seçimleri incelenmiştir. Öncelikle elde edilen veriler analiz edilerek detaylı bir şekilde gösterilmiştir. Akabinde nicel kısım ile ilişkili düşünülen nitel yorumlar verilmiştir. Ayrıca katılımcılara dair belirtilen “düşük, orta ve yüksek” nitelendirmeleri dinî tutum ölçeğine verdikleri cevaplar sonucu elde edilen dindarlık düzeyini belirtmektedir.

2.1.1. Ebeveynlerin Sosyo-Demografik Özellikleri

Çalışmaya Britanya’da yaşamakta olan karma evlilik yapmış 32’si erkek (%50,8), 31’i kadın (%49,2) toplam 63 anne-baba, 15 çocuk katılmıştır. Önceki sayfalardaki verilerden de anlaşılacağı üzere katılımcılar arasında karma evlilik yapan Türk erkekler, kadınlardan bir hayli fazladır. Katılımcı grubunda Türk erkeklerin oluşturduğu ailelerin oranı (23 aile) %71,9 iken, Türk kadınlarının (9 aile) %28,1’dir. Araştırmaya katılanların yaşları dikkate alındığında %15,9’u (10 kişi) 26-35, %49,2’si (31 kişi) 36-45, %31,7’i (20 kişi) 46-55 ve %3,2’si (2 kişi) 56 ve üzeri yaş grubunda yer almakla birlikte katılımcıların büyük çoğunluğu orta yaş aralığındadır.

Tablo 4: Sosyo-Demografik Değişkenler

	Cinsiyet		Doğum Yeri ¹			Meslek			
	Erkek	Kadın	Türkiye	Britanya	Diğer	Kamu ²	Serbest ³	Ev hanımı ⁴	Öğrenci ⁵
N	32	31	30	23	10	18	39	4	2
%	50,8	49,2	47,6	36,5	15,9	28,6	61,9	6,3	3,2

1950’li yıllarda legal ve illegal yollarla Türkiye ve Kıbrıs’tan başlayan göçler, 1990’lı yıllarda Güneydoğu bölgesinde yaşanan politikal çekişme ve çatışmalardan

¹ Türk kökenli Katılımcı 12 Kadın İngiltere, Katılımcı 29 Kadın Fransa, Katılımcı 7 Kadın İtalya, Katılımcı 11 Kadın Bulgaristan, Katılımcı 12 Erkek Nijerya, Katılımcı 13 Erkek İrlanda, Katılımcı 14 Kadın Çin, Katılımcı 16 Kadın Doğu Timor, Katılımcı 29 Erkek Almanya, Katılımcı 32 Kadın Polonya doğumludur.

² Katılımcı 2 Erkek Müslüman (Yüksek Dindarlık Düzeyi) Danışman, Katılımcı 2 Kadın Chuch Of England (CofE/ Düşük) Finans Analisti, Katılımcı 5 Erkek Katolik (Düşük) Kamu Personeli, Katılımcı 6 Kadın Ateist İngilizce Öğretmeni, Katılımcı 7 Erkek Müslüman (Düşük) Kamu Personeli, Katılımcı 9 Kadın Katolik (Düşük) Sosyal Hizmet Uzmanı, Katılımcı 10 Kadın Katolik (Düşük) Okul Öğle Yemeği Organizatörü, Katılımcı 12 Kadın Müslüman (Düşük) Anaokulu Öğretmeni, Katılımcı 13 Erkek Katolik (Yüksek) Memur, Katılımcı 15 Erkek Ateist Öğretim Üyesi, Katılımcı 17 Kadın CofE (Düşük) Emekli Ebe, Katılımcı 21 Kadın CofE (Orta) İlkokul Öğretmeni, Katılımcı 23 Kadın Katolik (Orta) Fizyoterapist, Katılımcı 24 Kadın Müslüman (Orta) Baş Hemşire, Katılımcı 25 Kadın Müslüman (Düşük) Anaokulu Öğretmeni, Katılımcı 27 Kadın CofE (Düşük) Hemşire, Katılımcı 29 Kadın Müslüman (Orta) Anaokulu Öğretmeni, Katılımcı 31 Kadın CofE (Orta) Belediye Çalışanı.

³ Katılımcı 1 Erkek Müslüman (Yüksek) Makine Mühendisi/ Freelancer Tercüman, Katılımcı 3 Kadın Müslüman (Orta) Muhasebeci, Katılımcı 3 Erkek CofE (Orta) Proje Yöneticisi, Katılımcı 4 Erkek Deist (Düşük) Serbest Meslek, Katılımcı 6 Erkek Müslüman (Düşük) Dış Ticaret-Lojistik, Katılımcı 8 Erkek Müslüman (Orta) Turizmci-Yatırımcı, Katılımcı 8 Kadın Katolik (Düşük) İş Kadını, Katılımcı 9 Erkek Müslüman (Düşük) Serbest Meslek, Katılımcı 10 Erkek Müslüman (Düşük) İç Dekorasyon, Katılımcı 11 Erkek Müslüman/Alevi (Düşük) Restoran İşletmecisi-Tekstilci, Katılımcı 12 Erkek Hristiyan (Yüksek) Muteahhit, Katılımcı 13 Kadın Müslüman (Orta) Visual Basic Eğitmeni, Katılımcı 14 Erkek Müslüman (Düşük) Tekstilci, Katılımcı 14 Kadın Budist Tekstilci, Katılımcı 15 Kadın Müslüman (Düşük) Çevirmen/ Psikolojik Danışman, Katılımcı 16 Erkek Müslüman (Orta) Tamirci, Katılımcı 17 Erkek Müslüman (Yüksek) Ticaret-İş Ortağı, Katılımcı 18 Erkek Müslüman (Orta) Şef, Katılımcı 18 Kadın Katolik (Orta) Şirket Yöneticisi, Katılımcı 19 Erkek Müslüman (Orta) Şef, Katılımcı 19 Kadın Ortodoks (Düşük) Fabrika İşçisi, Katılımcı 20 Erkek Müslüman (Orta) Şef, Katılımcı 20 Kadın Hristiyan (Orta) Şef, Katılımcı 21 Erkek Müslüman (Orta) Restoran Sahibi, Katılımcı 22 Erkek Müslüman (Düşük) Turizmci, Katılımcı 22 Kadın Ateist Yoga Eğitmeni, Katılımcı 23 Erkek Müslüman (Yüksek) Resepsiyon Yöneticisi, Katılımcı 24 Erkek Hristiyan (Düşük) İş Adamı, Katılımcı 25 Erkek Katolik (Düşük) Yazı İşleri Müdürü Yardımcısı/Muhabir, Katılımcı 26 Erkek Müslüman (Düşük) Analiz Uzmanı Yönetici, Katılımcı 26 Kadın Ateist Veteriner, Katılımcı 27 Erkek Müslüman (Yüksek) Restoran Sahibi, Katılımcı 28 Erkek Müslüman (Düşük) Barmen, Katılımcı 29 Erkek Ateist Yönetici, Katılımcı 30 Kadın Müslüman (Orta) Tasarımcı, Katılımcı 30 Erkek CofE (Düşük) Uçuş Eğitmeni, Katılımcı 31 Erkek Müslüman (Düşük) Garson, Katılımcı 32 Erkek Müslüman (Düşük) Şef, Katılımcı 32 Kadın Katolik (Orta) Proje Yöneticisi.

⁴ Katılımcı 4 Kadın Hristiyan-Müslüman (Orta) çocuklarını yetiştirmek için şu an işine ara vermiş, Katılımcı 5 Kadın Müslüman (Yüksek) gönüllü olarak okullarda öğretmenlik yapmakta, Katılımcı 11 Kadın Ortodoks (Orta), Katılımcı 16 Kadın Katolik (Düşük).

⁵ Katılımcı 7 Kadın Ateist Master Öğrencisi, Katılımcı 28 Kadın Hristiyan (Düşük) Lisans Öğrencisi.

dolayı artarak devam etmiştir. Bu bölgelerden gelen insanların çoğu Londra'ya yerleşip iş yerlerinde işveren/işçi (süpermarket, restoran/kebab dükkânı, berber) ya da ulaşımtemizlik sektöründe çalışmaya başlamıştır. Son dönemlerde ise özellikle Türkiye'den eğitim amacıyla gelen master ve doktora derecesine sahip öğrencilerin farklı mesleklerde çalışıp kalıcı vatandaş haline geldikleri görülmektedir.

İlk nesil göçmenler genellikle sayılarının az olması ve denk birini bulamama, Müslüman erkekler için dinî bir yasaklamanın olmaması gibi sebeplerin yanında “*Ben buraya ilticacı olarak geldim. Burada kalmam için evlenmem gerekiyordu.*” (Katılımcı 17 Erkek Müslüman (Yüksek), 28.06.2017) ifadesinden de anlaşılacağı üzere vatandaşlık/oturma almak ve Britanya'da kalıcı hale gelmek için dıştan evlilik yaptığı görülmektedir. Çoğunlukla Türk kadınlar İslam'ın karma evlilikler konusundaki tavrını bilmemesi ya da İslam hukukunda yer alan Müslüman kadınların gayrimüslim bireylerle evliliklerini caiz görmeyen hükümleri kabul etmemesinden dolayı gayrimüslim yabancılarla evlendiği şu ifadelerde ortaya çıkmaktadır: “*Kadınların gayrimüslim erkeklerle evlenmesinin yasak olduğunu söylüyorlar. Buna inanmıyorum.*” (Katılımcı 25 Kadın Müslüman (Düşük), 01.07.2017).

“*Evlendikten sonra nikâhımızın İslami açıdan geçerli olmadığını öğrendim.*” (Katılımcı 5 Kadın Müslüman (Yüksek), 13.06.2017).

Bazı kadınlar ise eşleri ile birbirlerini tamamladıklarından dolayı dıştan evlilik yaptığını şöyle belirtirken: “*Eşimi çok beğeniyorum. Ahlaklı, edepli, saygılı ve beni taşıyabilecek bir insan. Giyimime müdahale eder. Kıskançtır. Benim sabit sınırlarım var. Eşim bunları çok seviyor. Birbirimizi tamamlıyoruz.*” (Katılımcı 13 Kadın Müslüman (Orta), 01.06.2017), bir kısmı da Türk erkeklerinin kadınları anlamadığı, seçimlerine saygı duymadığı ve onlara değer vermedikleri düşüncesiyle böyle bir tercihte bulundukları şu söylemlerle ifade etmiştir: “*Türk erkeklerinin kadınlara bakış açısı yok. “Kadın evin kölesidir.” diye bir olayımız yok. Gayet hayat müşterek. Çocuk bakımında da öyle. Sevgisini gösterirken ‘Şımarımayayım!’ diye bir şey de yok. Karı kıza düşkünlük yok. Doymuş olarak büyüyorlar. Tabu değil bu kültürde. Ben tavsiye*

ediyorum herkese. Aynı dinden olsak daha mutlu olabilirdik ama benim evliliğimde bir sorun yok.” (Katılımcı 29 Kadın Müslüman (Orta), 06.07.2017).

Tablo 5: Eğitim Yeri ve Durumu

Değişkenler	Eğitim Yeri			Eğitim Durumu		
	Türkiye	Britanya	Diğer ⁶	İlköğretim	Ortaöğr.	Yüksek
N	24	29	10	14 ⁷	21 ⁸	28 ⁹
%	38,1	46	15,9	22,2	33,3	44,5

Eğitim amacıyla gelen bireylerin ev sahibi topluma uyum oranlarının daha yüksek olması, evlilikten beklentileri ve eş adaylarında aradıkları kriterlerde dinin arka planda kalması sebebiyle daha rahat hareket ettikleri söylenebilir. Karma evlilik yapan ev sahibi bireylerin çoğu diğer inanç, kültür ve dillere aşinadır. Britanya’da çok kültürlü toplumda yetişen eşler diğer dinlerden ve kültürden insanlarla bir arada olmaya alışkındırlar.

2.2. DİNÎ KİMLİKLER VE DİNDARLIK DÜZEYLERİ

“Kimlik, doğumla birlikte edinilen özelliklerin yanında sonradan kazanılan edinimleri de içerisine alan, her daim değişme potansiyeli olan bir kavramdır. Etnik ve dinî kimlikler dâhil kimliklerin birçoğunun ontolojik gerçekliği yoktur; neredeyse tüm kimlikler bireysel tercihlerle sosyalleşme sürecinde inşa edilen dinamik bir yapıya

⁶ Nijerya, Portekiz, Polonya, Bulgaristan, Çin, İrlanda/İspanya, İtalya, Amerika, Kıbrıs.

⁷ 7 Müslüman ve 7 gayrimüslim.

⁸ 12 Müslüman ve 9 gayrimüslim.

⁹ 13 Müslüman ve 15 gayrimüslim.

sahiptir. Kimlik oluşumunda referansın cinsiyet, etnisite, millet, ırk, yaş, vatan kaynaklı olması gibi dinden alınması da beklenen bir durumdur.”¹⁰ Türkçe konuşan topluluğun kendini tanıtmaya ve tanımada öne çıkan nitelendirmeleri sırasıyla Türk (23 kişi¹¹), Türkiyeli (7), Kürt (4), Sünni (2), Türk kökenli İngiliz (2), Liberal (2), Deist (1), Kıbrıs kökenli İngiliz (1) ve Alevi’dir (1). Britanya’da ikamet eden Türkçe konuşan topluluk dinî kimlikten ziyade milli/etnik kimliğin etkisi altındadır. Ulusal kimliğe bağlılığın çok yüksek olduğu bir bölgeden gelen Türk göçmenlerde “*Ne mutlu Türk’üm diyene!*” karakteristik özelliklerden biri haline gelmiştir. Nitekim Müslüman katılımcılardan birinin şu yorumu bu çıkarımı desteklemektedir: “*Çocukların etnik ve dinî kimliğini bölüştük. Etnik kimliğini ben, dinî kimliğini babası veriyor. Eğer babası etnik kimliği tercih etseydi, dinî kimliği ben verecektim. Benim için etnisite çok önemli. Etnik kimliğime çok düşkün bir insanım. Kültürüme ait her şeyi seviyorum.*” (Katılımcı 13 Kadın Müslüman (Orta), 01.06.2017). Her ne kadar hem göçmen hem de ev sahibi grup için vatan, millet, ırk ve etnisite kimliklerinin temel kaynağı olsa da referansını dinden alan dinî kimlik dağılımları şöyledir:

Tablo 6: Ebeveynlerin Dinî Kimlikleri

Değişkenler	Dinî Kimlik		
Müslüman	N	32	Sünni 30 kişi, Alevi 1 kişi Deist ¹² 1 kişi
	%	100	
Gayrimüslim	N	32	Hristiyan 24 (Katolik 10, Ortodoks 2, Church of England (CofE) 8 ¹³ , Mezhepsiz 4) kişi, Ateist 6, Budist 1, Hristiyan-Müslüman 1 kişi.
	%	100	

¹⁰ Abdurrahman Kurt, *Din Sosyolojisi*, Sentez Yayınları, İstanbul, 2012, s. 127.

¹¹ Katılımcılar birden fazla nitelendirme kullanmıştır.

¹² Dinî sosyalleşmesini Türkiye’de tamamlayan bir kişi kendisini “Deist” olarak tanımlasada Allah’ın varlığına inanmakta, çocuklarının ismini kulağına ezan okutarak vermekte, erkek çocuklarını sünnet ettirmektedir. Dolayısıyla bu katılımcı Müslüman başlığı altında ele alınmıştır.

¹³ Katılımcı 1’in eşi araştırmaya katılmamakla birlikte Church of England’ın üyesi olduğu öğrenilmiştir.

Dinî kimliğin arka planda kalmasında Britanya’da dinî inancın özel hayata dair bir olgu olarak algılanmasının yanında dine dayalı nitelendirmelerin ya da “ayırım”ın hoş karşılanmaması olduğu söylenebilir. Bu konuda katılımcıların görüşleri şöyledir: *“İrk, cinsiyet veya sosyal statü gibi inancın da bireyi tanımladığına kesinlikle inanmıyorum. Hiç kimse bu faktörlere binaen tanımlanmamalıdır.”* (Katılımcı 28 Kadın Hristiyan (Düşük), 03.07.2017).

“Dışarıda senin dinî inancını deklare eden tutum ve davranışlarda bulunman problem olabilir. Bugünlerde pek çok kişi bunu görmekten hoşlanmıyor. Toplumun senin neye inandığın ya da evde neye taptığınla ilgili problemi yok ama bu sosyal hayatta diğerlerinin göreceği bir hal aldığında sıkıntılar ortaya çıkabiliyor. Bununla karşılaştıracak olursak mesela ben insanların futbol takımı formalarıyla görmekten hoşlanmıyorum. Bu şekilde karşındaki ve çevrendeki insanlar senin hakkında ön yargılara kapılabiliyor. Dolayısıyla tartışmalar kaçınılmaz hale geliyor” (Katılımcı 30 Erkek CofE (Düşük), 11.07.2017).

“Bu ülkede kimse sana ‘Sen nesis?’ diye sormuyor. İlk defa siz aklımıza getirdiniz ve şu an kendime soruyorum: ‘Benim çocukların kimliği ne?’. Sen ismin A ise sen A’sın. Nüfus sayımı ya da hastanelerde sizin sorduğunuz gibi spesifikleşme yok. White Asian (Beyaz Asyalı) diyoruz o kadar basit!.. Seni bir ülkeye değil, bir bölgeye bağlıyor.” (Katılımcı 21 Erkek Müslüman (Orta), 12.06.2017).

“25 yıldır bu ülkedeyim. Bir kişi de çıkıp ‘Senin dinî inancın ne?’ diye sormadı bu zamana kadar. Sormaz, sormaya da hakkı yok! Nedense birileri bir simge yapııştırıyor. Neden simgeleyip birbirimizi öldürelim? Buna Avrupa’da hoş bakılmıyor. Şimdi Bulgar, Türk-Kürt, Yunan aynı masada oturuyoruz. Bir sorun var mı? Bu ülkede özgürlük var. Herkes istediğini yapabiliyor. Şurada çok büyük bir cami var. Karşısında da bir birahane. Birileri çıkıp ‘Sen birahaneyi kapatacaksın!’ demez. Diğerini farklılaştırmadığın sürece burada huzurlu yaşayabilirsin.” (Katılımcı 11 Erkek Müslüman/Alevi (Düşük), 30.07.2017).

Bireylerin kimlik tanımlarında Türkiye ve Britanya’da son dönemde yaşanan siyasi olaylar ve bu olaylara dünyanın bakış açısı ve yorumu, Türk ve Müslüman algısı ile ideolojik görüşlerinin etkisi vardır. London Bridge’de 03.06.2017 tarihinde gerçekleştirilen saldırıdan sonra yapılan görüşmede Müslüman katılımcılardan biri içinde yaşadıkları durumu şöyle yorumlamıştır: “*Burada işe girdik, bir hayat kurduk. Hiç kimse bize ‘Siz yabancısınız.’ demedi. Ekmeğimizi burada kazandık. Çocuklarımızı burada yetiştiriyoruz. Tabii ki, Türkiye bizim vatanımız ama İngiltere bizim memleketimiz. Ama inanın şu an Müslümanım demeye çekiniyorum. Hepimize aynı gözle bakıyorlar.*” (Katılımcı 24 Kadın Müslüman (Orta), 23.06.2017). Medyaya yansıyan haberler ve Londra, Manchester gibi şehirlerde gerçekleştirilen saldırılardan sonra ilk akla gelen, faillerin Müslüman bir grupla bağlantılı olduğudur. Doğal olarak ev sahibi toplumda İslam kültürüne sahip toplumlardan göç eden yabancılara yönelik düşmanlık ve ayrımcı tavırlar körüklenmektedir. Can güvenliği endişesi katılımcıları inandıkları dinî günlük hayatlarına taşıyıp taşımama endişesiyle ikilemde bırakmaktadır. Bilhassa son dönemlerde artarak yayılan yabancılara yönelik kimyasal madde kullanılarak yapılan saldırıların Türkçe konuşan topluluğun yoğun şekilde ikamet ettiği Kuzey Londra’nın Hackney, Harrington, Highbury & Islington ve Stoke Newington’a odaklandığı ve 2016-2017 yılında 458 saldırının gerçekleştiği kaydedilmiştir.¹⁴

İslamiyet Türk kültürünün bir parçası olarak görüldüğünden genellikle Türk ve Müslüman olmak birlikte zikredilmektedir. Hatta kendini dindar olarak görmeyenler bile Türk kimliğinin şekillenmesinde dinin özel ve genel etkisinin olduğunu hissetmektedirler. Bu nedenle İslamı referans almadan Türk kimliğini analiz etmek neredeyse imkânsızdır.¹⁵ Katılımcıların hemen hemen hepsi kendini belli bir dinî kimlikle adlandırmasına rağmen bu kimliğin gerektirdiği rolleri benimsemedeki yetersizlikten dolayı yaşanan bir olgu olarak tasavvur edilememektedir.

¹⁴ <http://www.bbc.com/news/uk-england-london-40604002>. Ayrıca bk. <https://www.theguardian.com/uk-news/2017/jun/30/acid-attack-victim-says-he-and-cousin-targeted-because-they-are-muslim-beckton-london>, <http://www.independent.co.uk/voices/east-london-acid-attack-terrorism-islamophobia-a7817466.html>. Erişim: 28.12.2017.

¹⁵ Talip Küçükcan, “The Making of Turkish-Muslim Diaspora in Britain: Religious Collective Identity in A Multicultural Public Sphere”, *Journal of Muslim Minority Affairs*, vol. 24, no. 2, 2004, s. 253.

Verilen cevaplar kategorize edildiğinde üç tip dindarlık tipolojisinden bahsedilebilir. Birinci tip, daha seküler karakterli, Euro-İslam bağlamında Britanya'yı kendi vatani gören, buraya entegre olan ve hayatını bu çerçevede sürdüren 'Seküler-Euro İslam Dindarlığı'dır. İkincisi, büyük çoğunlukla Türkiye uzantılı siyasi partiler tarafından kurulan hareket veya gruplarda yer alan bireylerin sahip olduğu 'Siyasal-İslam Dindarlığı' tipolojisidir. Çoğunlukla seküler (liberal) karaktere sahip bu bireyler gündelik hayatlarında bulundukları ortamlarda aktiftirler. 'Entelektüel-Manevi Dindarlık' olarak isimlendirilen üçüncü grupta yer alanlar siyasal alandan ve seküler düşüncelerden uzak, İslam ve öğretilerini derinlemesine anlamaya ve yaşamaya çabalayanlardır.¹⁶

Türkçe konuşan topluluğun dindarlık tutumlarının şekillenmesinde can güvenlikleri kadar isim, etnik ya da dinî kimlikten kaynaklanacak ayrımcılığı önlemek yani sosyal statü kazanmak ve de toplumun kendilerinden beklediği birey profiline uyma eğilimleri birer faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Batı kültürünün geçirdiği Aydınlanma, Reform ve Rönesans hareketleri ile yeniden tanımladığı "din", "inanç" ve "dindar" algısı göçmenlerin bakış açısını da etkilemiştir. Batı'da meydana gelen modernleşme parametreleri bağlamında hayatı yorumlayan Türkler aynı değişim ya da esnekliği İslam'ın kodlarında da aramaya yönelmiştir. Hem ev sahibi hem de göçmen toplulukların üstüne basa basa dile getirdikleri "İnançlı ama dindar değil! (Not religious but faithful!)" yeni bir eğilim olarak yorumlanabilir.

Göç ve din temalı araştırmalarda göç, bireylerin dindarlık düzeylerini artıran bir süreç olarak değerlendirilmiştir.¹⁷ Bütün durumlar hesaba katıldığında evlerinden ayrılmadan önceki duruma göre daha dindardırlar. Çünkü din, bireyin kendi farkındalığı

¹⁶ Cengiz Kanık, "Almanya Doğumlu Türkiye Gençliğinde Dinî Tutum ve Davranışlar", *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Sayı 12/2, 2017, ss. 117-118. DOI: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.11433>. Erişim: 28.12.2017.

¹⁷ Raymond Brady Williams, *Religions of Immigrants From India and Pakistan New Trends in American Tapestry*, Cambridge University Press, 1988, s. 29. Ayrıca Bk. Gé Speelman, *Keeping Faith Muslim-Christian Couples and Interreligious Dialogue*, Meinema Publishing, Zoetermeer, 2001, ss. 258-259. Adis Duderija, "Factors Determining Religious Identity Construction Among Western-Born Muslims", *Journal of Muslim Minority Affairs*, Volume 28, Issue 3, 2008, s. 372. <http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/13602000802548003>. Erişim: 11.10.2016.

ve grupla bağlantısını korumasına yardım eden önemli kimlik belirtecidir.¹⁸ Yeni bir kültürdeki koşullar ve talepler kaçınılmaz olarak inançları ve kesin gözüyle bakılan uygulamaları şekillendirir. Ev sahibi kültürde azınlık olarak yaşamak dinî ve etnik farkındalığı arttırabilmektedir. Farklı inançtan bir eşe sahip olmak dinî ve etnik kimliğini koruma güdüsü ile derinliğe ve yoğunluğa yol açabilmektedir. Ancak negatif bir etkinin olduğu da unutulmamalıdır. Eşler aynı inancı paylaşmadıkları ve kimi zaman dinî uygulamalar yerine getiril(e)mediğinden inanç artık görünür olmaktan çıkıp zayıflamaktadır.¹⁹ Evlilik sonrasındaki dindarlık tutumlarında yaşanan değişimlerin farkında olan ebeveynlerin ifadeleri şöyledir: “*Sağlam zemin ayaklarımın altından kaydı, gitti.*” (Katılımcı 27 Erkek Müslüman (Yüksek), 20.07.2017).

“*Evlendiğim zaman Allah inancım vardı ama dinî bir düşkünlüğüm ya da ‘İbadetlerimi yerine getireyim.’ düşüncem yoktu. Çocuklar doğduktan sonra dine dönmeye başladım. Bazen düşünüyorum şu an ki kafam, bakış açım olsa eşimle evlenir miydim? Bu soruya cevap veremiyorum. ‘Evet, evlenirdim.’ demek istiyorum ama çocukların dinî inancı, o risk... Müslüman olarak büyümeme riski beni düşündürüyor ve endişelendiriyor. Onun dışında ben eşimi yine alırım.*” (Katılımcı 29 Kadın Müslüman (Orta), 06.07.2017).

“*Lent²⁰ başladığından beri oruç tutmayı deniyorum. Bu ilk seferim ve günlük ürünlerden uzak duruyorum.*” (Katılımcı 11 Kadın Ortodoks (Orta), 30.07.2017).

Ebeveyn olarak yüzleştiği mücadeleler dindarlık tutumlarını değiştirmektedir. Evlilik öncesinde dindar değilken, çocukları yetiştirme yönelimleri özelde kendi genelde

¹⁸ Raymond Brady Williams, age., s. 29.

¹⁹ Bk. Gé Speelman, age., s. 260.

²⁰ “Kaynaklara göre IV. yüzyıldan itibaren ortaya çıkan Lent (Advent) orucudur. Paskalya’dan kırk gün önce başlayan bu oruç aslında Lent adını alan tövbe günlerinin bir bölümünü oluşturur. Hz. İsa’nın çölde kırk gün boyunca tuttuğu orucun hâtrasını yaşatmak üzere tutulan Lent orucu başlangıçta oldukça katı kuralları içermekteydi; bugün ise yalnızca bazı yiyecek türlerinden uzak durmak suretiyle tutulmaktadır.” Bk. Mehmet Aydın, “Hristiyanlık”, DİA, C. 17, s. 351.

dinlerle ilgili bilgilenmesine²¹, dinî kökleri ve değerlerine yeniden bağlanmasına sebep olmaktadır.

Dışsal faktör olarak değerlendirilebilecek ev sahibi toplumun “öteki”ne bakış açısı²² örneğin İslamiyet’in ve Müslümanlığın terörizmle birleştirilmesi gibi negatif algılar, 11 Eylül sonrası süreçle ilginç şekilde günlük hayatın bir parçası olmaktan çıkan dinin kimlik kaynakları arasında görülmemesi, seküler hayat tarzının baskın olduğu toplumlarda göçmenlerin kendi orijinal değerlerini, kültürünü, inancını ve kurallarını daha az kucaklar hale gelmesi ve de bireylerin eğitim seviyesi arttıkça eleştirel bir bakış açısı geliştirmesi²³ dinî bağlılığı zayıflatmaktadır.

Dinler arası evliliklerin genellikle eşlerin değer ve inançlarını yok ettiği savunulmakla birlikte²⁴ bu çalışmada hem inanç esaslarına bağlılık hem ibadet etme sıklıkları açısından erkeklerin kadınlara göre daha yüksek puanlara sahip olduğu tespit edilmiştir.

²¹ Edmund Case, *The Guide to Jewish Interfaith Family Life and Interfaith Family: An Interfaith family.com Handbook*, Jewish Lights Publishing, Woodstock, 2001, s. 240.

²² İngiliz medyasına İslamofobi terimi 1980’lerin sonu ve 90’ların başında girmeye başlamıştır. Bu konuyla ilgili 1997’de “İslamofobi Hepimiz İçin Bir Mücadele” adıyla Runnymede Trust ilk çalışmayı yayınlamıştır. Britanya’da Müslümanlara ve İslam’a karşı gerçekleşen ön yargılarla ilgili politik ve sosyal farkındalık yaratmak istenmiştir. Bu çalışmada İslamofobinin karşılığı “İslam’a karşı yersiz düşmanlık”tır. Problem bir inanç sistemi olarak İslam değil, Müslüman toplumlara karşı düşmanlıkla alakalıdır. Terörizm vurgusuyla İslam bir tehdit olarak sunulmuş ve sunulmaya devam etmektedir. Araştırma kapsamında incelenen haberlerin %26’sında aşırı uçlara odaklanılarak İslam bir tehlike unsuru olarak tasvir edilmiştir. Müslümanları tanımlamak için en çok kullanılan kelimeler terörist, militan, intihar bombacısı, aşırı uç İslamist ve en çok kullanılan sıfatlar radikal, fanatik, fundamentalist ve extremisttir. 2000-2009 yılları arasında basında radikal Müslüman ibaresine sayısız atıf yapılırken, ılımlı müslüman (Moderate Muslims) ifadesine yapılan atıf oranı 17’de 1’dir. Müslüman için kullanılan görsel imgeler polis sabıka fotoğrafı, karakol önü ya da mahkeme salonunda çekilen fotoğraflardan oluşmaktadır. Louise Archer, “Race ‘Face’ and Masculinity: The Identities and Local Geographies of Muslim Boys”, (ed. Peter Hopkins ve Richard Gale), *Muslim in Britain Race, Place and Identities*, Edinburgh University Press, Edinburgh, 2009, s. 95. Ayrıca bk. Maykel Verkuyten ve Ali Aslan Yıldız, “Religious Identity Consolidation and Mobilization among Turkish Dutch Muslims”, *European Journal of Social Psychology*, vol. 40, no. 3, 2010, s. 437. <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1002/ejss.v40:3/issuetoc>. Erişim: 09.09.2016.

²³ Mieke Maliepaard ve Marcel Lubbers, “Parental Religious Transmission After Migration: The Case Study of Dutch Muslims”, *Journal of Ethnic and Migration Studies*, vol. 39, no. 3, 2013, s. 431.

²⁴ Ann Rouselle, *Effects of International Marriage on Family*, State University of New York, Doktora Tezi, New York, 1995, s. 40.

Tablo 7: Ebeveynlerin Dindarlık Düzeyleri

Değişkenler ²⁵	N	Evliliğe etkisi
Dinî tutum	6	Her iki ebeveyn yüksek dindarlık düzeyine sahip olduğunda ve/veya din vazgeçilmez bir şart haline geldiğinde evliliklerin hayatta kalma şansı düşmektedir. Bu grupta yer alan aileler aynı ev içinde iki yabancıya dönüşmektedir ki dublex yapıda olan evlerin bir katında kendisi diğer katında eşi yaşamaktadır. Böyle bir ortamda yetişen çocuklar genellikle dinî reddedici bir tutum sergilemektedirler.
	2	
	Orta	Evliliklerde kısmen sorunlara sebep olsa da çocukların iyiliği için birbirlerine saygı, hoşgörü ve kimi zaman alttan alma ile bunları aşmaktadırlar.
	Düşük	Evliliğe etkisi yoktur. Farklı din ve kültürden biriyle evlenmeyi bir problem olarak düşünmemektedirler.

Katılımcıların aşağıda belirtilen yorumlarından da anlaşılacağı üzere, evliliklerinin çoğunlukla inanç ve dinî uygulamalarında negatif yönde etkisi söz konusudur. Katılımcılar bu konudaki görüşlerini şu ifadelerle dile getirmişlerdir:

“O Müslümanken, ben Katoliktim. Yıllar içinde ikimizde (inançlarımızdan) uzaklaştık.” (Katılımcı 8 Kadın Katolik (Düşük), 16.06.2017).

“Namaz kılmıyorum. Oruç tutardım, şimdi tutmuyorum. Namaz kılıp kılmamam, oruç tutup tutmamam eşimi ilgilendirmez. Yani kesinlikle din konusunda problemimiz yok.” (Katılımcı 7 Erkek Müslüman (Düşük), 11.06.2017).

“İbadetlerini yapan bir Müslüman değilim, ama inanıyorum. Oğlum doğduğundan beri namaz kılmadım, oruç tutmadım.” (Katılımcı 8 Erkek Müslüman (Orta), 16.06.2017).

²⁵ Dindarlık bireyin dinî bağlılık seviyesi olarak tanımlanır. Katılımcıların dindarlık seviyelerini ölçmek için 4 sorudan oluşan tutum ölçeği kullanılmıştır. Alınan puanlara 0-7 arası düşük, 8-15 arası orta, 16 ve yukarısı yüksek şeklinde kategorilenmiştir. Kendini “Ateist veya Budist” olarak tanımlayan katılımcılar dâhil edilmemiştir.

“Eşim öyle dinî bağlılığı ve inancı olan biri değil. Ben bunu vermeye çalışıyorum. Yalnız hissettiğinde Allah’ı düşünmek çok önemli bir olay. Özellikle beyler bir yaratıcıya inanıyorlar ama hayatlarından dinî çıkarmışlar. Burada kiliseye gidenlerin neredeyse tamamını bayanlar oluşturuyor. Ahlak çoğunlukla oturmuş.” (Katılımcı 30 Kadın Müslüman (Orta), 11.07.2017).

“Ben Katolik olarak doğdum ama kesinlikle bir inancım yok.” (Katılımcı 5 Erkek Katolik (Düşük), 13.06.2017).

Seküler diğer ülkelerdeki gibi Britanya’da da yaşam Pazartesi-Perşembe arası tempolu çalışma zamanı ve Perşembe-Pazar arası eğlenme ve dinlenme zamanı olarak ikiye ayrılmıştır. Pazartesi’nden itibaren hâkim olan disiplinli ve çalışma (iş, okul) merkezli hayatın yerini Perşembe akşamı alkol tüketiminde ve kız-erkek ilişkilerinde sınırların aşıldığı gece hayatına bırakmaktadır. Britanya’da doğan gençleri de içine çeken bu durum İslam’ın öngördüğü yaşam tarzına tamamen ters düşmektedir. Dolayısıyla dinin yaşam tarzını ve günlük hayatı şekillendirmedeki etkisinin oldukça zayıf olduğu ifade edilebilir.

Dindarlık şekli bireylerin inandıkları dinle ilişkilerinin hayata yansımadır. Ebeveynler hem kendi dindarlık tutumlarında hem de çocuklarının dinî eğitimlerinde iyi eğitilmiş, erdemli ve ahlaklı birey olmasının, bir dinin inanırı olmaktan daha önemli olduğunu savunmaktadırlar. Çiftlerin bazısı aile hayatları ile dinî hayatı hatta dinî hayat ile maneviyatı birbirinden ayırmıştır. Öyle ki, bir inanca inanmak ile ona ait olmak birbirinden farklı iki durum olarak yorumlanmaktadır. Müslüman katılımcının bu konudaki görüşleri şöyle özetlenebilir: *“Din sevgidir, anlayıştır, ahlaktır. Ahlaklı ve saygılı olmak aslında dindar birey olmak demektir.”* (Katılımcı 3 Kadın Müslüman (Orta), 10.09.2017). Özellikle Müslüman katılımcıların çoğunun ifadesinde dinin ahlak olarak tanımlanması ve dindar olmaktan ziyade ahlaklı olmanın vurgulanması hissettikleri baskıyı kaldıran, Batı’ya entegrasyonda daha rahat hareket edebilecekleri daha geniş bir alan sağlamasından kaynaklanabilmektedir.

Göçmen katılımcıların hemen hepsi Britanya vatandaşlığını almış ya da almak üzere olmasına rağmen kendilerini tanıtırken bunu kimliklerinin bir unsuru olarak dile getirmemişlerdir. Onlara göre, Britanya vatandaşlığının ekonomik ve politik hayata katılmak, yasalara uymak ve vergilerini ödemek dışında bir anlamı yoktur.

2.3. EŞLERİN VE AİLELERİN BİRBİRLERİNİN DİNİ - KÜLTÜREL KİMLİKLERİNE BAKIŞI

İslam hakkında oryantalist akımla güçlendirilmiş tipik ön yargıların, bilgi kirliliğinin ve yanlış yönlendirmelerin hâkim olduğu Britanya’da Müslüman-gayrimüslim birlikteliklerinde, hâlâ İslam karşıtı bazı ön yargılar devam etmektedir. 11/9 New York, 11/3 Madrid ve 7/7 Londra’da meydana gelen terörist eylemlerin başlattığı Müslüman kimliği hakkındaki tartışmaları ve olumsuz imajı takip eden Danimarka’da başlayıp diğer ülkelere yayılan karikatür krizi, 2011 yılında Almanya’da geniş yankı uyandırıp sönen PEGİDA (Batı’nın İslamlaşmasına Karşı Vatansever Avrupalılar), Charlie Hebdo ve son olarak DAEŞ/İŞİD (Irak ve Şam islam Devleti)’in yol açtığı infialler, iki dünya arasındaki gerilimleri tırmandırmaktadır.

AB ülkelerindeki genel algıyı yansıtan şekilde Britanya’da Müslümanlar *“istenmeyen misafir, içerdeki yabancılar”* ve İslam’da *“Avrupa toplumun norm ve değerleriyle uyumsuz bir bariyer”* olarak görülmektedir.²⁶ Çoğu zaman Müslüman kadınlar ataerkil ve fundamentalist İslam’ın pasif kurbanları iken, erkekler dinî tutuculuk, cinsiyetçilik ve kadın üzerinde tahakkümle ilişkilendirilmektedir.²⁷ Bu etkiler altında yaşayan Müslüman toplumda, çevresine karşı çeşitli tepkiler oluşmaktadır. İçe kapanma, gettolaşma, sürekli kendisini açıklama ihtiyacı, “İslam eşittir barış” vurgusu

²⁶ Bk. Francesco Cerchiaro, “Between Recognition and Betrayal The Migrant Man in the Mixed Couple: The Management of Masculinity(ies)”, s. 66. <http://dergipark.gov.tr/article-file/214175download>. Erişim: 08.07.2016.

²⁷ Bk. Agm., s. 59.

dış faktörlere karşı geliştirilen temel savunma mekanizmaları²⁸ olarak Müslüman kadın katılımcı ile görüşmede şöyle ortaya çıkmıştır:

“Burada Müslümanlar çok yanlış tanıtılıyor. ‘Terörist’ olarak nitelendiriliyor. Kızımın bu konuyu konuştum. Metro dergisinde peçeli kadınlar görmüş. ‘Anne bu Müslümanlar neden böyle yüzlerini kapatıyor? Bir şey göremiyorsun? Niye böyle kötü şeyler yapıyorlar?’ dedi. Eşimle aynı anda ‘Onlar dinî kullanarak kötü şeyler yapan kötü insanlar... İnsanları öldürerek eline bir şey geçmez. İslam adına demeleri ve medyanın genelleme yapması çok yanlış. Bunun ayrımını yapmalısın!’ dedik. İslamiyet diğer dinler gibi harika bir din. İslamiyet sana başkasını öldürme hakkını vermediği gibi karıncayı bile incitmene izin vermiyor. Biz bunu öğrenerek büyüdük. Bizim merhamet ve sevgimiz diğerlerinden daha fazla. ‘Islamist Terörist’ ifadesi çok yanlış. İslam ibaresini kaldırmalılar. Ku Klux Klan (KKK) zencileri öldüren aşırı sağcı Hristiyan gruptu. Onlar içinde benzer başlıklar kullanmışlar mı? Merak ediyorum. Bu 15 yıldır devam eden bilinçli yapılan bir eylem. Zannedersen 11 Eylül’de başladı. Bu durum sinirlerimi bozuyor. Dinimizde şehitlik kavramını yanlış kullanıp beyin yıkama çok fazla oluyor. Çanakkale’de hayatını kaybedenler şehit bana göre. Adamın burada bombayı patlamasına anlam veremiyorum. İçine kapalı gruplar bunu çok kolay yapabiliyor. Türklere kötü bakılıyor ve bunlardan dolayı sen ikinci sınıfsın. Hak edenler de var! ABD seni geldiğin ülkeye göre değil, bireysel olarak değerlendiriyor. Adam gibi dili konuşabiliyorsan seni muhatap olarak alıyor. Ancak İngiltere’de sen bunu kazanmak zorundasın. Türk olduğundan kötü bir ünvanın var. Bunu değiştirmek vakit alıyor.” (Katılımcı 30 Kadın Müslüman (Orta), 11.07.2017). Toplumdan dışlanma ve tanınma yoksunluğu, Müslüman olmanın ne anlama geldiği hakkında olumlu ve güvenli bir algı oluşmasını zorlaştırmaktadır.²⁹

²⁸ İsmail Erşahin, *İngiltere’de Kamu Okullarındaki Din Öğretimi Programlarında Dinî Çoğulculuk ve İslam Din Öğretimi*, Ankara Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2014, s. 138.

²⁹ Maykel Verkuyten ve Ali Aslan Yıldız, agm., s. 439.

Tablo 8: Yaş ve Evlilik Süresi

Değişkenler	Minimum	Maksimum	Ortalama
Yaş	26	65	45.5
Evlilik süresi	1 ³⁰	17	8.5

Alınan cevaplara göre katılımcıların %28,1'si (9 kişi) 16 yıl ve üzeri, %25'i (8 kişi) 12-15 yıl, %28,1'si (9 kişi) 8-11 yıl, %15,6'ü (5 kişi) 4-7 yıl, %3,1'i (1 kişi) 1-3 yıllık evli olduklarını beyan etmişlerdir. Ortalama yaş aralığı 45.5 ve ortalama evlilik süresi 8.5'tur.

Katılımcılardan 48³¹ kişi evlenmeden önce müstakbel eşlerinin dinî ya da etnik kimliğinden kaynaklanan ön yargılarının olmadığını, 4'ü³² bu konuda hiç düşünmediğini ve nötr bir tutum sergilediğini şöyle dile getirmişlerdir: *“Olumsuz düşüncem yok. Biz her zaman Türkiye'ye gidiyoruz. Medyanın olumsuz etkisi var biliyorum. Bu İngiltere içinde geçerli. Her yerde iyi ve kötü insanlar var. Nereye gidersen git aynı.”* (Katılımcı 10 Kadın Katolik (Düşük), 21.07.2017).

³⁰ Evlenmeden önce 7 yıl birlikte yaşamışlardır.

³¹ Katılımcı 1 Erkek Müslüman (Yüksek), Katılımcı 2 Erkek Müslüman (Yüksek), Katılımcı 3 Kadın Müslüman (Orta), Katılımcı 4 Erkek Deist (Düşük), Katılımcı 5 Kadın Müslüman (Yüksek), Katılımcı 6 Erkek Müslüman (Düşük), Katılımcı 7 Erkek Müslüman (Düşük), Katılımcı 8 Erkek Müslüman (Orta), Katılımcı 10 Erkek Müslüman (Düşük), Katılımcı 11 Erkek Müslüman/Alevi (Düşük), Katılımcı 12 Kadın Müslüman (Düşük), Katılımcı 13 Kadın Müslüman (Orta), Katılımcı 14 Erkek Müslüman (Düşük), Katılımcı 16 Erkek Müslüman (Orta), Katılımcı 17 Erkek Müslüman (Yüksek), Katılımcı 22 Erkek Müslüman (Düşük), Katılımcı 24 Kadın Müslüman (Orta), Katılımcı 26 Erkek Müslüman (Düşük), Katılımcı 27 Erkek Müslüman (Yüksek), Katılımcı 28 Erkek Müslüman (Düşük), Katılımcı 29 Kadın Müslüman (Orta), Katılımcı 31 Erkek Müslüman (Düşük), Katılımcı 32 Erkek Müslüman (Düşük), Katılımcı 2 Kadın CofE (Düşük), Katılımcı 3 Erkek CofE (Orta), Katılımcı 4 Kadın Hristiyan-Müslüman, (Orta), Katılımcı 5 Erkek Katolik (Düşük), Katılımcı 6 Kadın Ateist, Katılımcı 8 Kadın Katolik (Düşük), Katılımcı 9 Kadın Katolik (Düşük), Katılımcı 10 Kadın Katolik (Düşük), Katılımcı 13 Erkek Katolik (Yüksek), Katılımcı 14 Kadın Budist, Katılımcı 15 Erkek Ateist, Katılımcı 16 Kadın Katolik (Düşük), Katılımcı 18 Kadın Katolik (Orta), Katılımcı 19 Kadın Ortodoks (Düşük), Katılımcı 20 Kadın Hristiyan (Orta), Katılımcı 21 Kadın CofE (Orta), Katılımcı 22 Kadın Ateist, Katılımcı 23 Kadın Katolik (Orta), Katılımcı 24 Erkek Hristiyan (Düşük), Katılımcı 26 Kadın Ateist, Katılımcı 27 Kadın CofE (Düşük), Katılımcı 29 Erkek Ateist, Katılımcı 30 Erkek CofE (Düşük), Katılımcı 31 Kadın CofE (Orta).

³² Katılımcı 12 Erkek Hristiyan (Yüksek), Katılımcı 20 Erkek Müslüman (Orta), Katılımcı 21 Erkek Müslüman (Orta), Katılımcı 25 Erkek Katolik (Düşük).

“Aslında yoktu. Kendisi dindar bir adam değil ki zaten.” (Katılımcı 24 Kadın Müslüman (Orta), 23.06.2017).

“Dinî kimlik hakkında düşünmedim. Yalnız başlangıçta biraz endişeliydim. Katoliklerin oldukça kuralcı ve katı oldukları duydum. Ama onu ve ailesini tanıdıkça, davranışlarını izledikçe bu endişelerim kayboldu. Rahatladım. Benim açımdan, ailem bu durumu oldukça olumlu karşıladı. Onlar (eşinin ailesi) belki bu konu hakkında düşünmüş olabilirler ama hiçbir zaman bana bahsetmediler.” (Katılımcı 25 Kadın Müslüman (Düşük), 01.07.2017).

11³³ kişinin bazısında sosyal çevrelerinin olumsuz görüş ve tutumlarının bazısında da tarihsel olayların ve medyanın tesiriyle ön yargılar oluşmuştur. Konuyla ilgili katılımcıların duygu ve düşünceleri şöyledir: *“Kocamla Marmaris’te tatil yaparken tanıştım. Türkiye’yi ilk ziyaretimdi. Birçok kişi Türk erkeklerinin sarı saçlı, mavi gözlü bayanlara ilgisi, Britanya pasaportunu elde etmek için her şeyi deneyeceğini ve özellikle de turistik bölgelerdeki Türk erkeklerini tanımlamak için ‘Aşk fareleri (love rats)’ ifadesini kullandıklarını anlattılar. Uzak durmam ve haysiyetimi korumam konusunda uyarıldım. Diğerlerinin yaptığı yorumlar bir noktada endişe duymama sebep olsa da, genel olarak olumsuz bir algının oluşmasına izin vermedim. Çocukluktan beri çok kültürlü bir ailede büyüdüm ve bütün Türk erkeklerinin bu kötü üne yakışır şekilde yaşacaklarını varsaymanın yanlış olduğunu anladım. Müslümanlıkla ilgili negatif düşüncelerim yoktu. Çeşitli dinî inançlara sahip arkadaşlarım var.”* (Katılımcı 28 Kadın Hristiyan (Düşük), 03.07.2017).

“Evet vardı. Ön yargılar bilirsin... Özellikle Türklerle ilgili... Ben İtalyanım ve bir İtalyan perspektifi var. Türklerle ilgili yapılan nitelendirmeler hep olumsuz, barbar gibi. Yaptığı davranışın ne kadar kötü olduğunu belirtmek için ‘Türkler gibi sigara

³³ Katılımcı 7 Kadın Ateist, Katılımcı 9 Erkek Müslüman (Düşük), Katılımcı 11 Kadın Ortodoks (Orta), Katılımcı 15 Kadın Müslüman (Düşük), Katılımcı 18 Erkek Müslüman (Orta), Katılımcı 19 Erkek Müslüman (Orta), Katılımcı 23 Erkek Müslüman (Yüksek), Katılımcı 25 Kadın Müslüman (Düşük), Katılımcı 28 Kadın Hristiyan (Düşük), Katılımcı 30 Kadın Müslüman (Orta), Katılımcı 32 Kadın Katolik (Orta).

içiyorsun.’ şeklinde benzetmeler yapılır. Ayrıca Roma imparatorluğu ve onun çöküşüyle ilgili tarihsel olaylar da var. Sanırsam bundan sonra hep olumsuz bir algı oldu. Türk deyince akla kısa, şişman, kara kaşlı, kara gözlü bireyler geliyor. Sarı saçlı, mavi gözlü kişiler çok nadir görürsün.” (Katılımcı 7 Kadın Ateist, 11.06.2017).

“Geldiğim ülkeden dolayı, politikal konular ve yıllar önce yaşanan tarihsel olaylardan kaynaklanan ön yargılarım vardı. Ben oldukça geleneksel ve katı bir aileden geliyorum. Türkiye’yi seviyorum ama aşırı uç gruplar var. Bundan hoşlanmıyorum.” (Katılımcı 11 Kadın Ortodoks (Orta), 30.07.2017).

Katılımcıların bir kısmı evlenmeden önce turizm sektöründe ya da turistik bölgelerde çalıştığından veya çeşitli sebeplerle yurt dışında belli bir süre ikamet ettiğinden farklı kültürden insanlara ve onların dinî-kültürel arka planlarına bir aşinalığı söz konusu olsa da özellikle dinî farklılıklarla ilgili konuşmaktan kaçınılmasından dolayı kültür ve dinin aile içinde sebep olabileceği problemler sonucu evliliğin yürüyüp yürümeyeceği ve kimlik dejenerasyonu ile ilgili kaygıları mevcuttur.³⁴ Müslüman katılımcıların konuyla alakalı endişeleri şunlardır: *“Tanıdıkça görüşlerin değişebiliyor. Eğer ahlaklı oturmuş, hayatını buna göre sürdürüyorsa yumuşuyorsun. Bazı şeyler rahatsız ediyor ama bunu ben planlamadım. Bir yabancı ile evlenme arzum olmadı.” (Katılımcı 30 Kadın Müslüman (Orta), 11.07.2017).*

“Eşimin ve ailesinin, dinî ve etnik kimliğimi kabul etmesiyle ilgili biraz endişeliydim. Fakat böyle tutum sergilemediler.” (Katılımcı 15 Kadın Müslüman (Düşük), 01.06.2017).

“İlk başta ‘İlişkimiz yürür mü yürümez mi?’ diye tereddütlerim vardı ama tanıdıktan sonra bu tereddütlerim yok oldu. Beni tanımaya, anlamaya oldukça ilgiliydi. Kur’an-ı Kerim’in İngilizce mealini aldı, okumaya çalıştı.” (Katılımcı 28 Erkek Müslüman (Düşük), 30.07.2017).

³⁴ Katılımcı 18 Erkek Müslüman (Orta), Katılımcı 19 Erkek Müslüman (Orta), Katılımcı 23 Erkek Müslüman (Yüksek).

“Müslüman olacak diye umut vardı ama olmadı.” (Katılımcı 17 Erkek Müslüman (Yüksek), 28.06.2017). “Ben, bu adamla boşuna evlenmedim eninde sonunda Müslüman olacak diye düşünüyorum.” (Katılımcı 29 Kadın Müslüman (Orta), 06.07.2017) yorumlarında görüldüğü üzere bazı katılımcılar ön yargılarla değil, eşinin Müslüman olacağı umuduyla evlenmiştir.

Ortaya konulan ön yargıların çoğu Türk erkekleri ve İslam dinine yöneliktir. Bununla birlikte katılımcıların eşlerine baktıklarında gördükleri “yakışıklı/güzel, Türk ve Müslüman” şeklinde 3 kavramla özetlenebilir;

Tablo 9: Ailelerin Gelin/Damatları İle İlgili Yargıları

Değişkenler		Olumlu	Nötr	Olumsuz
Müslüman aileler	N	13	13	6
	%	40,6	40,6	18,8
Gayrimüslim aileler	N	7	20	4
	%	22,6	64,5	12,9

Geniş ailenin karma evliliklere bakışı neyi ideal gördüğü ve varolan duruma nasıl tepki verdiğine bağlıdır. İlk başlarda geniş ailenin farklı tepkiler verdiği, “Babam biz evlenmeden önce vefat etti. Annem ise olumlu baktı.” (Katılımcı 27 Erkek Müslüman (Yüksek), 20.07.2017), “Babam olumlu, annem olumsuz.” (Katılımcı 29 Kadın Müslüman (Orta), 06.07.2017) cümlelerinden bazen annenin bazen babanın olumsuz tutum takındığı anlaşılmaktadır. Ancak, görüşmelerin ilerleyen dakikalarında özellikle Türk kadın katılımcıların bu konuyla ilgili konuşmaktan çekindikleri dikkat çekmiştir.

Türk ailelerin itirazlarının çoğu dinî endişeden ziyade, “Çocuğunu kaybettiği veya kendilerine sırt çevirdiği hissi” ile yabancılaşma korkusundan kaynaklanan duygusal reaksiyonlar tarafından tetiklendiğini katılımcılar şöyle anlatmıştır. “Annem tamamen bu evliliğe karşıydı. Evleneceğimizden haberi bile yoktu. Sonradan öğrendi. Sorunun sebebi yaş farkıydı. Ben Peygamberimiz’in hayatına baktım. O’nun ile Hz. Hatice arasında da bizim gibi 15 yıl fark vardı. O da 25 yaşında evlendi. O’nun yaşamına göre yaş farkı problem değil. Bana göre de sorun yok. Bu evliliğimize dair

insanların ilk olumsuz tepkisiydi. Annemin bu derece karşı çıkmasında babamı rüyasında görmesi de etkili oldu. Babam anneme ‘Çocuğun neden gayrimüslim bir ülkeye gitmesine izin verdin?’ diye kızmış. Bu nedenle annem kendini suçladı.” (Katılımcı 8 Erkek Müslüman (Orta), 16.06.2017).

“Hamileydim. Eşime annesine söylemesi gerektiğini hatırlatıp durdum. Her ziyaretimizde eşime bağırıp çağırıyordu. Sonunda annesine söyledi. Hiç de iyi gitmedi! İlk hamileliğimde düşük yaptım. Tekrar hamile kaldım. Onun ilk reaksiyonundan dolayı ‘Anneme söylemek istemiyorum.’ dedi. Hamileliği onun bilgisi olmadan geçirdik. Ablası biliyordu. Oğlum Aralık’ta doğdu ve Şubat’ta Türkiye’ye gittik. Sabahın 5’inde annesinin evine vardık. Abisinin odası evle bağlantılıydı. Oğlumu oraya sakladık. Kimse bilmiyordu. Oğlum sesler çıkarmaya başlayınca, eşime ‘Git ve annene söyle!’ dedim. Evin içinde bebekle köşe kapmaca oynadık. O, bu bebeğin ilk hamilelikten olduğunu düşündü. Annesi, eşimin Müslüman benim Hristiyan olduğum düşüncesinden hiç de hoşnut değildi. Şimdi bir de bebeğimiz var. Kız kardeşi bizi evden atmaya çalıştı. ‘Gidin, ayrılın!’ diye bağırıyordu. Şu an oğlumla kız kardeşinin arası çok iyi. Biz geri dönmeden artık ailesi bizi kabullenmişti. Hayat devam ediyor. Bir ayağımız burada, öbürü Türkiye’de.” (Katılımcı 8 Kadın Katolik (Düşük), 16.06.2017).

Aileler, gelin/damatlarının kendilerine uyum sağlayamayacağını düşünmelerinden, o kişinin mensup olduğu etnik köken ve dinî inancına karşı sahip oldukları ön yargılardan dolayı çocuklarının evliliğini onaylamayabilmektedirler.³⁵ Bazı aileler ise farklı dinî inanca sahip kişilerin sağlıklı bir ilişki sürdüremeyeceklerini düşünmektedir. Bununla birlikte modern çağda çoğu aile, fertlerin eş seçimlerine pek fazla müdahil olmadığı ve bu konuda onların seçimlerine saygı duyduğu³⁶ şu yorumlardan çıkarılmaktadır: “11 yıllık evliyiz. Ailemin herhangi bir fikri olduğunu sanmıyorum dürüst olmak gerekirse.” (Katılımcı 30 Erkek CofE (Düşük), 11.07.2017).

³⁵ Abdulmuttalip Baycar, agt., s. 94.

³⁶ Agt., s. 108.

“Ölmeden önce iyiydik. Beni severlerdi. Kısa zamanda eşimin ebeveynleri vefat etti. Burada ailemiz kalmadı. Eşimin ailesi CofE- Katolikti. Müslüman olmam onlar için bir sorun teşkil etmiyordu. Beni dürüstlüğüme ve kişiliğimle kabul ettiler. Herhangi bir olumsuzlukla karşılaşmadım.” (Katılımcı 9 Erkek Müslüman (Düşük), 19.06.2017).

“İnsanın Allah inancına sahip olması ve bunu anlaması yıllar alıyor. Liberal ama dinî duyguları güçlü bir aileden geliyorum. Ailem eşimle evlenmeme hiçbir şey demedi. Çünkü onu çok seviyorlardı. Sevgi ve ahlak çok önemli bunları bulunca hangi ülkeden geldiği çok arka planda kalıyor.” (Katılımcı 30 Kadın Müslüman (Orta), 11.07.2017).

“Eşimin ailesi de çok dindar olmadığı için bu çok problem oluşturmuyor.” (Katılımcı 10 Kadın Katolik (Düşük), 21.07.2017).

Katılımcıların neredeyse tamamı (28 aile %87,5) “eş ve çocuklarıyla”³⁷ ve bir kısmı da (3 aile %9,4) “eş, çocuk ve eşinin ailesiyle”³⁸, istisnai olarak bir katılımcı³⁹ (%3,1) eşinin sağlık sorunları ve şiddetli geçimsizlik sebebiyle “sadece çocukları” ile yaşamaktadır. Yaşam süresinin artması büyükanne/babalara torunlarıyla daha fazla vakit geçirme imkânı vermektedir. *“Eşimin ailesiyle en azından şimdilik birlikte yaşıyoruz. Büyükanne ve büyükbabası çocukların hayatındaki önemli kişilerdir.”* (Katılımcı 6 Erkek Müslüman (Düşük), 27.06.2017) ifadesinde görüldüğü üzere, geleneksel olarak sözlü ve yazılı tarihin nesiller arası aktarıcısı olan büyükanne/babalar torunlarının kimlik ve aidiyet duygusunun gelişimine yardımcı ve destek olarak yorumlanabilmektedir.

Ebeveynler ailenin her iki kanadıyla ilişkilerini devam ettirmenin yanında aradaki bağı derinleştirecek dil yeterliliği (Türkçe/Kürtçe) ve kültürel bilgidен yoksundurlar. Katılımcıların bu konudaki yorumlarından birkaçı şunlardır: *“Annem vefat*

³⁷ “Şu an kimlerle beraber yaşıyorsunuz?” sorusunun cevabı.

³⁸ Katılımcı aile 6 ve 10. Katılımcı 25 Kadın Müslüman (Düşük) ankete “eş ve çocuklarımla yaşıyorum” şeklinde cevap vermesine rağmen yapılan derinlemesine görüşmede annesinde aileyle birlikte yaşadığı ortaya çıkmıştır.

³⁹ Katılımcı 17 Erkek Müslüman (Yüksek).

etti, babamsa çok yaşlı. Belki onu iki ayda bir görüyordum. Eşimin ailesiyle dil problemi sebebiyle görüşemiyorum. Türkçem yeterince iyi değil.” (Katılımcı 5 Erkek Katolik (Düşük), 13.06.2017).

“Bu oldukça zor, çünkü kayınvalidem sadece Kürtçe konuşuyor. Yüz yüze olduğumuzda bir şekilde anlaşıyoruz ama telefonda imkânsız. Ben sadece Türkçe konuşabiliyorum.” (Katılımcı 18 Kadın Katolik (Orta), 01.06.2017).

“Eşim ailesiyle çok sık görüşüyor. Benim onun ailesiyle olan iletişimim, onun benim ailemle olan iletişiminden daha iyi. Ben İtalyanca, eşim Türkçe konuşamıyor. Sadece annesi hayatta. Akrabaları İngilizce konuşabiliyor ve kendimi yalnız hissetmiyorum. Bu nedenle benim iletişimim çok daha iyi. Türkçe öğrenmek için motivasyonu yok. Türkiye’ye yılda bir kez iki-üç haftalığına gidiyoruz. Belli bir yaştan sonra dil öğrenmek zor. Burada çok büyük sorumluluğumuz var. Türkiye’ye kesin dönmeye karar versek öğrenir. Kendisi sadece ev hanımı değil, Master öğrencisi. Ders çalışması lazım. Benim içinde öyle! Bir anda İtalyanca konuşamıyorsunuz. Beş yıl sonra İtalya’ya taşınacağız diye planımız olsa İtalyanca öğrenmeye çalışırım. Motivasyon çok önemli.” (Katılımcı 7 Erkek Müslüman (Düşük), 11.06.2017).

Ailelerin bir kısmının ilişkisi büyükanne/babaların evliliklerini onaylamamasından dolayı problematiktir. Bazısı da hayal kırıklıklarını ve incinmeleri azaltmak adına çok yakın bir ilişkiye sahip değildir. Bu durum katılımcıların şu ifadelerinden de anlaşılmaktadır: *“Çok sık görüşmüyoruz. Biliyorsunuz işte... Aramız çok kötü de değil. Ara sıra mangal partisi oluyor. Bütün aile bir araya geliyor. Kendim gitmeden çocukları gönderiyorum. Annesi vefat ettikten sonra ziyaretlerimiz seyrekleşti.”* (Katılımcı 5 Kadın Müslüman (Yüksek), 13.06.2017).

“Annemle neredeyse on yıldır görüşmüyoruz. Babamla haftada bir kez telefonla iki ayda bir yüz yüze görüşüyoruz. Yılda bir kez Türkiye’yi ve eşimin ailesini ziyaret ediyorum ve onlarla ayda bir kez konuşuyorum.” (Katılımcı 30 Erkek CofE (Düşük), 11.07.2017).

Büyükanne/babalarla genelde haftalık telefonla⁴⁰ ve iki ayda bir yapılan ziyaretlerin yanında Noel⁴¹, Paskalya⁴² ve bayramlar gibi özel günlerde görüşülmekte⁴³, çocukların yetişmesinde kimi zaman büyükanne/babalardan yardım istenmekte ve birlikte vakit geçirilmektedir. Alınan cevaplarda anne/baba-evlat-torun ilişkisi şu şekilde açıklanmaktadır: “*Kayınbaba ve valide ayrı ilgilenmiyorlar. Kardeşi de kendi hayatında. Kendi ailemle teknolojinin gelişmesiyle ortaya çıkan Whatsapp vb. (sosyal uygulamaları) kullanarak görüşüyoruz. Yılda bir kere Türkiye’yi ziyaret etmeye çalışıyoruz.*” (Katılımcı 17 Erkek Müslüman (Yüksek), 28.06.2017).

“*Eskiden yılda iki defa Türkiye’ye gidiyordum. Eşim bir defa gidiyordu. Şimdi yeni işim ona çok izin vermiyor. Yılda bir defa gidiyoruz. İki hafta falan kalıyoruz. Onun dışında haftada en az bir defa kardeşlerimle, annemle Whatsapp’tan görüntülü konuşuyoruz ki çocukları da görsünler. Eşimin ailesini yılda dört-beş defa ziyaret etmeye çalışıyoruz. Noel, Paskalya, Anneler günü ve doğum günlerinde mutlaka görüşüyoruz. Bazen çocukların tatillerde onlara bırakıyorum. Öbür hafta sonu almaya gidiyorum. Herhalde yılda beş-altı defa yüz yüze görüşüyoruz.*” (Katılımcı 26 Erkek Müslüman (Düşük), 02.07.2017).

“*Dinî konular her iki ailede de çok nadir tartışılmaktadır.*” (Katılımcı 15 Erkek Ateist, 01.06.2017) cevabında da belirttiği gibi ziyaretlerde iki aile arasındaki kültürel ve dinî farklılıklar gündeme getirilmemekte, bir arada güzel vakit geçirmeye odaklanılmaktadır. “*Dinlere karşı son derece hoşgörülüymüm ve insanların inançları ve değerleri ile anıldıklarına inanıyorum. Eşimin ailesinin sıkça gerçekleştirdikleri dinî tartışmaları dinlemekten zevk alıyorum ve bunları çok ilginç buluyorum. Ancak bana dinî konularda nasihat verilmesine izin vermiyorum.*” (Katılımcı 28 Kadın Hristiyan (Düşük), 03.07.2017).

⁴⁰ Katılımcı 10 Kadın Katolik (Düşük), Katılımcı 5 Erkek Katolik (Düşük).

⁴¹ Hz. İsa’nın doğum günü kutlamasıdır. Bk. Bülent Şenay, “Noel”, DİA, C. 33, TDV Yay., 2007, s. 201.

⁴² “Hristiyanlık’ta Hz. İsa’nın çarmıha gerilerek öldürüldükten sonra yeniden dirilişi inancıyla ilişkili bayramdır.” Mehmet Katar, “Paskalya”, DİA, C. 34, TDV Yay., 2007, s. 181.

⁴³ Katılımcı 15 Erkek Ateist, Katılımcı 25 Kadın Müslüman (Düşük), Katılımcı 25 Erkek Katolik (Düşük), Katılımcı 27 Erkek Müslüman (Yüksek), Katılımcı 27 Kadın CofE (Düşük), Katılımcı 28 Erkek Müslüman (Düşük), Katılımcı 29 Kadın Müslüman (Orta).

Görüldüğü üzere Türk büyükanne/babalar hayatlarını Türkiye’de devam ettirdiklerinden sosyal medya araçlarıyla ve de Türkiye’ye yapılan ziyaretlerde görüşülmektedir. İki ailenin dinî-kültürel farklılıkları ise özellikle çocuklar için bir engelden ziyade iki dinin ve kültürün sunduğu ayrıcalıkları tanıma ve bundan yararlanma fırsatlarından dolayı “kutsanma (blessing)” olarak yorumlanmaktadır.

2.4. DİNİ-KÜLTÜREL ŞARTLAR

Tablo 10: Müslüman Katılımcıların Dinî-Kültürel Şartları

Değişkenler				Müslüman Katılımcıların Dinî-Kültürel Şartları
Şart	Beyan	N	18	Din değiştirme: 2 Çocukları Türk-İslam dinî ve kültürüne göre yetiştirme: 11 Domuz eti ve içki tüketmeme:11 Erkek çocukların sünnet olması:4 Dürüst ve sadık olması: 11
Edenler		%	56,2	
Etmeyenler		N	14	
		%	43,8	

Müslüman ebeveynler için hayati önem taşıyan helal-haram ayrımı, kılık-kıyafet adabı, dinî bir kaygıdan ziyade kültürel “bir gelenek ve sınır çizgisi” haline gelmiştir. Genelde helal yiyecek ve içecekler katılımcıların hayatında önemli bir konu olduğundan eşlerinden domuz eti yememesini, içki içmemesini, çocukları söz konusu olduğunda Türk/Kürt ismine sahip olması, Türk gelenek-göreneklerine göre yetiştirmeyi ve erkek çocuklarının sünnet edilmesini talep etmektedirler. “Din değiştirmek” bazen eşler bazen geniş aile tarafından dinî kaygılarla değil, daha çok ailesinin ya da toplumun onayını almak ve onların gönlünü hoş tutmak maksadıyla gündeme getirilmiştir. Şöyle ki: “Annem babam üzülmesin diye din değiştirdi güya ama...” (Katılımcı 24 Kadın Müslüman (Orta), 23.06.2017).

“Eşimin karşı çıkmasına rağmen ailesi Katolik olmamı istedi. Eşim dinime çok saygı duyuyor. Onun gözünde iki din var; Katoliklik ve İslamiyet. Aynı şekilde benim ailem de eşimin Müslüman olmasını istiyor.” (Katılımcı 13 Kadın Müslüman (Orta), 01.06.2017).

Ne yazık ki, yapılan görüşmelerde evlilik öncesi kabul edilen dinî ve kültürel çoğu şartın çocuk dünyaya geldikten sonra bir manası kalmadığı dile getirilmiştir. “Evlenmeden önce eşinize dinî ve kültürel herhangi bir şart koştunuz mu?” sorusuna buruk bir gülümsemeyle verilen cevaplar şunlardır: *“Evlenmeden önce Kur’an-ı Kerim ve İncil’i beraber okuyarak Müslüman olmayı, içki ve domuz eti tüketmemeyi kabul etti. Cicim aylarında beraber kutsal kitapları okuyorduk. Ne zaman ilk çocuğumuzu kucağımıza aldık, ‘İşler değişti!’ ki eşimin bana verdiği cevap da bu oldu.”* (Katılımcı 1 Erkek Müslüman (Yüksek), 19.09.2017).

“Eşimden domuz eti yememesini istedim. Sonradan gizli gizli domuz eti alıp evde pişirdiğini fark ettim.” (Katılımcı 2 Erkek Müslüman (Yüksek), 19.09.2017).

“Kendim ve çocuklarla ilgili kriterler koydum. Çocukları İslam kültürü ve inancına göre yetiştirmek istedim. O da kendi dinini ve kültürünü çocuklara tanıtmak ve anlatmak istedi, kabul ettim. Domuz eti yemeyeceğimizi söyledim. Onun hayat tarzını ya da inancını sınırlandıran bir talepte bulunmadım.” (Katılımcı 27 Erkek Müslüman (Yüksek), 20.07.2017).

“Doğacak çocuklarımı kendi kültür ve dinime göre yetiştirmem... Daha doğrusu eşim Ateist o kendi inanç ve düşünceleri ve ben de kendi inanç ve düşüncelerimi çocuklara anlatıyorum. Doğru yolu bulacaklarını ümit ediyorum. Sünnet farz değil, domuz eti ve içki tüketmemesini istedim.” (Katılımcı 29 Kadın Müslüman (Orta), 06.07.2017).

“Çocuğum doğduktan sonra iki yaşında hemen sünnet ettirdim. Bacon (domuz eti), ham (jambon) vs. yemezler. Eşim başta bunları yerdi ama beş-altı yıldır yemiyor. O, bana ‘Kebaptan vazgeç!’ diyemez. Ben de ona ‘Domuz eti yiyemezsin!’ demedim. ‘İngilizsin yiyebilirsin.’ (dedim.) Çocuklarımız akıl baliğ oluncaya kadar bizim sorumluluğumuz altında, bu yüzden onlarla ilgili kararlarda tavrımı ortaya koydum. ‘Kızım, oğlum! Bu annenin dini, bu babanın dini. Bizim dinimizde zorlama yok.’ Akıl baliğ olduktan sonra daha detaylı anlatacağız.” (Katılımcı 18 Erkek Müslüman (Orta), 01.06.2017).

“Çocuk olduktan sonra buzdolabından domuz eti vb. kaldırdık. Din konularla ilgili çok tartıştık ama ne o beni ikna edebildi ne de ben onu.” (Katılımcı 20 Erkek Müslüman (Orta), 13.06.2017).

“Hanım hamile kaldığında çocukların Türk kültürüne ve İslam dinine göre yetiştireceğimizi yoksa ilişkimizin kesinlikle yürümeyeceğini söyledim” (Katılımcı 17 Erkek Müslüman (Yüksek), 28.06.2017).

Araştırmaya katılanların büyük çoğunluğu ise seküler bir tutumla herhangi bir beklenti içerisinde olmadığından evlilik öncesinde eşlerine dinî-kültürel bir şart koşmamıştır. Bunların bir kısmı ise şarttan ziyade evlilik boyunca dinî ve kültürel kimliklerine göre yaşamak ve bunları çocuklarına aktarmakta aynı fikirde olduklarını belirtmişlerdir.⁴⁴ Bu konudaki yorumların bazısı şunlardır: *“Çocuklar doğmadan önce sünnet ve diğer konularda dâhil onları nasıl yetiştireceğimizle ilgili konuştuk. Bu durum üzerimizdeki büyük sorumluluğu ve stresi kaldırdı. Bu problemlerle baş etmenin en iyi yolu. Çünkü biz İngilizler çocuğu sünnet ettirmeyiz ve bir İngilizin bunu yapmaya karar vermesi oldukça zordur. Bunu daha hijyenik ve sağlıklı olduğu için kabul ettim. Domuz eti yememek, abur cuburdan uzak durmak gibi. Bu sayede her iki kültürü ve dini öğretmeye çalışıyoruz.”* (Katılımcı 9 Kadın Katolik (Düşük), 19.06.2017).

“Herhangi bir şartta bulunmadım ama beni, dinimi ve kültürümü daha iyi anlaması için “Bu haramdır. Bu helaldir.” diye anlatıyorum. Evdeyken içki kullanmamasına rağmen domuz eti yiyor.” (Katılımcı 21 Erkek Müslüman (Orta), 12.06.2017).

⁴⁴ Katılımcı 16 Erkek Müslüman (Orta), Katılımcı 28 Erkek Müslüman (Düşük).

2.4.1. Dini-Kültürel Problemler: İsim, Vaftiz ve Sünnet

Tablo 11: Çocuğun Doğumuyla ilgili Dinî Uygulamalar

Değişkenler	Kategori	Olumlu	Nötr	Olumsuz
Çocuk doğduğu zaman kulağına ezan okutularak isim verilmesi gerektiğine inanıyorum.				
Müslüman	N	23	2	7
	%	71,9	6,2	21,9
Gayrimüslim	N	8	13	10
	%	25,8	41,9	32,3
Çocuk doğduğu zaman vaftiz edilmesi gerektiğine inanıyorum.				
Müslüman	N	6	1	25
	%	18,8	3,1	78,1
Gayrimüslim	N	9	6	16
	%	29	19,4	51,6
Erkek çocukların sünnet edilmesi gerektiğine inanıyorum.				
Müslüman	N	25	3	4
	%	78,1	9,4	12,5
Gayrimüslim	N	10	10	11
	%	32,3	32,3	35,4

Bebek sahibi olmak büyük bir mutlulukla birlikte ailenin gündemine bir takım kararlar vermelerini gerektiren birçok konu taşıdığını Müslüman katılımcı “Çocuk olduktan sonra aramızdaki farklılıklar problem oluşturmaya başladı. Ben onu kendi kültürüme ve dinime, onlarda kendi kültürlerine ve dinlerine göre yetiştirmek istediler. Çocuk oluncaya kadar bir sorun yok zaten ya da bu sorunlar görünmüyor. Her şey güllük gülistanlık. Çocuk sahibi olunacağı haberi alınınca isimden sünnete-vaftize her şey sorun oluyor.” (Katılımcı 17 Erkek Müslüman (Yüksek), 28.06.2017) şeklinde dile getirmiştir. Bu noktada ebeveynleri olarak anne-babanın ilk görevi ve alması gereken ilk kararları çocuğun ismidir.

İsim kültürel olduğu kadar dinî bir kimliktir. Bir tercih ve yönelimdir. Kişinin ismi bir nevi onun kültürü ve dinine dair bir etiket işlevi görmektedir. Anne-babalar kendi kültür ve dinlerine bağlılıklarının sembolü olacak isme ayrıca önem

vermektedirler.⁴⁵ Ebeveynlerin isim verirken neler düşündükleri şöyle ifade edilmiştir: *“Başlangıçta oğlumuz bir isim seçmede gerçekten zorlandık. Çocuklarımıza Türkçe bir isim vereceğimizi kabul etmiştik ve bu karardan memnundum. Çoğu Türkçe ismin sahip olduğu manaları beğenmiştim. Kayınvalidem Türk isimlerinden bazı örnekler verdi ki bu çok yardımcı oldu. Ancak hiç Türkçe konuşamayan ailem için telaffuzu kolay bir isim seçmemiz gerektiğini fark ettim. Oğlumun ismine karar verirken bu ismin onu Britanya’daki okulunda da nasıl etkileyeceğini dikkate aldım. İlaveten İngilizce’de kötü anlamlar çağrıştıracak veya onu okuldaki akranlarından çok fazla ayıracak isim vermek de istemedim. Son cümlemlerle ilgili çok şey aklımdan geçti. Çünkü normalde bir çocuğun ismine karar verirken, bu saydıklarım bir kriter olmamalıdır. Ne yazık ki, çocuklar kimi zaman çok zalim olabiliyorlar. Eşim ikimizinde beğendiği bir isim buluncaya kadar birkaç öneride bulundu.”* (Katılımcı 28 Kadın Hristiyan (Düşük), 03.07.2017).

Ebeveynler çocuklarını dinî, etnik ve kültürel ön yargı ve yanlış anlamalardan kaynaklanan tehditlere karşı korumak istemektedirler.⁴⁶ Bu açıdan isim seçiminde dört farklı tutum gözlenmektedir:

1. Ailerin bazıları yaşadıkları toplumu temel alarak çocuklarına tek isim⁴⁷ verdiklerini şu şekilde dile getirmişlerdir: *“İsim koyacağımız zaman ‘Hanım, bir isim seçelim.’ dedim. 25 yıldır bu ülkedeyim. Eğitim seviyesi baya yüksek. İş bulmak ve üst düzey mevkilerde olmak istediğinde haliyle yabancı olduğunda farklı bakılıyor. Benim hanım Bulgar. Bulgar ismi koysak bir işe başvurduğunda ‘Aaa! Bu Bulgar mı?’ diyecekler Türk olsa ‘Aaa! Türk mü?’ diyecekler... Biz yabancı isim koyalım dedik. Ne Bulgar ne de Türk olduğunu bilsinler. Çocuğun geleceği ve önü açık olsun. Çocuk ufakken farklı bakılıyor. Büyüyünce sorunlar başlıyor. Yabancı isimden bir şey olmaz dedik. 25 yıldır bu ülkedeyiz. Bu nedenle sorunları iyi biliyoruz. Doğru bir karar verdiğimizizi düşünüyorum. Bazı kararları yaşadığınız ülkenin kültürüne ve durumuna*

⁴⁵ Hamit Er, agb., ss. 595-596.

⁴⁶ Chamion Cabalero, Rosalind Edwards ve Shuby Puthussery, *Parenting ‘Mixed’ Children: Negotiating Difference and Belonging in Mixed Race, Ethnicity and Faith Families*, Joseph Rowntree Foundation, 2008, London, s. 28.

⁴⁷ Katılımcı aile 6, 8, 11, 28 ve 31.

göre vermelisiniz.” (Katılımcı 11 Erkek Müslüman/Alevi (Düşük), 30.07.2017). Britanya’daki özgürlük ve eşitlikten duydukları memnuniyeti bir önceki bölümde dile getiren bu katılımcının ön yargı ve ayrımcılık endişesiyle çocuklarına istedikleri isim yerine yaşadıkları kültür ve toplumdan isim tercihinde bulunması oldukça ilginçtir.

“Türkiye’de yaşıyorduk. Bu yüzden Türkçe bir isim seçtik ama İngilizlerin kolayca telaffuz edebileceğinden emin olduk.” (Katılımcı 6 Kadın Ateist, 27.06.2017).

“Babasının (çocuğun ismini) seçmesine izin verdim. Bu konuda hem fikir olmamızın sebebi nezih ve saygın bir Türk ismi olmasıdır. İngiltere’de bu isimle yaşamak kolay. Bazı Türkçe isimleri söylemek çok zor. Ayrıca eşim doğmadan önce kendi babası bu ismi oğluna vermeye karar vermiş; ancak kayınpederim eşimi kucağına alamadan vefat etmiş. Bu nedenle büyükbabası, eşime babasının ismini koymuş. ‘Bu ismi de torunum isterse, kendi oğluna verir.’ demiş.” (Katılımcı 8 Kadın Katolik (Düşük), 16.06.2017).

“Türk ismi var. İlk ismi E. Eşimle birlikte isimler araştırdık. Bu isim hoşumuza gitti. İkinci ismi bizim orada adettir, babanın ismi koyulur.” (Katılımcı 28 Erkek Müslüman (Düşük), 30.07.2017).

2. “Bazı aileler her iki tarafında kabul edeceği ve her yerde geçerli olan isimler tercih etmektedir. Bunlardan bazılarının diğer kültürde karşılığı mevcuttur. Bazılarının da fonetik benzerliği vardır.”⁴⁸ Diğer bir kısmı da uluslararası niteliğe sahiptir. Örneğin Britanya’da Mariam⁴⁹ ismiyle hitap edilen bir çocuğun ismi Türkiye’de Meryem’e dönüşebilmektedir. İsim tercihlerini bu doğrultuda yapan ebeveynlerin yorumları şöyledir: *“Hem Müslüman hem de İngiliz ismi bir arada düşündük. Fakat bu isimleri her iki ülkede yadırganmayacak ve kulağı tırmalamayacak uluslararası demeyelim de her iki kültürde de bilinen bir ses olsun istedik. Şunu da söyleyeyim, İngiliz diyorum ama aslında Galli (Welsh). Eşimin anne tarafı Galli. Galler kültürüne çok sempatisi var.*

⁴⁸ Hamit Er, agb., s. 596. Katılımcı aile 1, 7, 22 ve 29.

⁴⁹ İsim araştırmacı tarafından örnek olması verilmiştir. Katılımcı grubu deşifre edecek herhangi bir bilgi kesinlikle verilmemektedir.

‘Galce İsim Sözlüğü’ diye kitap almıştık. İsimleri büyük ölçüde oradan seçtik. İkinci çocuğun ismi Galler’de bir dağın adı olmasının yanında bir peygamber ismi. Bundan dolayı Türkiye’ye gittiğimizde ‘Siz Karadenizli misiniz?’ diye soruyorlar. İkinci ismi Türkçe ismin İngilizce versiyonu. Üçüncü çocuk Türkçe’de de kullanılan Galce isimler sözlüğünden. Her iki kültürde de geçen ve her iki kültürde de var olan yadırganmayacak isimleri seçmeye özellikle dikkat ettik.” (Katılımcı 1 Erkek Müslüman (Yüksek), 19.09.2017).

“Eşim Türk ismi olmasını istedi ama bu fikirden pek hoşlanmadım. İtalyanlar için telaffuz etmek zor olacaktı. Bizim için ne ifade ettiği de önemliydi. Bu yüzden kulağa hoş gelecek, dile kolay ve bizim için özel anlamı olan bir isim koymayı tercih ettik. İsim seçerken üç kültürü, anlamını ve telaffuzu göz önünde bulundurduk. Türkiye’de X diye bir yer var. Orayı çok seviyoruz. Bizim için çok özel bir yer. Bu nedenle çocuğumuza bu ismi verdik. Ayrıca büyükanne ve babası da Türk ismi olmasını istedi.” (Katılımcı 7 Kadın Ateist, 11.06.2017).

“Uluslararası bir isim olmasına özen gösterdik. Hem Almanca hem Türkçe hem de İngilizce’de olan isimler koyduk. Kulaklarına ezanla dinî isimleri de fısıldandı ancak kimliklerinde bu isimler yazmıyor.” (Katılımcı 29 Kadın Müslüman (Orta), 06.07.2017).

3. Bazı aileler⁵⁰ çift isim kullanmaktadır. Bu da çocuğun çift taraflılığının ve ebeveynlerin birbirine saygısının somut yansımasıdır.⁵¹ Şöyle ki: *“İlk çocuğumuzun ismini babamın adı olduğu için eşim (benim) koymama izin verdi. İkinci çocuğumuzun ismini seçmede eşim ısrarcı oldu. Bu konuda sıkıntı yaşadık. Biz de iki isim koyduk. Benim arkadaş çevrem hep Türk ismini kullanıyor. Eşimin çok bir çevresi yok. Ailesi de İngiliz ismiyle seslenmeyi tercih ediyor.” (Katılımcı 5 Kadın Müslüman (Yüksek), 13.06.2017). Katılımcı 5 (Erkek) eşinin bu açıklamasına ek olarak şunları dile getirmiştir: “Eşimin ilk çocuğumuzun adını seçmesine izin verdim ki bu babasının adıydı. İkinci çocuğumuzun ismini kendim koymakta direttim. Böylece çocukların ismini*

⁵⁰ Katılımcı aile 2, 3, 4, 5, 9, 10, 12, 13, 15, 18, 24, 25, 26 ve 27.

⁵¹ Hamit Er, agb., s. 596.

koymada sorumluluğu paylaşmış olduk.” (Katılımcı 5 Erkek Katolik (Düşük), 13.06.2017).

“Çocuk yapmaya karar verdiğimizde Türk örf ve adetlerine göre yetiştirileceğini ve isimlerinin de Türk ismi olacağını konuşmuştuk. Oğlum olursa çok sevdiğim bir arkadaşım var, onun ismini verecektim. Eşimde ikinci isminin İngiliz olmasını istedi. Biz de futbol manyaklığı var. Golcü bir futbolcunun ismi ve anlamı ‘cesur’ olduğu için kabul ettim. ‘Yakışır!’ dedim. Kızıma da annemin ismini verdim. İkinci ismi de eşimin annesinin ismi.” (Katılımcı 9 Erkek Müslüman (Düşük), 19.06.2017).

Ailelerin bir kısmı çeşitli kaynaklardan araştırıp telaffuzu kolay, melodik söyleme sahip her iki kültürde de yer alan isimler⁵² tercih ederken, diğer kısmı da şu an hayatta olan ya da kaybettikleri aile bireylerinin ardından çocuklarını isimlendirmektedirler. Şöyle ki: *“Aman Tanrım! İkizlerimiz olacağını öğrendiğimizde onların aile büyüklerinin isimlerini almalarını istedik. Büyükanneimin ikisi de vefat etti. Bu isimleri kızımın göbek/ikinci adı olarak verdik. Oğlum için eşim kayınpederimin ve dedesinin ismini seçti. Kızımın ilk isminde her ikimizde hem fıkirdik. O hem Türkçe’de hem de İngilizce’de kullanılıyor. Çocuklarımız burada doğup büyüdüğü için kolayca telaffuz edilebilmesine ve aynı zamanda da Türkçe’de yer almasına özen gösterdik.” (Katılımcı 18 Kadın Katolik (Orta), 01.06.2017).*

“Eşim bir şey demedi. Ben karar verdim daha doğrusu babasını kaybettiği için oğlumuz onunkı adını verecektik zaten. Babasının isminin yanına Türkçe isim ekledim.” (Katılımcı 24 Kadın Müslüman (Orta), 23.06.2017).

4. Sonuncusu, “aile içerisinde dominant olan eşin ait olduğu kültürden isim seçiminin”⁵³ yapılmasıdır. Ancak çocuğun kendini diğer kültürde dışlanmış hissetmesi⁵⁴ ihtimal dâhilindedir. Bu konuda katılımcılar düşüncelerini şöyle aktarmıştır: *“Kızımın*

⁵² Katılımcı 22 Kadın Ateist, Katılımcı 26 Erkek Müslüman (Düşük).

⁵³ Katılımcı 14 Erkek Müslüman (Düşük), Katılımcı 16 Erkek Müslüman (Orta), Katılımcı 17 Erkek Müslüman (Yüksek), Katılımcı 19 Erkek Müslüman (Orta), Katılımcı 20 Kadın Hristiyan (Orta), Katılımcı 21 Erkek Müslüman (Orta), Katılımcı 23 Erkek Müslüman (Yüksek), Katılımcı 30 Kadın Müslüman (Orta), Katılımcı 32 Erkek Müslüman (Düşük).

⁵⁴ Hamit Er, agb., s. 596.

ismini tercih etme nedenimiz ikimizde bu ismi çok seviyoruz ve Türkiye’de de bilinen, kullanılan bir isim olması. İlk defa karı koca olarak beğendiğimiz ve sevdiğimiz bir isimdi ama en önemli kriter benim karar vermiş olmam.” (Katılımcı 30 Kadın Müslüman (Orta), 11.07.2017).

“Soyisimleri Türk olduğu için Türkçe isim seçtik. Başka bir isim vermek abes olacaktı. Eşimin Çince bir isim koymak gibi bir talebi olmadı. Bana bıraktı. Telaffuzu kolay bir isim seçtik.” (Katılımcı 14 Erkek Müslüman (Düşük), 24.07.2017).

“Ben dindar, inançlı bir insan olduğumdan İslami güzel anlamı olan bir isim tercih ettim.” (Katılımcı 21 Erkek Müslüman (Orta), 12.06.2017).

“İki çocuğumuz var. Evlenmeden önce çocuklar erkek olursa isimlerini ben, kız olursa eşim koyacak diye karar vermiştik. İki erkek çocuğumuz da Türkçe isimlere sahip.” (Katılımcı 23 Erkek Müslüman (Yüksek), 18.06.2017).

Çocukların isim tercihlerinde her iki toplumda da yadırganmayacak, çocukların geleceklerini olumsuz etkilemeyecek, telaffuzu kolay, her iki tarafında beğendiği isim olmasının yanında aile büyüklerinden birine ait olması ya da İslami gelenekte yer alması dikkate alınan kriterler arasında karşımıza çıkmaktadır.

Ailelerin isim mevzusundan sonraki problemi, çocukların vaftiz/(erkek çocukları için) sünnet ettirilip ettirilmeyeceğidir. Ebeveynlerin dinî tutumlarına göre vaftiz/sünnet uygulamalarına yaklaşım değişmektedir. Bu konudaki yaklaşımlar ve yapılan yorumlar sırasıyla şöyledir:

Çocuklarını sadece sünnet ettiren aileler⁵⁵: *“Anneleri vaftize inanmadığı için vaftiz edilmediler ve sünnet edilmelerine bir itirazı olmadı.”* (Katılımcı 1 Erkek Müslüman (Yüksek), 19.09.2017).

“Sünnet oldu. Sünnet olmasını aslında eşim istedi. Dedesini-babaannesini görsün diye beş yaşındayken Türkiye’ye gitmiştik. Bizim hiçbirimizin aklına gelmedi.

⁵⁵ Katılımcı aile 1, 7, 15 (1. Çocuk), 16 (2. Çocuk), 17 (1.ve 2. Çocuk), 19, 21 ve 23.

Eşim söyledi. ‘Buradayken neden sünnet ettirmiyorsun?’ dedi. Eşim dinî konularda bilgili ve çok açık görüşlü ancak sünnete dinî bir uygulama olarak bakmadı. Sağlık açısından yaklaştı. Oğlumu sünnet ettirmek istediğimi biliyordu. Bunun da etkisi oldu.” (Katılımcı 7 Erkek Müslüman (Düşük), 11.06.2017).

Sadece vaftiz ettirenler⁵⁶: *“Küçükken sünnet ettirmedik biraz geç kaldık. Madem geç kaldık, kendisinin de anlayabileceği zamanı bekleyelim dedik. Bir ara Türkiye’ye gittiğimizde yaptıracağız.”* (Katılımcı 11 Erkek Müslüman /Alevi (Düşük), 30.07.2017). Katılımcı 11’in bu açıklamasına eşi şunları ilave etmiştir: *“Muhtemelen sünnet olacak ama daha olmadı. Vaftiz edildi.”* (Katılımcı 11 Kadın Ortodoks (Orta), 30.07.2017).

“Benim ilk evliliğimden bir oğlum var. Bu onun ilk, benim ikinci evliliğim. Evet, kızımız vaftiz edildi aynı zamanda Türkçe ismi kulağına ezan okunarak verildi. İstanbul Ortaköy camiinde. Böylece o kutsandı (blessed)” (Katılımcı 25 Kadın Müslüman (Düşük), 01.07.2017).

Hem sünnet hem vaftiz ettirenler⁵⁷: *“Oğlum dünyaya gelmeden zaten sünnet edileceğini söylemiştim. Altı-sekiz haftalıkken sünnet ettirdik. Vaftiz de oldular. Şöyle ki: eşimin işi gereği çocukları diğer okullara gönderemedik. Bölgenin vukuat olmayan tek okulu bu Katolik okuluydu. Bunların şartlarından biri de çocukların vaftiz edilmesi. ‘Kafasına su atmakla vaftiz olacaksa, bence sıkıntı yok.’ dedim. Bölgenin en prestijli okulu. Biz gönlümüzde ne varsa ona inanıyoruz. Çocuklarım domuz eti yemezler. Dinî kurallara ve Türk kültürüne riayet ederler. Arkadaşları, onların aileleri ve de okuldaki lunch ladyleri⁵⁸ bu durumu biliyor. Okulda da yemekleri özel geliyor.”* (Katılımcı 9 Erkek Müslüman (Düşük), 19.06.2017).

“Eşim çocuklarımızı Katolik yetiştirmesine rağmen, isimleri kulaklarına ezan okunarak verildi. Ayrıca sünnet de oldular. Doğduklarında sağlık sebeplerinden dolayı

⁵⁶ Katılımcı aile 9 (2. Çocuk), 10, 11, 18 (2. Çocuk), 20, 21 (2. Çocuk), 22 ve 25.

⁵⁷ Katılımcı aile 4, 9 (1. Çocuk), 13, 18 (1. Çocuk), ve 21 (1. Çocuk).

⁵⁸ Okul kafeteryalarında öğle yemeklerini hazırlayıp servis eden görevliler için kullanılan bir terimdir.

sünnet olma zaruriyeti doğdu. Eşim bunu Allah'ın bir işareti olarak yorumladı ve karşı çıkmadı. Çocuklarım Müslüman olduğumu biliyor ve bundan utanç duymuyorlar. Hem dinî kimlikleri hem de gittikleri okuldan dolayı vaftiz oldular.” (Katılımcı 13 Kadın Müslüman (Orta), 01.06.2017).

Ne sünnet ne de vaftiz ettirenler⁵⁹: *“Başlangıçta farklı fikirlerimiz vardı. Ben çocuğumun sünnet edilmesini istedim. Daha sonra düşündüm ki çocuğum anlayacak çağa ulaştığında kendisi karar verebilir. Olgunlaşmasını ve farkına varmasını bekliyorum. Aksi takdirde III. Dünya savaşı patlak verecek.”* (Katılımcı 8 Erkek Müslüman (Orta), 16.06.2017). Katılımcı 8'in bu sözlerine karşılık eşi şunları ifade etmiştir: *“Ne sünnet ne de vaftiz edildi. Bu sadece barbarik bir olay. Eşim bana çocuğumun cinsel organının kesileceğini söyleyip ne olduğunu açıkladığında, böyle bir şeyi yaşamasını kesinlikle istemedim.”* (Katılımcı 8 Kadın Katolik (Düşük), 16.06.2017).

“Sünnet konusunda hanımla istişare aşamasındayız. Anne yüreği inançtan ziyade canı acıyacak diye korkuyor. Çok iyi açıkladım. Habersiz yapmayı da düşündüm ama sonra en güzelinin ikna ederek yapmak olduğuna karar verdim. Yapacağız inşallah.” (Katılımcı 27 Erkek Müslüman (Yüksek), 20.07.2017).

“Oğlum olsa mutlaka sünnet ettirirdim ve bunu eşim de isterdi. Sünnete eşim ‘Ne kadar güzel, harika ve estetik bir şey.’ diyor. Bunu görüyor ve anlayabiliyor. 20 yıldır beraberiz. ABD’de tanıştık kendisinin sünnet olmasını istesem bunu yapmaya hazırды. Bazı şeylerin sağlıkla alakalı sebepleri varsa mantığa uyuyorsa daha kolay kabulleniliyor.” (Katılımcı 30 Kadın Müslüman (Orta), 11.07.2017).

Ebeveynlerin vaftiz/sünnet ya da kulağına ezan okunarak isim verilmesi gibi doğumla alakalı gelenek ve uygulamalarda ailenin bir ya da her iki kanadının beklentileri, ebeveynlerin kararlarını etkileyip sosyal baskıyı arttırabileceğini katılımcılar şöyle anlatmıştır: *“Sünnet benim için büyük bir soru kafamda. Eşimin bu konuyla ilgili problemi yok. Kendisi de sünnetli ama ne bileyim... Şimdi bakıyorum*

⁵⁹ Katılımcı aile 2, 3, 5, 6, 8, 12, 14, 15 (2. Çocuk), 17 (3. Çocuk), 24, 26, 27, 28, 29, 30, 31 ve 32.

sünnet Yahudilerdeki gibi kural değil. İslam'ın şartları arasında yer almıyor. İslam'a göre farz değil. Yahudilerde farz. Bilmiyorum... Benim hiç aklıma yatmıyor. Eşim ilk çocuk. Toplumun ailesinden, ailesinin de eşimden beklentileri var. Çocukları büyük bir kilisede vaftiz ettirmek istediler. Herkesi çağıracaklardı, olmadı. Aslında o kadar da dindar değiller ve bu olay dinî bağlılıkla alakalı değil!.. Benim farklı dinden ve kültürden olmam gündeme geliyor. Bunu bazen sanki onlar Venüs'ten, biz Mars'tan geliyormuşuz gibi söylüyorlar. Çocukların ne olacağını soruyorlar? Bunu görebiliyor ve hissedebiliyorum.” (Katılımcı 24 Kadın Müslüman (Orta), 23.06.2017).

“Çocuğum ne sünnet ne vaftiz edildi. Bebekken sünnet ettirmeyi düşündük fakat doğum yaptığımda kocam hala Türkiye’de ikamet ediyordu. Bu durumda böyle bir kararı kendi başıma vermek istemedim. Zaman geçtikçe durumla ilgili streslendim. İslam inancında taşıdığı önemi takdir etmeme rağmen hala çok sayıda cevaplanmamış sorum var. Eğer Tanrı/Allah erkekleri sünnet derisiyle yarattıysa neden onu kaldırmak gerekiyor? Bu onun yaratılışını rahatsız etmiyor mu? Kocam ve ailesi hala bu prosedürün yapılmasını istiyor ama tıbbi nedenlerle yapılması gerekmedikçe bu kararı yeterince büyüdüğünde oğlumun vermesini tercih ederim.” (Katılımcı 28 Kadın Hristiyan (Düşük), 03.07.2017).

“Türk ve dinî kimliğim kuvvetli ve içimde yaşadığına inanıyorum. Çocuğuma ne kadarını verebilirim? Orası tartışılır. Yılda birden fazla Türkiye’ye gidersek faydalı olabilir. Başta zorluklar çok fazla. Çocuğumuz olduğunda ilk defa annemle eşim arasında kaldım. İkisine de hak veriyorum. İkisi de sevdiğim kişiler ilk defa o zaman tartıştılar. Bu tip şeyler yaşadık. Benle eşim arasında da oldu.” (Katılımcı 30 Kadın Müslüman (Orta), 11.07.2017).

“Eşim aileme yakın olmak istemiyor. Din çok büyük bir problem. Eşim Türkçe konuşamıyor. Yalnız hissediyor. İngilizce konuşabilen yok. Bu olumsuz bir etki oluşturabiliyor. Benim ailemde bazen anlayışsız davranabiliyor. Tatillerimiz aile ziyareti şeklinde geçiyor. Sürekli bizi yanlarında istiyorlar. Eşim bu yüzden aileme kırgın ve onları anlayışsız olarak görüyor. ‘İlerde Türkiye’ye taşınır mıyız? Taşınmaz

mıyız?’ konusunu görüştüğümüzde Türkiye’ye taşınmak istemiyor. ‘Senin değişeceğinden, ailene çok yakın olmak isteyeceğinden korkuyorum.’ diyor. Bir gün ailem çat kapı gelecek iki-üç hafta yanımızda kalacak, bizi rahatsız edecek diye endişeleniyor. Bence biraz abartıyor. Ama dönüş yapsak ben bu kadar büyük baskı olacağını zannetmiyorum. Burada eşim daha özgür hissediyor. Bu nedenle yaşadığımız yer önemli. Belki benim üzerimde de baskı olur. Ailemle eşim arasında iletişimi sağlayacak olan benim. (A: Kültür çatışması gibi?) Evet. Yıpranma artacak. Eşimle ailemin arasının iyi olmasını isterdim.” (Katılımcı 7 Erkek Müslüman (Düşük), 11.06.2017).

Her iki ebeveyne de aynı soru yöneltilmesine rağmen bazen annelerin⁶⁰ bazen babaların⁶¹ çocukların sünnet ve/veya vaftiz olup olmadıkları konusunda eksik bilgi verdikleri tespit edilmiştir. Böyle bir tutumun iki sebepten kaynaklandığı tahmin edilmektedir. Ya anne-baba çocuklarının sünnet-vaftiz edildiğinden habersizdir ya da özelde araştırmacının, genelde toplumun konuyla alakalı ne düşündüğünden çekinmektedirler.

Vaftiz ve sünnet konusunda farklı tutum içinde olan ebeveynlerden çocuğunu Müslüman olarak yetiştirenler ve de eşi vaftize inanmayanlar erkek çocuklarını sünnet ettirmişlerdir.⁶² Karma yaklaşımı tercih eden ebeveynlerden bir kısmı çocuklarını hem sünnet hem vaftiz ettirmiş/ettirecektir.⁶³ Bu ailelerin çoğu sünneti dinî bir uygulamadan ziyade tıbbi bir prosedür olarak görmektedir. Bazısı ise bu kararı çocukların kendisine bırakmıştır.⁶⁴ Sadece kız çocuğu olan dokuz aileden ikisi çocuklarını Müslüman olarak yetiştirdiğinden vaftiz ettirmemiş,⁶⁵ diğer dört aile⁶⁶ bu kararı çocuğuna bırakmış, son üç

⁶⁰ Katılımcı 9 Kadın Katolik (Düşük), Katılımcı 15 Kadın Müslüman (Düşük), Katılımcı 17 Kadın CofE (Düşük), Katılımcı 22 Kadın Ateist.

⁶¹ Katılımcı 4 Erkek Deist (Düşük), Katılımcı 10 Erkek Müslüman (Düşük), Katılımcı 11 Erkek Müslüman/Alevi (Düşük), Katılımcı 20 Erkek Müslüman (Orta).

⁶² Katılımcı aile 1 ve 7 gibi.

⁶³ Katılımcı aile 4 ve 11 gibi.

⁶⁴ Katılımcı aile 5, 6 ve 8 gibi.

⁶⁵ Katılımcı aile 2 ve 32.

⁶⁶ Katılımcı aile 22, 26 ve 29 (İkinci çocukları erkek beş yaşın altında), 30.

aile⁶⁷ ise istediği dine inanmakta özgür olduğunu vurgulayarak vaftiz ettirmiştir. Erkek çocuklarının onu sadece sünnet, sekizi hem sünnet hem vaftiz, biri sadece vaftiz ettirilirken, kız çocuklarının yedisi vaftiz ettirilmiştir.

2.5. YERLEŞİM YERİ

İçinde yaşanılan kültür ve toplumun en az aile kadar çocuğun üzerinde etkisi vardır. Hatta bazı noktalarda kültür ve toplumsal yapı ailenin önüne geçmektedir.⁶⁸ Kimlik oluşumu anne-babayla başlayan özdeşleşme sürecinden sosyal çevrenin baskın olduğu sembolik etkileşimle devam etmektedir. Çocukluk periyodu boyunca dinle uyumlu kültürel yaşamın içinde bulunma çocukların inanç gelişimine yardım etmektedir. Doğal olarak akla “Aileler dinî ve etnik kimliklerinin desteklenmediği bir topluma göç ettiklerinde bu dinî ve kültürel değerleri gelecek nesle aktarmada başarılı mıdır?” sorusu gelmektedir.

Britanya’da yaşayan Türk vatandaşların sayısının diğer azınlık gruplarına göre çok daha az olmasından dolayı Türkler en dezavantajlı göçmen grubunu oluşturmaktadır. Ayrıca azınlık ve ev sahibi nüfus arasında dinî farklılıklar nedeniyle Müslüman azınlık, yüksek seviyedeki sosyo-kültürel çekişmenin ortasında dinî kimlik tehdidiyle karşı karşıyadır. Bu nedenle grup içi ilişki, sosyal süreklilik için daha fazla önem arz etmektedir.⁶⁹ Sosyologlara göre grup uyumunu korumanın yolu, grup kimliğinin yerleşke ayrımıyla desteklendiği yaptırımlarından geçmektedir.⁷⁰ Ancak cemaat sayısının azlığı bir çevre oluşturmayı engellediğinden asimilasyonu kolaylaştırmaktadır. Türkçe konuşan topluluk, Türk kimliğini ve hayat tarzını yansıtan gettolar oluştur(a)madığından, çocuklar Hristiyan kültürün hâkim olduğu seküler

⁶⁷ Katılımcı aile 10, 20 ve 25.

⁶⁸ Dean R. Hoge ve diğerleri, agm., s. 578.

⁶⁹ Sarah Carol, “The Intergenerational Transmission of Inter-marriage Attitudes and Intergroup Friendships: The Role of Turkish Migrant Parents”, *Journal of Ethnic And Migration Studies*, vol. 40, no. 10, 2014, s. 1552.

⁷⁰ Agm., s. 1554.

ortama daha fazla maruz kalmaktadırlar.⁷¹ Dolayısıyla ebeveynlerinden biri Türk ve Müslüman olan çocukların, İslam dinî ve Türk kültürüyle bağını kesmeden, yaşadıkları topluma entegrasyonu için “Nasıl bir çevrede yaşamalı?” sorusu gündeme gelmektedir. Çünkü belli bir kültür içinde doğup büyüme kültürün içeriği ve özelliklerinin derin etkisine maruz kalmak demektir. Bu aynı zamanda hem o toplumun üyeleriyle hem de toplumun kendisiyle bağ oluşturmak anlamına gelmektedir.⁷²

Yerleşim yeri seçiminde komşuluk gibi yakın ilişkilerden çok, güvenlik ve ahlaki yapıyı göz önünde bulunduran katılımcıların görüşleri şöyledir: *“Oturduğumuz yer nisbeten göçmen ve azınlık gruplarından uzak kalmış bir mahalle. Bazı Müslüman ve Pakistanlı gruplar var. İngiliz dokusu pek bozulmamış bir semt. Aşağı yukarı 12 yıldır burada yaşıyoruz. Kasaba gibi bir yerde oturmak çocukları denetim ve kontrol altında tutma ve olumsuzluklarla karşılaşma ihtimalini azaltma açısından yararlı. Kent merkezi veya büyük şehirlerde çeteleşme, uyuşturucu kullanımı, kötü alışkanlıklar çok kolaylıkla çocuklara ulaşabiliyor. Burada oturmak bir noktada benim de seçimim değil, eşimin seçimi. O benden önce buraya geldi. Evi bu bölgede tuttu.”* (Katılımcı 1 Erkek Müslüman (Yüksek), 19.09.2017).

“Üç senedir yeni evimizdeyiz. Yeni muhitimiz ağırlıklı White British (Beyaz İngiliz). Buraya yerleşmemizdeki ana sebep Londra merkezde çocuk yetiştirmenin zorluğu ve çevresel etkenler; çeteleşmeler, uyuşturucu vb. beş sene South London (Güney Londra)’da yaşadık. Genel itibari ile ırkçılık, ön yargı ya da ayrımcılık yok gibi gözüksede bir yerlerde halen mevcut.” (Katılımcı 23 Erkek Müslüman (Yüksek), 18.06.2017).

⁷¹ Katılımcılar toplumda İslamiyetten ziyade Anglikanizm ve Hristiyan kültürünün etkisine maruz kaldıklarını ve çocukların seküler bir ortamda yetiştiğini belirtmişlerdir.

⁷² Elisabeth Arweck ve Eleanor Nesbitt, “Young People’s Identity Formation in Mixed-Faith Families: Continuity or Discontinuity of Religious Traditions?”, *Journal of Contemporary Religion*, vol. 25, no. 1, 2010, s. 73.

Nüfus sayımı sonuçlarına göre⁷³ karma ailelerin büyük çoğunluğu Londra dışına (%58), önemli bir kısmı Birmingham'a (%22) ve Londra (%21) içine yerleşmiştir. Bu verilere göre, çocuk sahibi karma ailelerin çok kültürlü metropolitan şehirler ilk tercihleridir. Araştırmaya katılan ailelerin 16'sı (%50) Beyaz İngilizlerin⁷⁴ ve biri (%3,1) Müslümanların⁷⁵ çoğunlukta olduğu bölgede yaşamlarını idame ettirirken, 15 (%46,9) ailenin yerleşim yeri çok kültürlü ve çok dinli⁷⁶ karaktere sahiptir. Müslüman katılımcılardan biri çok kültürlü bir muhiti neden tercih ettiğini şöyle anlatmıştır: *“(Yaşadığımız muhit) Çok kültürlü. Üç yıl önce Manchester'dan Londra'ya iş sebebiyle taşındık. Bu bölgeyi de ailelerin yaşayabileceği, çocukların iyi bir okula gidebileceği nezih bir semt olduğu için tercih ettik. Ev alabileceğimiz bütçeye de uygundu.”* (Katılımcı 29 Kadın Müslüman (Orta), 06.07.2017).

Yerleşim yeri seçimi ebeveynlerin uzun süre önce bu bölgeye taşınması ve burada yaşamaya devam etmesi⁷⁷, çocuklarının etnik, ırksal ve dinî açıdan daha çeşitli bir ortamda büyümelerini istemeleri⁷⁸, çocukları olumsuz etkilerden koruyabilecekleri prestijli okulların bulunması⁷⁹, bu bölgelerde aile yapılarına uygun daha büyük ve ucuz evler bulması⁸⁰ ve ebeveynlerin meslekleri⁸¹ ile ilgilidir. Karma aileler kültürel kimlik ediniminde etkileşimin altını çizerek çocuklarının kültürel uygulamalarla anlamlı bağlantılar oluşturmalarına izin veren⁸², ayrımcılığa uğrama ihtimalini azaltan ve aile yapılarına daha çok uyan çok kültürlü bir çevrede yetişmesini arzu etmektedirler. Neredeyse tamamı Beyaz İngiliz ve çok kültürlü bir semtte yaşamlarını devam ettiren ebeveynlerin Türk toplumuyla güçlü bağlantılarının olmadığı, görüşmelerin genellikle

⁷³ <https://www.ons.gov.uk/census/2001censusandearlier/aboutcensus2001>. Erişim: 02.04.2016.

⁷⁴ Katılımcı aile 1, 3, 4, 7, 10, 15, 17, 19, 23, 25, 26, 27, 28, 30, 31 ve 32.

⁷⁵ Katılımcı aile 5.

⁷⁶ Katılımcı aile 2, 6, 8, 9, 11, 12, 13, 14, 16, 18, 20, 21, 22, 24 ve 29.

⁷⁷ Katılımcı aile 2, 3, 4, 5, 6, 8, 16 ve 28.

⁷⁸ Katılımcı aile 20 ve 21.

⁷⁹ Katılımcı aile 1, 3, 7, 9, 10, 11, 15, 18, 23, 24, 27, 29 ve 30.

⁸⁰ Katılımcı aile 4, 17, 25, 27 ve 29.

⁸¹ Katılımcı aile 9, 10, 12, 13, 14, 24, 25, 26 ve 30.

⁸² Adam L. Horowitz, *Don't Hate on the Halfies: Religious Identity Formation among Children of Inter-Religious Couples*, presented at Undergraduate Research Symposium, Emory University, Atlanta, 2007, s. 5. <https://www.democracy.uci.edu/files/docs/conferences/grad/Irvine%20Conference%20-%20Horowitz1.pdf>. Erişim: 03.12.2016.

Türk okullarında⁸³ gerçekleştirilen milli ve dinî bayramlarla sınırlı olduğu gözlemlenmiştir.

Türkçe konuşan katılımcıların⁸⁴ %45,2'si (14 kişi) 15 yıl ve yukarı, %16,1'i (5 kişi) 12-15 yıl, %22,6'sı (7 kişi) 8-11 yıl, %12,9'u (4 kişi) 4-7 yıl ve %3,2'si (1) ise 1-3 yıl arası Britanya'da yaşadıklarını ifade etmişlerdir. Verilen cevaplara göre maksimum yaşama süresi 34 iken minimum 1 (ortalama 15) yıldır. Türk göçmenlerin yaşadıkları bu süre içinde uygulanan politikalar ve Müslümanlara sağlanan imkânlar açısından Britanya'ya dair yaptıkları değerlendirmeler şöyledir: *“Burası artık memleketim gibi oldu.”* (Katılımcı 16 Erkek Müslüman (Orta), 26.06.2017).

“Türkiye'yi ziyaret ederim ancak benim yerim burası. Bazen orada kalırım, bazen burada. Çocuğumun yeri de burası.” (Katılımcı 8 Erkek Müslüman (Orta), 16.06.2017).

“Medyanın halkı yanlış bilgilendirmesi ve Müslümanları terörist olarak lanse etmesi doğal olarak bir sınırlama getiriyor zaten. Biz burada kendimize bir mescit yaptık. Cumaları orada namaz kılıyoruz. Biri bizi gördüğünde bakış açısı değişiyor. Medyada yazılıp çizilenlerden dolayı zaten bir kin besliyorlar. Bunun yerine sevdirci bir politika uygulasaydılar, daha sakin ve barışçıl bir toplumda yaşanılırdı. Manchester ve London Bridge'de yaşanan olaylar fitili ateşliyor. Güya bunu Müslümanlar yaptı. En çok nasıl söyleyeyim... Zoruma giden bu. Bir kısıtlama yok. Dinimi yaşıyorum. Namazımı kılıp, ibadetlerimi yerine getirebiliyorum. Kimse sen 'Bunu niye yapıyorsun?' demiyor ama bakış açısı bir değişik bunların.” (Katılımcı 17 Erkek Müslüman (Yüksek), 28.06.2017).

“Bazı restoranlar domuz yağı kullanıyor. Ben bunları uzun zaman önce araştırdım biliyorum. Eşim de tüketmiyor. Evimize aldığımız bir et türü değil.” (Katılımcı 30 Kadın Müslüman (Orta), 11.07.2017).

⁸³ Araştırmada bahsedilen bütün Türk okulları Londra Milli Eğitim Müşavirliği'nin bünyesinde faaliyetlerini yürüten kurumlardır.

⁸⁴ Türkçe konuşan Katılımcı 12 Birleşik Krallık'ta doğmuştur.

“Londra’da asla dinin insan ilişkilerini etkilediğini hissetmedim ama kızım daha bebek iken bir-iki yıl Londra dışında yaşadık. Daha çok beyaz azınlıkların ağırlıklı olduğu bir bölgeydi. O zaman bu ülkede yabancı olduğumu hissettim. Onların bana karşı davranışları farklıydı. Hiç bir zaman ‘Sen, o okula gidemezsin çünkü başını kapatıyorsun.’, ‘Bunu yapamazsın! Çünkü sen falan dinin mensubusun.’ ifadelerini duymazsın.” (Katılımcı 25 Kadın Müslüman (Düşük), 01.07.2017).

“İlk Türkiye’den ayrılmaya karar verdiğimizde birçok arkadaşımız ‘Ne yapıyorsunuz? Burada hem senin hem de eşinin işi var.’ gibisinden tepkiler verdiler. Tabii sonrasında anladılar. Eşin sıkılmış olabilir. Şu an arkadaşlarım iyi bir şey yaptığımı ve Türkiye’nin yaşanmaz hale geldiğini söylüyorlar. Burada siz de yaşıyorsunuz. İyi bir işiniz varsa, yaşaması çok rahat toplum. İngiltere’nin sizin üzerinizde baskısı çok daha az. Türkiye normal durumda olsa bile, toplumun, siyasilerin sizin üzerinizdeki etkisi çok daha fazla. İşinizi doğru düzgün yapamıyorsunuz. Politik baskılardan, toplumsal baskılardan çok sıkıntı çekiyorsunuz. Burada o yok. Güzel bir işiniz varsa, size karşı ne yabancı ne de Müslüman olduğunuzdan dolayı bir ayrımcılık yapılmıyor. Son zamanlarda artan işsizlikten dolayı alt yapılarda biraz Müslümanlara karşı olumsuz bakış açısı olsa da, çalıştığım yerde Müslüman olduğum için böyle bir şeyle karşılaşmadım. BREXIT konusunda Türkiye faktörü çok etkiliydi. İngilizlerin ‘Hayır.’ vermesindeki en etkili sebeplerden biri Türkiye’nin AB’ye üye olma ihtimali oldu. Bundan korktular. Türklerin ne yapacağı belli olmaz. Sonuçta AB kapıları açılrsa hala daha iyi iş imkânları var. Bir anda çok zengin olacağını düşünen çok cahil bir tabaka var. Hiç de öyle değil! Burada iş bulmanız hiç kolay değil. Dili bilmeniz, kültürü bilmeniz, eğitiminizin uygun olması lazım. Türklerin Avrupa’da yaşaması çok da cazip değil.” (Katılımcı 26 Erkek Müslüman (Düşük), 02.07.2017).

Aşağıdaki yorumdan da anlaşılacağı üzere Müslüman/Türk katılımcılardan Britanya’da kalıcı hale gelenlerin bu durumları Türkiye’de yaşamadıklarından dolayı edindikleri bilgilerin tek taraflı ve doğruluğu tartışılan Batı medyasından gördükleri ve duydukları ile sınırlı olması sebebiyle vehme kapılmalarından kaynaklanmaktadır. Ayrıca çoğunluğu liberal görüşe sahip Türk katılımcıların yine sınırlı kanallardan

aldıkları bilgilere dayanarak Türkiye'yi laiklikten giderek uzaklaşan bir ülke olarak görmeleri de sebepler arasında sayılabilir şöyle ki: *“İngiltere’de radikal İslam’a bugüne kadar gösterilen hoşgörölü tavrın ters teptiğini, manipüle edilip, çok dar alanlarda yaşayan, bağnaz, cahil ve getto tipi yaşayan kalabalıklara yol açtığını düşünüyorum. Kendini yalnızca dinî kimliğiyle tanımlayan, ikiyüzlü değer yargılarına sahip, dinen şekilci insanlar çok ve sosyal hayata katılmamaları, üretici, topluma katkı sağlayan bireyler olamamaları beni üzüyor.”* (Katılımcı 15 Kadın Müslüman (Düşük), 01.06.2017).

Yapılan yorumlardan katılımcıların neredeyse tamamının İngiliz toplumuna uyum sağladığı anlaşılmaktadır. Bu açıdan kendilerini yabancı hissetmemektedirler. Bazısı özellikle Müslümanları hedef alan göçmen sınırlamalarını ekonomik açıdan ele alırken, bazısı da hak ve sınırlarını koruma adına yürürlükteki uygulamaları desteklemektedir. Türbana karşı ön yargılı tutum, medyada yansıtılan Müslüman imajı, domuz etinin yaygın kullanımı ve helal et bulmakta zorluk gibi hususlar birer sıkıntı olarak bahsedilse de, dinlerini yaşama özgürlüğünden, hayat standartlarından ve kalitesinden memnundurlar. Britanya’nın sunduğu imkânlar onlara cazip gelmektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: ÇOCUKLARA DAİR BULGULAR VE YORUMLARI

3.1. ÇOCUKLARA DAİR BULGULAR

Tablo 12: Katılımcıların Sahip Olduğu Çocuk Sayısı

Değişken ¹		Tek çocuk	İki çocuk	Üç çocuk
	N	15	14	3
	%	46,9	43,8	9,4

Araştırmada yer alan 32 aile 19 kız, 33 erkek toplamda 52² çocuğa sahiptir. 5-20 yaş aralığında olan bu çocuklara dair din eğitimi uygulamaları, formal ve informal dinî sosyalizasyon aktörleri açıklanırken, yapılan tespitler 15 çocuktan alınan verilerle karşılaştırılarak ele alınmıştır.

3.2. ÇOCUĞUN DİN EĞİTİMİ İLE İLGİLİ TUTUMLAR

Dinî gelişim, her bireyin yaşına ve cinsiyetine göre değişen zihinsel, duygusal ve inanç gelişimini kapsayan bir süreçtir. Karma evli çiftler, çocuklarının dinî eğitiminde çeşitli stratejiler ve yollar kullanmakta ve kullanılan her bir yöntem çocuğun din eğitimiyle ilgili farklı sonuçlar sunmaktadır.³ Çocukların din eğitimiyle ilgili tutumlarını değerlendirmek için öncelikle din eğitimine ailelerin ne zaman başladıklarını bilmek gerekmektedir.

¹ Katılımcı 1 Erkek Müslüman (Yüksek), Katılımcı 6 Erkek Müslüman (Düşük), Katılımcı 8 Kadın Katolik (Düşük), Katılımcı 11 Erkek Müslüman/Alevi (Düşük), Katılımcı 14 Erkek Müslüman (Düşük) ve Katılımcı 25 Kadın Müslüman (Düşük) önceki evliliklerinden, Katılımcı 20 Erkek Müslüman (Orta) ve Katılımcı 21 Erkek Müslüman (Orta) imam nikâhlı eşlerinden çocukları vardır.

² Katılımcı aile 23, 26 ve 29'un ikinci çocukları beş yaşın altında olduğu için araştırmaya dâhil edilmemiştir.

³ Jessica S. Jacoby, agt., s. 25.

Tablo 13: Din Eğitime Başlama Zamanı

Değişken	N	%
Doğumdan itibaren	10	15,9
Konuşmayı öğrendikten sonra	24	38,1
Okula başladıktan sonra	24	38,1
Ergenlikten sonra	5	7,9

Katılımcıların çoğunluğu din eğitime başlamak için ideal dönemlerin “konuşma” ve “okul” çağı olduğunu ifadelerinde şu şekilde belirtmişler: “(Din eğitimi) Okula başladıktan sonra verilmeli. Daha erken yaşlarda bunun çocuklar için büyük bir baskı oluşturacağını düşünüyorum. Bence din eğitim konusunda ilk sorumluluk aileye ait. Sen onun önündeki ilk örneksin. Hem kendini tanıması hem de farklılıkları anlayıp saygı ve tolerans göstermesi için en iyi bilgiyi senden yani ailesinden öğrenecektir.” (Katılımcı 20 Erkek Müslüman (Orta), 13.06.2017).

Dinî ve ahlaki değerlerin, ibadetlerin, iyi-kötü, helal-haram gibi kavramların öğrenildiği bireyin olgunlaşp şekillendiği yer öncelikle aile ocağıdır. “Bu durum ailenin dindarlık derecesinin azlığından ya da çokluğundan değil, eğiticilik fonksiyonundan kaynaklanır.”⁴ Aynı fikirde olan ebeveynler, ailenin çocuğun eğitimindeki hayati fonksiyonunu şöyle açıklamışlardır: “Her şey aileden geliyor. Mesela biz evde domuz eti yesek, bilmem ne yapsak çocuk da öyle yetişecek ama çocuk okulda öğle yemeği vaktinde soruyor, domuz eti varsa yemiyor. Evde zaten kullanmıyoruz. Hanımın ailesi de anlayışlı. Onlar da bizim domuz eti yemediğimizi biliyor.” (Katılımcı 27 Erkek Müslüman (Yüksek), 20.07.2017).

“Küçük yaşta anne-baban sana ne enjekte ettiyse kimse onu değiştiremez. Ben anne-babanın töresine inanıyorum. Her şey aileye bağlı. Din eğitimi ile ilgili hiçbir şey yap(a)mıyoruz.” (Katılımcı 28 Erkek Müslüman (Düşük), 30.07.2017).

⁴ Fatih Çelik, *Dini Sosyalleşim Sürecinde Aile Kurumunun Önemi Yetiştirme Yurtlarında Kalan Gençler ile Aile Ortamında Kalan Gençlerin Din Algısı, Dini Tutum ve Davranışları ve Sosyal İlişkileri Üzerine Karşılaştırmalı Bir Araştırma*, Gazi Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2010., s. 22.

Her ne kadar sonraki gelişim evrelerinde diğer çevresel faktörlerin etkisi söz konusu olsa da, anne-babasından dinî (inanma-inanmama konusunda) destek görememiş çocukların dinî duyguları körelebilmektedir.⁵ Bu noktada ebeveynlerin tabloda belirtilen davranışları hangi sıklıkta yaptığı ve ortaya çıkan sonuçlar şöyledir:

Tablo 14: Ailede Din Eğitimi Sunma

Değişkenler		Her zaman	Sıklıkla	Ara sıra	Nadiren	Hiçbir zaman
Çocuğuma dinî ve ahlaki konular içeren hikâyeler anlatırım.						
Müslüman	N	5	7	13	4	3
	%	15,6	21,9	40,6	12,5	9,4
Gayrimüslim	N	1	1	6	9	14
	%	3,2	3,2	19,4	29	45,2
Çocuğumun ahlaki yönden gelişimi için ona nasihatte bulunurum.						
Müslüman	N	15	9	5	1	2
	%	46,9	28,1	15,6	3,1	6,3
Gayrimüslim	N	21	7	1	2	-
	%	67,7	22,6	3,2	6,5	-
Çocuğum beni dua ve ibadet ederken görür.						
Müslüman	N	6	1	7	13	5
	%	18,8	3,1	21,9	40,6	15,6
Gayrimüslim	N	1	2	3	5	20
	%	3,2	6,5	9,7	16,1	64,5

Çocuklar ebeveynlerinden dua öğrenerek, onları taklit ederek kimi zamanda dinî tören/uygulamalara katılarak dinî tutum geliştirmektedirler. Tablodan da anlaşılacağı üzere, aile ortamında yaşanan bu zengin içerikli atmosfer zayıflamıştır. Ailede başlayan dinî sosyalizasyon, başta okullar olmak üzere sosyal kurumlara havale edilmiştir. Bir başka ifadeyle, “aile bir anlamda giderek dinî bilginin ilk ve devamlı

⁵ Hüseyin Peker, *Din ve Ahlak Eğitimi (Psikolojik ve Metodik Esaslar)*, Aksi Seda Matbaası, Samsun, 1998, s. 47. Ayrıca Bk. Kerim Yavuz, *Çocukta Dinî Duygu ve Düşüncenin gelişimi*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 2012, ss. 51-56.

kaynağı”⁶ olmaktan çıktığı şu cevaplardan anlaşılmaktadır: *“Türk arkadaşların yaptığı bir kulüp vardı. Çocuklar güzel ahlaki ve dinî bilgiler öğreniyorlardı. Oradan çok şey edindiler. Ben evde pek bir şey yapmıyorum. Hikâye kitapları var, onlar okuyorum. Bir de yatmadan önce birlikte dua ediyoruz.”* (Katılımcı 29 Kadın Müslüman (Orta), 06.07.2017).

“Çocuğa küçükken ne verirsen onunla gidiyor. Bunu sonradan değiştirmek çok zor. Sen inşaat malzemesi al. Kendiliğinden binanın dikilmesini bekle. Olacak iş mi! Birinin kumu karması lazım.” (Katılımcı 17 Erkek Müslüman (Yüksek), 28.06.2017).

Katılımcıların yarısı çocuklarının din eğitimiyle yeterince ilgilendiğini belirtirken, diğer kısmı kendini dinî konularda yeterli görmediği ve günlük hayatın koşturmacasından dolayı bu eğitimi okulların vermesini istediğini şöyle aktarmıştır: *“Ben veya eşim dinî konularla ilgili yeterli donanıma sahip değiliz. Kurallara uymaya çalışıyorum. Namaz kılıyorum ama... İkimizde saygı ve anlayışla karşılayıp pozitif düşündüğümüzden uyumluyuz.”* (Katılımcı 3 Kadın Müslüman (Orta), 10.09.2017).

“Eşim ve ben yeterli olmadığımız için din adamlarının (imam) bunu yapması daha doğru olacaktır.” (Katılımcı 3 Erkek CofE (Orta), 10.09.2017).

“Sadece tek bir dinin değil, bütün ana inançlar hakkında bilgi verebilecek bir din dersi öğretmeni tercih ederim. Böylece diğer insanların değerleri, kültürleri ve inançları hakkında bakış açısı zenginleşecektir.” (Katılımcı 6 Kadın Ateist 27.06.2017).

Ebeveynler çocuklarını dinle tanıştıırıp dinî bilgiler verme sorumluluğunu ilk etapta kendilerine ait görmekle beraber “Dinimi yeterince anlatıp açıklayabiliyor muyum?” endişesi duymaktadırlar. Çocukların dinî inançlarını besleme sorumluluğunun kendine ait olduğunu hisseden Müslüman ebeveynler yaşadıkları sıkıntıları şöyle dile getirmişlerdir: *“Sorumluluğun bende olduğunu biliyordum. Çünkü bu, eşimin yapacağı bir şey değil. İki gerçeklik algısında uyumsuzlukların kafa karışıklığına neden olması*

⁶ Celaledin Çelik, “Değişim Sürecinde Türk Aile Yapısı ve Din”, *Uluslararası Günümüz Türkiye’sinde İslam Sempozyumu 8-9 Ekim 2009*, Karadeniz Dergisi, 0/8, 2016, s. 33.
<http://dergipark.ulakbim.gov.tr/kdeniz/article/view/5000046953/5000044248>. Erişim: 23.06.2016.

kaçınılmazdır. Kendim için değil, ama dinî çoğulculukla birlikte böyle bir ikilem çocuğum(un dinî gelişimi) için ölümcül olacaktır. Bu nedenle yeterli olgunluğa ulaştığında, onu dinle tanıştırmak, Türk ve İngiliz kültürü ile değerleri arasındaki farklılıkları anlatmakla sorumlu olduğumu hissettim. Düzenli olarak, çocuğumu Türk okuluna götürmeye ve dolaylı olarak kendi dinî ve etnik kimliğini güçlendirmeye başladım.” (Katılımcı 2 Erkek Müslüman (Yüksek), 19.09.2017). Katılımcılardan birinin *“Sürekli benim (dinle ilgili) görüşlerimin yanlış olduğunun söylenmesi ve çocuğumun din eğitiminde söz hakkım olmamasından hoşlanmıyorum.”* (Katılımcı 2 Kadın CofE (Düşük), 19.09.2017) yorumuna binaen gayrimüslim eşlerin de çocuklarının İsa aracılığıyla Tanrı’yla ilişki kurması ve Hristiyan inancını keşfetmesi arzusu taşıdığı anlaşılmaktadır.

Türk Medeni Kanunu dinî eğitim vermeyi anne/babanın sorumlulukları arasında sayarken, şu ifadelerle çocuğun tercihiinde tamamen özgür olduğunun altını çizmektedir: *“Çocuğun dinî terbiyesi anne babaya aittir. Ana-baba çocuğa verilecek dinî terbiyeye beraber karar verirler. Çocuğun dinî eğitimi karar verme hakkı devredilemeyen haklardandır. Dinî terbiye çocuğun yararını (bedensel, zihinsel ve ruhi gelişimini) tehlikeye sokmamalıdır. Ana baba çocuğunu herhangi bir dinde hatta ateist yetiştirebilirler. Çocuk ergen olduğunda dinini serbestçe seçer.”*⁷ Britanya’da da detaylarına girilmeden “Parental Responsibility” altında öncelikle anneye ait olan isim seçme, barınma ve koruma, eğitme ve eğitilmelerini sağlama, mal varlıklarını koruma, finansal olarak destekleme sorumlulukları çocuk dünyaya gelmeden önce evlendiği ve doğum sertifikasında ismi yer alan babayla paylaşılmaktadır. Çocuğun hayatıyla ilgili ismi, okulu, din eğitimi ve oturulan bölge seçimi gibi hususlarda karar verme de ebeveynin sorumluluğu çerçevesindedir.⁸

⁷ TMK (Türk Medeni Kanunu) md. 341/111.

<http://www.basarmevzuat.com/dustur/kanun/5/4721/a/4721k-2-2.htm>. Erişim: 26.09.2017.

⁸ <https://www.gov.uk/parental-rights-responsibilities/who-has-parental-responsibility>. Erişim: 26.09.2017.

Ebeveynler dinî değer ve kimliğin çocuğa aktarımında tamamen farklı fonksiyonlar icra etmektedir.⁹ Dinî sosyalleşme ve kimlik konusuyla ilgili yedi araştırma, çocuklar üzerinde annelerin babalardan, iki araştırma babaların annelerden daha etkili, üç araştırma ise herhangi bir fark olmadığını saptamıştır.¹⁰ Karma evliliklerle ilgili araştırmalar, annelerin din eğitimi de dâhil çocuk yetiştirmede daha etkili olduğunu ve çocukların genellikle annelerinin dinî kimliklerini benimsediklerini bulgulamıştır.¹¹ Endonezya’da yapılan bir çalışmada eğer anne Müslüman olan eş ise çocukların %79’u, eğer baba Müslüman ise %50’si kendini Müslüman olarak tanımlamıştır.¹² Başka bir araştırmada ise çocukların yarıdan biraz fazlasının (%55) annelerinin dinî inançlarını, %40’ının babalarının, %5’inin ise farklı bir inanç yönelme ya da inanmama eğiliminde olduğu bulunmuştur.¹³ Bu bağlamda annenin inanç gelişiminin şekillenmesinde daha etkili olduğu söylenebilir. Babalar çocukların yaşamında önemli bir rol oynayıp yakın bir ilişkiye sahip olmasına rağmen, çocukların yetişmesinde ve günlük uygulamaların gerçekleştirilmesinde temel sorumluluk annelere aittir.¹⁴ Katılımcılar tarafından da kabul edilen bu durum ve annenin evdeki rolü şöyle tasvir edilmiştir:

“Türkiye’de yetişen bir çocukla İngiltere’de yetişen bir çocuk kesinlikle apayrıdır. Bu anne babanın çocuğa ne verdiği ile alakalı. Sen ağaç ektiğinde toprağıyla ilgilenir, suyunu gübresini verirsen, her gün bakarsan güzel meyve verir. Sen de onun meyvesini bol bol yersin. Bu da aynı. Bizim durumumuzu özetleyecek olursak, çoğunluk para peşinde. 15 saat çalışıyor. Çocuğa vakit ayıramıyor. Çocuk ne yapacak anne baba

⁹ Cynthia A.Clark, Everett L. Worthington Jr. ve Donald B. Danser, “The Transmission of Religious Beliefs and Practices From Parents To Firstborn Early Adolescent Sons”, *Journal of Marriage and Family*, vol. 50, no. 2, 1988, s. 463.

¹⁰ Agm., ss. 463-464.

¹¹ Bk. Seward W. Salisbury, agm., s. 132; Joshua G. Chinitz ve Robert A. Brown “Religious Homogamy, Marital Conflict and Stability in Same Faith and Interfaith Jewish Marriages”, *Journal For The Scientific Study of Religion*, vol.40, no.4, 2001, s.723; Eleanore S. Judd, agt., s. 86. Bk. Jessica S. Jacoby, agt., s. 21.

¹² Heather Al-Yousuf, “Negotiating Faith and Identity in Muslim-Christian Marriages in Britain”, *Islam and Muslim- Christian Relations*, vol. 17, no. 3, 2006, s. 328.

<http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/09596410600794996>. Erişim: 26.09.2017.

¹³ Hart M. Nelsen, “The Religious Identification of Children of Interfaith Marriages”, *Review of Religious Research*, vol. 3, no. 2, s. 125. <http://www.jstor.org/stable/3511760>. Erişim: 28.12.2015. Ayrıca bk. Alfred J. Prince, “A Study of 194 Cross-Religion Marriage”, *The Family Life Coordinator*, vol. 11, no. 1, 1962, ss. 3-7.

¹⁴ Bk. Chamion Cabalero, Rosalind Edwards ve Shuby Puthussery, age., s. 38.

sevgisi yok, ilgi yok. Tabii ki, toplumdan etkilenecek. Ben çalışıyorum. Çocuklarla çok ilgilenemiyorum ama eşim benim bıraktığım boşluğu dolduruyor. Alkol kullanıyor ama Türkçe konuşabiliyor. Ramazan'da beş-on gün oruç da tutar. Urfa'ya gittiğimizde camiye de gider. İslamiyetle ilgili, Türk kültürü ve gelenekleriyle ilgili bilgisi var. Eşim İngiliz ama Urfalı.” (Katılımcı 18 Erkek Müslüman (Orta), 01.06.2017).

“Annesinin daha etkili olduğunu düşünüyorum. Ben ne söylesem de çok etki ettiğini sanmıyorum.” (Katılımcı 21 Erkek Müslüman (Orta), 12.06.2017).

“Ben yapmadığım için çocuklarımdan nasıl isteyeyim? Her şey annede bitiyor.” (Katılımcı 29 Kadın Müslüman (Orta), 06.07.2017).

“Babam hafızdı. Annem bana hep dinî hikâyeler anlatmıştır. Bu, içimde sönmeyecek bir ateş yaktı. Annemi her zaman namaz kılarken ve Kur'an okurken gördüm. 14 yaşına kadar böyle bir ortamda büyüdüm. 27 yaşında buraya geldim. İçimde yanan bu ateş hiç sönmedi.” (Katılımcı 8 Erkek Müslüman (Orta), 16.06.2017).

“Sabah 03.30'da işe giden akşam 07.00'de işten gelen bir insanım. Çocukların yetiştirilmesi ve ahlaki gelişimleri ile eşim ilgileniyor. İşimden dolayı çok yoğunum ve zamanım yok.” (Katılımcı 4 Erkek Deist (Düşük), 10.09.2017) diyen ebeveynin belirttiği gibi, babalar uzun çalışma saatlerinden dolayı çocuklarıyla yeterli zaman geçirememektedir. Bundan dolayı çocuklar, babalarından ziyade annelerini dert ortağı ve kendini açabilecekleri arkadaş olarak düşünmektedirler. Araştırmada yer alan 15 çocuktan sekizi bir sıkıntıları olduğunda annesiyle sadece ikisi babasıyla konuştuğunu söylemiştir. Çocukların konuşmayı tercih ettiği ebeveynleri ilginç şekilde anadili İngilizce olan anne ya da babalardır.

“Çocuk yakın çevresinin beklentilerine uyma ve gördüklerini yapma eğilimindedir. O halde dinî ve ahlaki açıdan ileride nasıl biri olacağı konusunda yetişkinler belirleyici olmaktadır.”¹⁵ Modern çağın sekülerleşme ile birlikte toplumsal ve ailesel ilişkiler ve kültürel kodlarda yol açtığı değişim sürecinde annenin çocuğun

¹⁵ Fatih Menderes Bilgili, *Çocuğun Din Eğitiminde Karşılaşılan Güçlükler*, Beyan Yayınevi, İstanbul, 2005, ss. 138-139.

sosyalleşmesi ve dinî gelişimindeki etkisi, çocukla bağıı güçlendirirken, babaların çocukların hayatından giderek soyutlanıp aynı evde iki yabancı haline geldikleri görölmektedir.

Çocukların dinî tutumlarında anne ya da babalarının adımlarını takip etmede ebeveynlerin rolleriyle birlikte dindarlık boyutları da etkili bir faktördür. İki güçlü dinî bağılılığın varlığında çocukların inanmama olasılığı daha yüksektir.¹⁶ Karma evliliklerde teolojik uyumsuzluk ve çatışmalardan kaynaklanan huzursuzluklar ya da ebeveynlerin özellikle din söz konusu olduğunda rehberlik etme gibi bir eğiliminin olmaması, çocukları herhangi bir dinî tercih etmemeye yönlendirebilmektedir. Ebeveyn ile çocuklar arasındaki din farklılığı, ikili arasında anlaşmazlıkları arttırırken, ilişkilerinin kalitesini de düşürmektedir. Bu ikilem zaten zor olan yeterli ve doğru bir din dili geliştirmeyi neredeyse imkânsız hale getirmektedir. Dolayısıyla çocuklara kültürel ve dinsel içerikli mesajları iletecek bir din dili ve atmosferden bahsedilememektedir. Karma ailelerin, çocukların sosyalleşmesi ve yetişmesi için uygun ve yeterli donanıma sahip olmadıkları iddiasını¹⁷ destekler nitelikte ebeveynler durumu şöyle tasvir etmişirler: “Çocuklara İslami bilgileri öğretmek kolay olmuyor. Hristiyan kültürün etkin olduğu İngiliz toplumunda yaşıyoruz. Hristiyanlığı anlamak çocuklar için daha kolayken, İslamiyet hala soyut. Hristiyanlıkla ilgili çok çekici kitap ve materyaller var; ama bunun tam aksine İslamiyeti tanıtan kitap ve materyaller yetersiz ve eksik. Farkında olmadan Hristiyanlık bilgisi ve kültürü doğrudan okuldan ve toplumdan kazanılıyor.” (Katılımcı 1 Erkek Müslüman (Yüksek), 19.09.2017).

“Bir baba olarak üzülererek söylüyorum ki, çocuklarım kültürel Müslümanlar. Burada bunun dışında yapabileceğim bir şey yok. Tam namazını kılsın, dinî uygulamalarını yerine getirsin... bunu yaptırmaya gücüm yok.” (Katılımcı 27 Erkek Müslüman (Yüksek), 20.07.2017).

¹⁶ Hart M. Nelsen, agm., s. 125.

¹⁷ Ann Rouselle, agt., s. 40.

“Babaları Müslüman olmadığı için rahatsızlık duyuyorum. Şu yönden rahatsızlık duyuyorum. Genelde çocuklar anneye çok düşkün olurlar. Anneyi daha çok severler. Biz de tam tersi. Bu da ilerde olumsuz etki yapacak diye çok korkuyorum. Babalarının Müslüman olmaması ve çocuklarımla Müslüman olmasına karşı çıkabilme ihtimali beni çok korkutuyor.” (Katılımcı 5 Kadın Müslüman (Yüksek), 13.06.2017).

Tablo 15: Ailenin Dinî Aktarım Fonksiyonu

Değişkenler		Olumlu	Nötr	Olumsuz
Dinî kimliğin çocuklara benimsetilmesinin ailenin en önemli amaçlarından biri olduğuna inanıyorum.				
Müslüman	N	21	5	6
	%	65,6	15,6	18,8
Gayrimüslim	N	23	2	6
	%	74,1	6,5	19,4

Katılımcıların çoğu (44 kişi %69,84) “Dinî kimliğin çocuklara benimsetilmesinin, ailenin en önemli amaçlarından biri olduğuna inanıyorum.” önermesine katılmaktadır. Şurası da bir gerçektir ki, ebeveynler çocukların hayatında önemli olacağına inandıkları değerler doğrultusunda onları yetiştirmeye çalışmaktadırlar. Bu yüzden farklı değer ve inanç yargılarına sahip ebeveynlerin aynı tutum ve yaklaşımlara sahip olmaları beklenmemektedir. Dinî aktarılabilecek bir değer olarak görmeyen ebeveynler¹⁸, herhangi bir kurumun ya da kişinin diktesi olmadan çocukların kendi yöntemleriyle din(ler) hakkında bilgi edinmesini savunmaktadır. Dinî bireylerin çözmeleri gereken bir tercih konusu olarak değerlendiren katılımcıların yorumları şöyledir: *“Din eğitiminin önce başka şeylerin eğitimini vermeyi*

¹⁸ Katılımcı aile 6, 15, 26, Katılımcı 2 Kadın CofE (Düşük), Katılımcı 5 Erkek Katolik (Düşük), Katılımcı 9 Erkek Müslüman (Düşük), Katılımcı 11 Erkek Müslüman/Alevi (Düşük), Katılımcı 12 Kadın Müslüman (Düşük), Katılımcı 29 Erkek Ateist. Katılımcı aile 6, 14, 22 ve 26 evde çocuklarına ayrıca bir din eğitimi vermemektedir. Katılımcı aile 24 de çocuklarına bizzat din eğitimi vermemekle birlikte Katılımcı 24 Kadın Müslüman (Orta)’nın yeğeni çocukları İslamiyet hakkında bilgilendirmektedir.

düşünüyorum. Din çocukların kendi yolculuğu ile bulacağı bir şey.” (Katılımcı 6 Erkek Müslüman (Düşük), 27.06.2017).

“Din kültürün sade ve sadece bir parçası. Ne anlama geldiğini keşfetmek onlara kalmış.” (Katılımcı 9 Erkek Müslüman (Düşük), 19.06.2017).

Ebeveynlerin bazıları ise çocuklarına dinî gelenek(ler) ile ilgili bilgi aktarmak istese de eşiyle aynı düşünceleri paylaşmamasında dolayı eyleme geçemediğini şu şekilde aktarmıştır: *“Çocuğun dinî konularla ilgili bilgiye sahip olması önemli ama İngiltereyle yaşadığında push (zorlayamıyorsun) yapamıyorsun. Her şeyin yeri ve zamanı var. Onların memleketindesin. Her istediğin olmuyor.” (Katılımcı 28 Erkek Müslüman (Düşük), 30.07.2017).*

“Evde din dersleri vermek istemiyorum. Çocuğum çoktan her iki kültürün en iyisini alıyor.” (Katılımcı 2 Kadın CofE (Düşük) 19.09.2017). CofE (Kadın) katılımcının bu olumsuz fikir beyanında eşinin çocuklarını İslami geleneklere göre yetiştirmesinden dolayı kendisine söz hakkı verilmemesinden doğan haksızlık duygusu yer almaktadır. Diğer yorumlar şunlardır:

“Üç kez evlendim. Önceki evliliklerimden de çocuklarım var. Bir tanesi bizimle yaşıyor. Bu evliliğimde de iki çocuğum var. Bizimle yaşayan üç çocuğumdan en büyüğü Budist. Onun hayatına artık karışmıyorum. Çocuklara dinlerle ilgili hiçbir bilgi vermiyoruz, uzak tutmaya çalışıyoruz. Bunlar hikâye. Kıbrıs’ta doğdum. (Orada) 20 yıl yaşadım. Geldik İngiltere’ye. Oruç tutmuyoruz, namaza gitmiyoruz. Git diskoteklere, bizim Türkler daha fazla. Güzel bir şey yapıyorsun ama işin zor. Biz ne cami ne cemevi bilmezdik... Bak evlere ufak bir tesbih bile yok.” (Katılımcı 14 Erkek Müslüman (Düşük), 24.07.2017).

“J’ye dinlerden ziyade, kıbar bir insan olmasını ve farklılıkları hoşgörüyle kabullenmesini öğretiyoruz. Babaannesini abdest alırken, namaz kılarken görüyor ve taklit ediyor ama dine inanan biri değilim ve onun kendi tercihini yapmasına izin veriyorum.” (Katılımcı 22 Kadın Ateist, 03.08.2017).

Din eğitimi vermeyi ebeveyn görevlerinin arasında düşünüp¹⁹, bunun sorumluluğunu duyanlar inanma ya da inanmama konusunda zorlama yapmadan bir yönlendirme yapılmasını, en azından bilgi verilmesi gerektiğini şöyle belirtmişlerdir: *“Bu ülkede anne-baba yönlendirmesi olmadan (dinî) çocuğun kendi tercihinine bırakmak ateşle oynamaya benziyor. Doğru bulmuyorum.”* (Katılımcı 20 Erkek Müslüman (Orta), 13.06.2017).

“Çocuklarım çok kültürlü bir toplumda yaşıyor. Kafa karışıklığı yaşamaması için inanç sistemleri arasındaki farklılığı bilmesi önemli.” (Katılımcı 29 Kadın Müslüman (Orta), 06.07.2017).

“Ben çok dindar değilim, ama geldiğim aile, annem babam, dinî bağları çok güçlü insanlardı. Yakın zamanda her ikisini de kaybettim. Ben ne kadar dindar olmasam da onların etkisi var. Bir de toplumun etkisi var. Bir gruba aidiyet gibi. Dolayısıyla çocuklar dinî uygulamaları yapmasalar bile, bilmeleri iyi olacak. Sonuçta “Annesi Müslüman.” deniliyor. Bunu görebiliyorum. İstesende istemesende bunu öğrenmeleri gerekecek.” (Katılımcı 24 Kadın Müslüman (Orta), 23.06.2017).

Liberal tutuma sahip ebeveynler²⁰ teolojik ve manevi anlamları tamamlayan dinî uygulamalardan uzak, sosyal ve kültürel manaların ve ahlaki değerlerin verildiği din

¹⁹ Katılımcı 1 Erkek Müslüman (Yüksek), Katılımcı 2 Erkek Müslüman (Yüksek), Katılımcı 3 Kadın Müslüman (Orta), Katılımcı 5 Kadın Müslüman (Yüksek), Katılımcı 8 Erkek Müslüman (Orta), Katılımcı 13 Kadın Müslüman (Orta), Katılımcı 16 Erkek Müslüman (Orta), Katılımcı 17 Erkek Müslüman (Yüksek), Katılımcı 18 Erkek Müslüman (Orta), Katılımcı 19 Erkek Müslüman (Orta), Katılımcı 20 Erkek Müslüman (Orta), Katılımcı 21 Erkek Müslüman (Orta), Katılımcı 23 Erkek Müslüman (Yüksek), Katılımcı 24 Kadın Müslüman (Orta), Katılımcı 26 Erkek Müslüman (Düşük), Katılımcı 27 Erkek Müslüman (Yüksek), Katılımcı 29 Kadın Müslüman (Orta), Katılımcı 4 Kadın Hristiyan-Müslüman (Orta), Katılımcı 16 Kadın Katolik (Düşük), Katılımcı 17 Kadın CofE (Düşük), Katılımcı 18 Kadın Katolik (Orta), Katılımcı 19 Kadın Ortodoks (Düşük), Katılımcı 20 Kadın Hristiyan (Orta), Katılımcı 21 Kadın CofE (Orta), Katılımcı 23 Kadın Katolik (Orta), Katılımcı 24 Erkek Hristiyan (Düşük), Katılımcı 26 Kadın Ateist, Katılımcı 31 Kadın CofE (Orta), Katılımcı 32 Erkek Müslüman (Düşük), Katılımcı 32 Kadın Katolik (Orta).

²⁰ Katılımcı 4 Erkek Deist (Düşük), Katılımcı 6 Erkek Müslüman (Düşük), Katılımcı 10 Erkek Müslüman (Düşük), Katılımcı 15 Kadın Müslüman (Düşük), Katılımcı 25 Kadın Müslüman (Düşük), Katılımcı 30 Kadın Müslüman (Orta), Katılımcı 5 Erkek Katolik (Düşük), Katılımcı 6 Kadın Ateist, Katılımcı 7 Kadın Ateist, Katılımcı 8 Kadın Katolik (Düşük), Katılımcı 10 Kadın Katolik (Düşük), Katılımcı 15 Erkek Ateist, Katılımcı 25 Erkek Katolik (Düşük), Katılımcı 27 Kadın CofE (Düşük), Katılımcı 29 Erkek Ateist, Katılımcı 30 Erkek CofE (Düşük).

eğitimi tercih etmektedirler. Resmi bir dinî mezhebe bağlılığa karşı çıkmakla birlikte okuldaki din derslerine açıktırlar. Bu şekilde çocuklarını izole etmeden dinler hakkında tarihsel bilgiler vermeye çalışmaktadırlar. Katılımcı 29 Erkek Ateist'in bu konudaki görüşleri cümlelere şöyle yansımıştır: *“Benim için ‘din’ eğitimi Yunan mitolojisi gibi tarih öğretiminin bir parçası. Bazen diğerlerinin neye inandıkları hakkında konuşuyoruz. Altı yaşında olan ilk çocuğumuz bile anlamak için hala küçük.”* (Katılımcı 29 Erkek Ateist, 03.07.2017).

Evde çocuklarına din eğitimi vermeyi gerekli gören karma ailelerdeki en yaygın yaklaşımları²¹ şöyle tanımlanabilir;

1) İki dinli eğitim²²; ebeveynlerin²³ adaletli ve dengeli olma isteği ile dinleri birbirinden üstün tutma veya diğerini gücendirip yabancılaştırma endişesinden²⁴ türemiştir. İki dinli eğitimi tercih eden Müslüman katılımcılardan biri mevzuyu gerekçeleriyle birlikte şöyle izah etmiştir: *“Burada yaşama ve kimliğini kaybetme hakkında onlar (ebeveynler) hiçbir şey yapamazlar. Çocuklar hala küçükken sen onlara ne öğretmek istiyorsan öğretebilirsin. Ortaokula gitmeye başladığında ve sonrasında her şey çocuğa kalmış olacak. O toplumu tanıyıp, ona göre şekillenmeye ve hareket etmeye başlayacak. Kültür çarpışması olduğunu görebiliyorum. Okulda çalışırken, bununla ilgili olaylar duyuyordum. Çocuk daha çok kültüre bağlı hale geliyor. Farklı bir kültür görüyor. Bu noktada ailenin güçlü dinî-kültürel bağlılığı varsa, kendini büyük bir baskı altında hissediyor. Avrupa’da ve farklı bir kültürün içinde yaşıyorlar. Çocuklar kendilerini iki kültür arasında buluyor ve ne yapacaklarını bilmiyorlar. Çocukların omuzlarına kültürden ya da dinden kaynaklanan herhangi bir baskı yüklenmemesi*

²¹ Bk. Beau Coffin Demetri, *Young Adult Children of Interfaith Parents: Ego-Identity Development*, Doktora Tezi, California School of Professional Psychology, San Diego, 2008, ss.34-36; Jonathan Romain, agm., s. 288.

²² Bk. Erika B. Seamon, *Interfaith Marriage in America The Transformation of Religion and Christianity (Christianities of the World)*, Palgrave Macmillian, New York, 2012, ss. 134-136. Peter Kaufman Gluck, *The Narratives of Interfaith Parents Raising Their Children with Jewish Identities An Emerging Discourse*, Social Work and Social Science and American Culture, The University of Michigan, Doktora Tezi, Michigan, 2010, s. 41.

²³ Katılımcı aile 1, 4, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 15, 18, 23, 25, 27, 28, 29, 30 ve 31.

²⁴ Erika B. Seamon, age., s. 136.

gerektiğini düşünüyorum. İki farklı zeminden gelen çocuklar endişeleniyor ve farklı yönler gidiyorlar. Ne Müslüman, ne Katolik oluyorlar. Farklı bir yöne yönelip kayboluyorlar. Şu an bu ülkede yaşayanların en büyük problemlerinden biri bu. Bu baskıdan kurtulmak için evden çok küçük yaşlarda ayrılıyorlar. Bu noktada uyuşturucular devreye giriyor. Bizim çevremizde çok farklı insanlar var. Çocuklar kolayca bunlara erişip tedarik edebiliyorlar. Sonuçta ailesinin istediği yolla hiçbir bağlantısı olmayan bir rota tutturmuş oluyor. Gerçekten çok üzücü bazısı intihar ediyor. Bazısı uyuşturucu bağımlısı haline geliyor. Bizim yaklaşımımız çocuklarımıza Tanrı'ya inanma hakkı veriyor.” (Katılımcı 25 Kadın Müslüman (Düşük), 01.07.2017).

Bu yaklaşımda ebeveynlerden her biri, çocuğa kendi dinini öğretirken onları daha toleranslı ve anlayışlı olarak yetiştirmeyi amaçlamaktadır. Çocukların ailelerindeki çeşitliliğin farkına vararak, sahip oldukları mirasla ilişki kurması istenmektedir. Çocuklar etnik, ırksal, dinî kategorilerin ötesini düşünmeye ve kimliklerinin diğer yüzünü keşfetmeye teşvik edilirler. Ebeveynler bu durumu çocuklar için etnik veya dinî aidiyetin sonsuz ve esnek imkânlarına erişim olarak görüp bütün toplum ve kültürlerle uyum anlamına gelen “dünya vatandaşı” olma şeklinde yorumladıkları cevapları şöyledir: *“Çocuklarım İngiltere’de büyüyor ama Hristiyan kültürüyle büyüdüklerini söyleyemem. Her kültüre, inanca yakın ve liberal insanlarız. Hindu, Budist, Ortodoks, Ateist ve Katolik arkadaşlarımız var. Her din hakkında fikirleri ve bilgileri var. Yurtdışı gezilerimizde mutlaka yerel ibadethanelere gideriz. Çocuklarımız her yerde dua edebileceklerini bilirler.” (Katılımcı 15 Kadın Müslüman (Düşük), 01.06.2017).*

“İkimizde aynı değer sistemine sahip olan ahlaklı insanlarız. Bu yüzden çocuklarımızı bütün dinlere yakın olarak büyüteceğiz.” (Katılımcı 4 Erkek Deist (Düşük), 10.09.2017).

“Çocukların bir dinî inanca ihtiyacı olduğunun farkındayım. Benim için onun ya da benim inancımın olması hiç de problem değil. Benim, hanımın (Bulgar), İngiltere’nin dinî ve kültürünü öğrenmesini, büyüyünce hangisi ona doğru geliyorsa onu yapmasını istiyorum. Dayatmacı bir zihniyetim yok. Hepsini öğrensin, bilsin. Yeter ki, saygısızlık

yapmasın. İnsanlarla ilişkileri iyi olup sınırlarını koruyabilsin. Ortama uyum sağlasın ve büyüğünü küçüğünü bilsin. Bizim için önemli olan bu.” (Katılımcı 11 Erkek Müslüman/Alevi (Düşük), 30.07.2017).

“Babası İslam kültürü ve Müslüman olmanın ne demek olduğunu anlatırken, ben Hristiyan kültürü ve dinini temsil ediyorum. Yapabileceğimizin en iyisi, iki kültür arasındaki farklılıkları elimizden geldiğince açıklamak.” (Katılımcı 27 Kadın CofE (Düşük), 20.07.2017).

Müslüman eşler çocuklarını İslam geleneği üzerine yetiştirmekle birlikte kendilerine her iki kültürü sundukları ve her ne kadar çocuklarının Müslüman olarak kalmalarını isteseler de, ilerleyen zamanlarda çocuğunun tercih edeceği din ne olursa olsun buna saygı duyacaklarını belirtmektedirler.²⁵ İlk bakışta din seçimini çocuğa bırakmak, ona saygı gibi görünebilir. Ancak buradaki asıl neden eşlerin birbirlerine gösterdikleri saygıdır ki, Müslüman katılımcılardan birinin konuyla alakalı görüşleri şöyledir: *“Seküler okul olmasına rağmen haftada birgün kitap okuma gününde İncil’den pasajlar okuyorlar. Ben önce öğretmenine ‘Bizim çocuğumuz Müslüman. Bu okuma programına katılmasınlar.’ dedim. Bu sefer hanım ‘Madem her iki dinî de öğreteceğiz çocuklarımıza ki baştan böyle konuşmuştuk. Niye bunu yasaklıyorsun?’ diyerek itiraz etti. Baktım problem olacak... Türkiye’ye gittiğimizde, camiye Kur’an kursuna gidiyorlar. 15-20 gün yoğun din eğitimi alıyorlar. Ben zıt gittikçe, o (eşi) da zıt gitmeye başlıyor. Evde bu gibi tartışmalar çocukları olumsuz etkiliyor. Bu bakımdan fazla krize yol açmadan mümkün olanı en iyi şekilde değerlendirmek gibi bir düşüncem var.”* (Katılımcı 1 Erkek Müslüman (Yüksek), 19.09.2017).

İki dinli yaklaşımı tercih eden aileler, çocuğa Allah’a/Yaratıcı’ya iman, dua, güven ve güzel ahlak gibi her iki dinin temel bilgilerini aktarmaktadır. Dinî tercih çocuğun kendisine bırakılmaktadır. Bu durum çocuğu zor durumda bıraktığı gibi anne-baba arasında temel çatışma konusudur. “Taraflardan her biri açık veya gizli olarak diğer dinî kötülemekte, bu da çocuğun aileye ve topluma olan sevgi ve güven duygusunun

²⁵ Abdulluttalip Baycar, agt., s. 123.

kaybolmasına sebep olmaktadır. Bu tür ailelerde çocukların her iki dinî de reddetme”²⁶ veya birleştirme olasılığının oldukça yüksek olduğu Müslüman katılımcının şu yorumundan çıkarılabilir: *“Kafa karışıklığına ve soru sormasına sebep oluyor. Benim her zaman için korktuğum şey bu. Bunun da alametlerini görmüyor değilim! Kendi delikanlılık ve gençlik çağlarımda Türkiye’de doğmuş ve büyümüş bir insan olarak kimlik krizi yaşadım. Bu neden kaynaklanıyor? Geleneksel aile yapısından taşra şehirden İstanbul’a eğitime geliyorsun. Böyle her türlü yaşam tarzı ve ideolojik fikirlerle yüz yüze kalıyorsunuz. O günkü şartlarda bunlardan birini seçmek zorunda bırakılıyorsunuz. Bu bende kimlik krizine neden oldu. Üç-beş yıl kendi içimde bocaladım. Kaldı ki, bu çocuklar tamamen zıt iki dinin ve iki kültürün bir arada olduğu ve ikisinin de kendisine verildiği ortamdalar. Anne-baba da bir uzlaşma yoksa kimlik krizi kaçınılmaz. Anne-baba çocuğunu Müslüman olarak yetiştirmede mutabık olsalar bile, İngiltere gibi bir ortamda eğitim aldıkları okullar, sosyal çevre, internet, sosyal medya ve TV gibi iletişim araçları bu çocukları kültür çatışması ve kimlik krizine sürükleyecektir. İçinde yaşadığı yaşam tarzı ve bunu oluşturan değer yapıları bunları (bazı kurallar; bacon, örtü vb.) normal, olması gereken şeyler gibi yansıtıyor. Bunun dışındakiler anormal geliyor. Kimlik krizine de neden olan bu. Hâlbuki sadece İngiltere’de yaşayan Müslümanlar çocuklar için değil, Türkiye’de yaşayan çocuklar içinde geçerli. Batı kültürünün dominant etkisi, iletişim vasıtalarına aracılığıyla kendi görüşlerini bu vasıtalara yansıtması ve yayması sonucunda Türkiye’dekiler bile bu etkinin altındaysa, İngiltere’de bunun olmamasını beklemek hayal.”* (Katılımcı 1 Erkek Müslüman (Yüksek), 19.09.2017).

Kendilerine saygılarına zarar vermeden bir arada yaşayabilmesi²⁷ için her iki dini çocuklarıyla paylaşarak büyötmeye karar veren ebeveynlerin kendi dininin yanında eşinin dinini de iyi bilmesi gerekmektedir. Çocuklar ancak bu şekilde doğru bir

²⁶ Bk. Hamit Er, agb., ss. 596-597.

²⁷ Gé Speelman, age., s. 97.

karşılaştırma yapabilir.²⁸ Bu noktada katılımcıların eşlerinin dinleri hakkında ne kadar bilgiye sahip oldukları sorusuna verdikleri cevaplar şöyledir;

Tablo 16: Eşlerin Birbirlerinin Dinleri Hakkındaki Bilgisi

Değişkenler	Hiç		Kısmen		Yeterince	
	N	%	N	%	N	%
İslamiyet	2	6,3	22	68,7	8	25
Hristiyanlık	2	6,5	21	67,7	8	25,8

Katılımcıların neredeyse tamamı (59 kişi %93,65) “kısmen” (43 kişi %68,25) ya da “yeterince” (16 kişi %25,40) eşinin dini hakkında bilgiye sahiptir. Bireylerin birbirleriyle ciddi bir ilişkiye başlamadan önce bilgilerinin çoğu ailelerinden, toplumdan ne duydukları ve öğrendiklerinden ibaretken, evlilik kararı aldıklarında birbirlerini tanıma adına kitaplar okudukları ya da bu konularla ilgili konuştukları anlaşılmaktadır. Konuyla alakalı katılımcıların yorumları şunlardır: *“Evlenmeden önce İslamiyet’le ilgili hiç bilgisi yoktu. Beni daha iyi tanımak ve evliliğimizin huzurlu sürmesi için kitaplar alıp okumaya başladı.”* (Katılımcı 2 Müslüman (Yüksek), 19.09.2017).

“Eşim benimle aynı fikirlere sahip. Durmadan okuyor. İslamiyetle ilgili benim kadar bilgisi var. Hanım İngiliz olmasına rağmen saygısından Ramazan’ın ilk üç günü oruç tuttu.” (Katılımcı 28 Erkek Müslüman (Düşük), 30.07.2017, benzer ifadelerle Katılımcı 18 Erkek Müslüman (Orta), 01.06.2017).

“Eşimle tanışmadan Türkiye’yi ziyaret ettim ve yaşamaya başladım. Antropoloji okurken bir inanç sistemi olarak İslam’ı inceledim. O zamanlar İslam’la bağlantılı negatif imaj duyulmamıştı. Onu da diğerleri gibi işlevleri ve kusurları olan bir din olarak düşünüyorum.” (Katılımcı 15 Erkek Ateist, 01.06.2017). Gayrimüslim bireylerin bakış açısından *“İslamiyet eşleri ve/veya Müslümanlar için her şeydir. Kimi zaman istem dışı baskıcı bir tutum sergilemektedirler.”* (Katılımcı 7 Kadın Ateist, 11.06.2017).

²⁸ Hamit Er, agb., s. 597.

Kadınların erkeklerle tokalaşmaması, başörtüsü “*tuhaf*” bulunmaktadır. Katılımcılardan birinin eşine dair değerlendirmeleri cümlelere şöyle yansımıştır; “*Eşimi nasıl gördüğüm... Diğer insanların farklı dinî inançları olduğunu kabul etmiyor. İşteki Hindu insanlar ineğe tapıyor. Bu onların neye inandığı, sen buna saygı göstermelisin. Onun kendine ‘Ben Allah’a, onlar ineğe tapıyor.’, demesi lazım. Doğru ya da yanlış, bu onların fikri. Eşim bunu asla kabul etmeyecek çünkü ona göre sadece bir yaratıcı var ve o da Allah. Sen (Araştırmacı) gittikten sonra saatler sürecektir tartışma bu. Neden sadece diğer insanların farklı inanca sahip olduğunu kabul etmiyor?*” (Katılımcı 8 Kadın Katolik (Düşük),16.06.2017).

Müslüman bireylerin bakış açısında Hristiyanlık modernitenin dayatmalarına teslim olarak İngiliz toplumunda etkisini kaybetmiştir. Müslüman katılımcıların konuyla alakalı yorumları şöyledir: “*Eşim Anglikan (CofE). O, Katolikleri çok mutaassıp ve katı buluyor. Bazı konularda (Anglikanları) Müslümanlara yakın buluyorum. Diğer inançlar müsamahasızlıkları yönünden de çok yobaz buluyorum. Son birkaç yıldır gitmiyorum ama eşimle çocuklar küçük olduğundan özellikle ne yapıyorlar biraz da kontrol altında tutmak için kiliseye giderdim. Bunlara bakınca bana çok light (zayıf) geliyorlar. Modernitenin dayatmalarına teslim olmuşlar. Mesela aynı cinsten evlilikleri hoş görmeleri, bunları takdis etmeleri... Dinî nikâh kıymıyorlar belki ama kilise de takdis ediyorlar. Evvelce Hristiyanlarda da başörtüsü vardı. Bunu uygulaması ya da uygulamaması kendi bileceği iş. Katoliklerde hala geçerli olan kadın papazın kabul edilmemesi. Şimdi geçin papazı piskopos bile var. Bir de evrensel değer diye modernite döneminde din dışı ahlak ve yaşam tarzları ortaya atıldıkça, Hristiyanlar özellikle Protestanlar bunu benimsiyor. Eski dönemdeki yasaklamalar, sınırlamalar şimdi modernitenin egemen olduğu toplumda yadırgandığı için, varlığını sürdürüp Hristiyanlığın/Kilisenin toplumun dışına tamamen düşmemesi için toplumun benimsediği genel-geçer kuralları benimsemek suretiyle Pavlus’un o dönemde yaptığını modernite döneminde kilise gene yapıyor. Hristiyanlığın nas ve normlarında bu imkân var. Onların inancına göre konsiller Ruh’ul Kudüs’ün denetiminde yapılıyor. Karar alma noktasında piskoposların yanlış yapmalarını engelleyip doğru yola ilham ediyor.*

Dolayısıyla konsillerde alınanların yanlışlığı söz konusu değildir. Doğru kabul edilir. Şimdi İslamiyet'e göre böyle bir kavram ve konsept yok. Her geçen dönem ve çağda Hristiyanlık, kendini Batı kültür ve medeniyetinin ürettiği seküler değer anlayışına ve evrensel trendlere adapte etme yolunu buluyor.” (Katılımcı 1 Erkek Müslüman (Yüksek), 19.09.2017).

“Hanım çok dindar değil, illa ‘Vaftiz edelim, kiliseye gidelim.” görüşleri yok. Bible’da (Kitab-ı Mukaddes) yazarların çoğundan habersiz.” (Katılımcı 27 Erkek Müslüman (Yüksek), 20.07.2017).

“Hristiyanların İslamiyet hakkında bilgisi yok, öğrenmekte istemiyorlar zaten. Triloji bunları çıkmaza sürüklüyor.” (Katılımcı 17 Erkek Müslüman (Yüksek), 28.06.2017).

Ebeveynler çocukların her iki kültürle bağlantılı olmasını arzu etselerde hem eşitlik ve denge sağlamakta hem de yasal ve finansal zorluklarla karşı karşıyadırlar. İngiliz kültüründe yaşadıklarından her iki dine ve kültüre eşit mesafede olma imkânı sunulamamaktadır. Aileler dışardaki dominant kültürün normları ve değer yargılarıyla çevrelenmiştir. Britanya hükümeti tarafından okul çağında çocuğu olan aileler için konulmuş bazı sınırlandırmalar²⁹ sebebiyle Türkiye’de geçirilen vakitin de kısıtlı olduğunu katılımcılar şöyle dile getirmişlerdir: *“Gidip gelmek zor oluyor. Tatiller çok kısa aksi takdirde daha sık onları ziyaret ederdik. Bir de maliyeti hesaba katmak gerekiyor.”* (Katılımcı 18 Kadın Katolik (Orta), 01.06.2017).

²⁹ Çocukların korunmasına ve haklarına maksimum ihtimam gösteren Britanya’da kurallara göre 18 yaş altındaki çocukların velayetini anne ile doğum sertifikasında ismi yazan babayla paylaşmaktadır. Zorunlu eğitim çağındaki çocuklar (beş-on altı yaş) evde eğitim almıyor ve bir okulu kayıtlı iseler okula devamlılığı sağlamaktan ebeveynleri sorumludur. Hastalık ve öncesinde okul müdüründen alınan izinler dışında okulun bilgisi dışında yapılan devamsızlıklarda, bir gün bile olsa ebeveynleriyle temasa geçilmektedir. Çocukları akademik yıl içinde kaç gün izin verileceği okul müdürlerinin insiyatifindedir. Eğer çocuk devamsızlık yapmaya devam ederse durum Yerel Eğitim Otoritelerine (LEAs) intikal etmektedir. Geçerli bir sebep sunamayan ebeveynler 60 pound (£) olarak belirlenen 21 gün içinde ödenmemesi halinde 120£ çıkan para cezasına çarptırılabilirler. Eğer olay mahkemeye uzarsa ebeveynler para (2.500£), toplum hizmeti ya da 3 aya kadar hapis cezasıyla cezalandırılabilir. Detaylı bilgi için bk. <https://www.gov.uk/school-attendance-absence>, <https://www.gov.uk/school-attendance-absence>. Erişim: 29.08.2017.

“(Çocukların) Okulları diğer dinlerle ilgili eğitim de veriyorlar. Çocuklarım yeni yeni kimliklerinin farkına varıyorlar ki, İngiliz ve Hristiyan olmadıklarının bilincindeler. Küçüklüklerinden beri bunu aşıyorum. Her yaz onları Türkiye’ye götürüyorum.” (Katılımcı 9 Erkek Müslüman (Düşük), 19.06.2017).

Göçmen ebeveynlerin Türkiye ile olan bağlarının devam ettiği, bazı gelenek ve kültürel değerlerin özleildiği hatta bazılarının çocuklarını anavatanlarında yetiştirmek arzusunun bulunduğu yapılan görüşmelerde ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla katılımcılara “Çocuklarınızı İslami-Türk kültürünün hâkim olduğu Türkiye’de yetiştirmek ister miydiniz?” sorusu yöneltilmiştir. Müslüman ve gayrimüslim ebeveynlerin cevapları birbirinden oldukça farklılık arz etmiştir. Müslüman katılımcıların konuyla alakalı görüşleri şöyledir: *“Burada aman aman çokta farklı bir hayat, durum yok. Aslında yine nereden geldiğine bağlı. İstanbul’da da hiç dinle diyanetle alakası olmayan insanlar, böyle bir topluluk var. Çocukların orada arkadaşları vardı. Aileleriyle görüşüyorduk. Buradan daha beter. Türkiye çok iyi, İngiltere çok kötü; Türkiye çok kötü, İngiltere çok iyi gibi bir durum söz konusu değil. Hangi gruba ait olduğunuza bağlı bizde gruplaşma daha fazla bazı kesimlerle hiç alakamız yok. İstanbul’da da çok farklı dünyadan olan insanlar var.”* (Katılımcı 24 Kadın Müslüman (Orta), 23.06.2017).

“Çocuklar Türkiye’ye gitmek istemiyor. Şu an Ortadoğu’da yaşanan olaylar çocuklarımı korkutuyor. Ne vadederek onları Türkiye’ye götürebilirim ki?” (Katılımcı 21 Erkek Müslüman (Orta), 12.06.2017).

“Eşim burada yaşamayı daha çok tercih ediyor. Türkiye’ye gidelim desek, gitmek istemem.” (Katılımcı 26 Erkek Müslüman (Düşük), 02.07.2017).

“Türkiye’ye geri dönmeyi eşimle düşünüyoruz. Ama çocuğum hayatını kurmuş olabilir ve gelmek istemeyebilir. Birçok şeyi kaçırıyorsun. Kaybediyorsun ve unutuyorsun. Bu nedenle yabancı bir ülkede yaşamak doğru değil. Değişik ve farklı bir insan oluyorsun. Burada güzel bir hayatım olmasına rağmen, bazı sıcaklıklar soğuklaşıyor. Komşuların birbirini tanımaması çok ilginç. Komşularıma bir şey götürdüğümde bana anormal bakıyorlar. ‘Niye böyle yapıyor? Bir çıkarımı var?’ diye

düşünebilirler. Bu beni korkutuyor ama bizim kültürümüzde komşuyu gözetmek var. 'Komşuda pişen sana da düşer.' diyoruz. Bizim kültürümüzün diğer yerlerde göremeyeceğin böyle güzellikleri var. Tanrı misafiri, cömertlik, insan sevgisi bunlar kayboluyor. Bu açıdan düşündüğünde yabancı ile evlenmeyi doğru bulmuyorum. Çocuğuma Türk yemekleri yedirmekte zorlanıyorum. Evde yemek pişirmek bir kültür. Bunlar sana anne-babandan, kültürden gelmiş yerleşmiş. Eşim kendi ailesinde bu sıcaklığı yaşamadığından aileme ve Türk kültürüne bayılıyor. Türk yemeklerini, Türk kahvesini, Türk lokumunu benden daha çok seviyor. Ben rakı içmem, o bayılır. Bazen soruyorum eşime 'Burada bir ailemiz bile yok, hala niye duruyoruz?' diye. Ne acı değil mi? Ama hayat seni başka yerlere sürükleyebiliyor.” (Katılımcı 30 Kadın Müslüman (Orta), 11.07.2017).

“Benim bakış açımdan Türkiye’de ebeveynler çocuklarını çok fazla denetim altına alıp düşünmelerine zaman ve izin vermiyorlar. Bundan hoşlanmıyorum. Çocuklarını robotlaştırıyorlar. Çocuğum burada daha anlayışlı ve açık fikirli olarak büyüyor.” (Katılımcı 8 Erkek Müslüman (Orta), 16.06.2017).

Gayrimüslim ebeveynlerin konuyla ilgili düşünceleri ise şunlardır: “Laik toplum için büyük endişelerin olmadığı geçmiş yıllarda bu olabilirdi. Fakat Türk toplumunun daha dindar, muhafazakâr ve hoşgörüsüz hale geldiğini düşünüyorum. Bugün çocuklarımın dinle ilgili kararlarını vermelerine izin verilmeyeceğinden endişeleniyorum.” (Katılımcı 15 Erkek Ateist, 01.06.2017).

“Onlar zaten Türk ve Müslüman olarak yetiştiriliyorlar. Eşimle evlenirken onun Türk ve Müslüman olduğunu biliyordum. Bu konuda desteklemeye ve elimden gelen yardımı yapmaya çalışıyorum. Benim için bu konu hiçbir zaman sorun olmadı. Dolayısıyla nerede yaşadığımız hiç de önemli değil.” (Katılımcı 18 Kadın Katolik (Orta), 01.06.2017).

“Çocuklarımı Türk-İslam kültüründe yetiştirmekten mutlu olurum. Bir süredir - kızım da henüz küçükken- Türkiye’ye taşınmayı düşünüyoruz. Belki orada bir iş bulabilirsem! Bence Türk İslam kültürü oldukça aile odaklı, sosyal ve güçlü. Hem biz

hem de ailem bundan mutluluk duyacaktır. Onlara gündemimizde böyle bir fikrin olduğunu söyledim. Zaten birçok kez Türkiye’de bulundular. Ailem dünürlerini tanıyor. Bizim adımıza oldukça seviniyorlar.” (Katılımcı 25 Erkek Katolik (Düşük), 01.07.2017).

“Çocuğumu Türkiye’de büyütmek sorun değil, ama onu Müslüman olarak yetiştirmek istemiyorum. Müslüman olmayı seçerse saygı duyarım. Beni yanlış anlama, dindar insanlar kolaylıkla aşırı uçlara kayabiliyor. Mesela Londra’daki patlama.” (Katılımcı 11 Kadın Ortodoks (Orta), 30.07.2017).

36 kişi³⁰ için Türkiye hayatlarının geri kalanını geçirecekleri bir yerleşim birimi değil, kısa süreli kimi zaman tatil kimi zaman aile ziyareti amacıyla bulundukları bir ülkedir. Alınan cevaplar yerleşilmesi muhtemel bölge ve şehire göre farklılık göstermektedir. İç ve Güneydoğu bölgesinin Aksaray, Şanlıurfa, Diyarbakır şehirleri söz konusu olduğunda taşınmayı düşünmediklerini ifade ederken, Ege ve Akdeniz bölgesinin İzmir, Bodrum, Antalya, Muğla, Mersin gibi turistik yerlerini tercih edenler Türkiye’ye taşınma fikrine sıcak bakmaktadırlar. Türkiye’deki yaşam tarzı ile Britanya’daki arasında fark görülmemesi hatta bazı noktalarda Türkiye’nin daha kötü durumda olması ve diğer açıdan giderek laik yapıdan uzaklaşan bir toplum olarak değerlendirilmesi Türkiye’de yaşamak istememelerinin temel nedenleridir.

³⁰ Katılımcı 2 Kadın CofE (Düşük), Katılımcı 4 Kadın Hristiyan-Müslüman (Orta), Katılımcı 5 Erkek Katolik (Düşük), Katılımcı 5 Kadın Müslüman (Yüksek), Katılımcı 6 Erkek Müslüman (Düşük), Katılımcı 6 Kadın Ateist, Katılımcı 7 Kadın Ateist, Katılımcı 8 Erkek Müslüman (Orta), Katılımcı 8 Kadın Katolik (Düşük), Katılımcı 9 Erkek Müslüman (Düşük), Katılımcı 9 Kadın Katolik (Düşük), Katılımcı 10 Erkek Müslüman (Düşük), Katılımcı 11 Erkek Müslüman/Alevi (Düşük), Katılımcı 12 Erkek Hristiyan (Yüksek), Katılımcı 12 Kadın Müslüman (Düşük), Katılımcı 14 Kadın Budist, Katılımcı 15 Erkek Ateist, Katılımcı 15 Kadın Müslüman (Düşük), Katılımcı 16 Erkek Müslüman (Orta), Katılımcı 17 Erkek Müslüman (Yüksek), Katılımcı 18 Erkek Müslüman (Orta), Katılımcı 19 Kadın Ortodoks (Düşük), Katılımcı 20 Kadın Hristiyan (Orta), Katılımcı 21 Erkek Müslüman (Orta), Katılımcı 21 Kadın CofE (Orta), Katılımcı 22 Erkek Müslüman (Düşük), Katılımcı 22 Kadın Ateist, Katılımcı 24 Erkek Hristiyan (Düşük), Katılımcı 26 Erkek Müslüman (Düşük), Katılımcı 26 Kadın Ateist, Katılımcı 28 Erkek Müslüman (Düşük), Katılımcı 29 Erkek Ateist, Katılımcı 29 Kadın Müslüman (Orta), Katılımcı 31 Erkek Müslüman (Düşük), Katılımcı 31 Kadın CofE (Orta), Katılımcı 32 Kadın Katolik (Orta).

Türkiye ile Britanya'daki hayat tarzları arasında bir farklılık görmeyen, toplumdan çok ailenin çocuğun eğitimde yön verici olduğunu düşünen ebeveynler³¹ nerede yaşadıklarının çok da bir anlam ifade etmediğini vurgulamaktadır. “*Küçük yaşta anne-baban sana ne enjekte ettiyse kimse onu değiştiremez. Ben anne-babanın töresine inanıyorum. Her şey aileye bağlı.*” (Katılımcı 28 Erkek Müslüman (Düşük), 30.07.2017).

2) Tek yaklaşımda³² ise çocuk doğmadan önce hangi dine göre yetiştirileceğine karar verilmektedir. Yalnızca bir doğrultuda yöneltilen çocuk, nerede durduğunu bilir ama inancı takip edilmeyen ebeveyn gücendirilmiş, dışlanmış, yabancılaştırılmış ve çocuğuyla ilişkisi kesilmiş hissedebilir. CofE kadın katılımcı duygularını şöyle tasvir etmektedir: “*Sürekli benim (dinle ilgili) görüşlerimin yanlış olduğunun söylenmesi ve çocuğumun din eğitiminde söz hakkının olmaması, dinî ve kültürel aktivitelere katılıma karşı çıkılması zorlandığımız ve beni üzen konular.*” (Katılımcı 2 Kadın CofE (Düşük), 19.09.2017).

Güçlü dinî ve etnik bağlılığı olan ebeveynler çocuklarını kendi dinî ve etnik kimliği altında büyütmek istemektedirler.³³ “*Her şeyden önce ben bir babayım ve “Eğer çocuğumuz olursa onun Müslüman olmasını istiyorum” dedim. O da kabul etti.*” (Katılımcı 2 Erkek Müslüman (Yüksek), 19.09.2017). “Ben Müslümanım ya da çocuğumu Müslüman olarak yetiştirmek istiyorum.” cümlesi bir noktada kimliğin deklarasyonu ve belli bir gruba aidiyetin ifadesidir.³⁴ İslami gelenekte ebeveynlerin kıyamet gününde aile üyelerinin ergenlik çağına kadar dinî ve ahlaki davranışlarından mesul tutulması ve onlara çocuklarını Müslüman olarak yetiştirip yetiştirmediklerinin sorulması çocukların eğitimi konusunda daha hassas olmaya iten temel motiftir. Konuyla alakalı Müslüman katılımcıların dile getirdikleri şunlardır: “*Eğer onları*

³¹ Katılımcı 16 Kadın Katolik (Düşük), Katılımcı 18 Kadın Katolik (Orta), Katılımcı 20 Erkek Müslüman, (Orta), Katılımcı 23 Kadın Katolik (Orta), Katılımcı 24 Kadın Müslüman (Orta), Katılımcı 27 Kadın CofE (Düşük).

³² Katılımcı aile 2, 3, 5, 13, 16, 17, 19, 20, 21 ve 32.

³³ Edmund Case, age., s. 184.

³⁴ Age., s. 145.

Müslüman olarak yetiştirmede başarısız olursan, buradaki yaşam tarzından dolayı ateist olacaklardır.” (Katılımcı 2 Erkek Müslüman (Yüksek), 19.09.2017).

“Hiç yoktan sabah kalktığında ‘Ya Rabbi, şükür!’ akşam yattığında ‘Elhamdülillah!’ demelerini çok isterim. Elimden geldiğince yemeklerde dualarını ettiririm.” (Katılımcı 21 Erkek Müslüman (Orta), 12.06.2017).

İngiliz toplumun göreceliği ve bireyselliği vurgulaması özellikle bazı dinî/kültürel kavramları işlevsellikten çıkararak sarsıntılara, ebeveynlerin sahip oldukları değerlerde, çocuk yetiştirme tutum ve davranışlarında etkilenmelere yol açmaktadır. Dine karşı küçültücü tutumun yaygınlık kazanması daha başta dindarca düşünme ve yaşama cesaretini kırıcı, olumsuz etkiler meydana getirmektedir.³⁵ Dolayısıyla dinî değerleri kalkan olarak düşünen Müslüman ebeveynlerin çocuklarına İslami eğitim verme gayreti genelde Batı toplumunun, özelde ise okul ve sosyal çevrenin olumsuz etkisini azaltma çabası olarak yorumlanmaktadır.³⁶ Konuyla alakalı Müslüman katılımcıların bazı yorumları şöyle karşımıza çıkmaktadır: *“Namaz kıldığımızı görüyor. Örf ve adetlerimizi biliyor. Bana dinî konularla alakalı sorular sormuyor. Dinî bir inancı olursa, ben etrafında olmasam bile bir fren fonksiyonu üstlenerek onu kötü şeylere yönelmekten alıkoyacağını düşünüyorum. Farklılığın bilincinde olması için elimden geleni yapıyorum.” (Katılımcı 20 Erkek Müslüman (Orta), 13.06.2017).*

“Çok sıkmadan dinî hikâyeler anlatıyorum. Buranın kültürünün etkisi altında kalmaması için elimden geldiğince dinî eğitim vermeye çalışıyorum.” (Katılımcı 21 Erkek Müslüman (Orta), 12.06.2017).

Örneklem grubu çeşitli etnik ve dinî gruplardan gelen ebeveynlerden oluşmasına rağmen ortak problemleri çocuğun kimlik kazanımında farklılıkların üstünden nasıl

³⁵ Hayati Hökelekli ve Celal Çayır, “Gençlerin Din Değiştirip Hristiyan Olmasında Etkili Olan Psiko-Sosyal Etkiler”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 15, sy. 1, 2006, s. 43.

³⁶ Bkz, Sissel Østberg, “Islamic Nurture and Identity Management The Lifeworld of Pakistani Children in Norway”, s. 95. <http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/0141620000220204>. Erişim: 23.02.2016, Ron Geaves, *Sectarian Influences Within Islam in Britain with Reference To the Concepts of “Ummah” and “Community”*, Monograph Series (Project No: 5), Community Religious Project Leeds: University Of Leeds, 1996, s. 62.

gelecekleri ve çocuklarının (dinî) kimlik gelişim sürecinde nasıl destekleyecekleridir. Genel itibariyle ahlaki değerlerin, iyi insan olmanın çocuğun eğitiminde temel olması gerektiğini savunan katılımcılar, çocuklarına her iki dinî kültürü tanıtmakta ama herhangi birine sıkıca sarılmaya zorlamaktan ziyade seçim özgürlüğü tanımaktadırlar. Birkaç aile ise çocuklarına din eğitimi vermedikleri ve gelecekte istedikleri dine inanmada tamamıyla özgür oldukları vurgulanmıştır. Katolik kadın katılımcının konuyla alakalı görüşleri şöyledir: *“Vaftiz edildi ama yaşı ilerlediğinde neye inanmak istediğine karar verebilir. Tamamen ona kalmış. Asla onu zorlamıyoruz. Belki Türkiye’ye taşınırız ve orada Türk kültürünü ve İslamiyeti deneyerek karar verebilir. Bilemiyorum. Türkiye’deyken birçok arkadaş edindi ve güzel ilişkiler kurdu.”* (Katılımcı 10 Kadın Katolik (Düşük), 21.07.2017). Hatta bazı aileler, ön yargılarla büyümesini engellemek için dinî kapı dışarı bırakmakta ve dinî eğitim veren kurumlara (cami, kilise vs.) özellikle göndermemektedir. Müslüman katılımcı konuyla alakalı tutumunu şöyle aktarmıştır: *“Çocuklarım devlet okuluna gidiyor, geçmişte özel okula gittiler. Okulda din eğitimi aldılar ama hafta sonu camiye veya Kur’an kursuna gitmediler.”* (Katılımcı 15 Kadın Müslüman (Düşük), 01.06.2017). Buna rağmen çocukları ön yargısız yetiştirmek imkânsızdır.³⁷

Ailede din eğitimine yer verilme bile çevresel faktörler (akrabalar, sosyal çevre, toplum, arkadaş çevresi) aracılığıyla informal dinî etki ve bir tercihe yönelim söz konusudur. Müslüman katılımcıların bu önermeyi destekleyen yorumları şöyledir: *“Annem buraya geldiğinde onu namaz kılarken görüyor. Kızım onu küçüklükten beri taklit ederdi. Kafasını örtmeye çalışırdı. “Anneannem gibi yapacağım” derdi.”* (Katılımcı 30 Kadın Müslüman (Orta), 11.07.2017)

“Biz ne kadar eğitmeye çalışsak da kültürün toplumun ve çevrenin, okulun etkisi yadsınamaz. Bu noktada ben mi başarılı olurum yoksa İngiltere toplumu ve sosyal kurumları mı başarılı olur? Bilemiyorum. Bu beni endişelendiriyor.” (Katılımcı 16 Erkek Müslüman (Orta), 26.06.2017).

³⁷ Beau Coffin Demetri, agt., s. 32.

“Her ne kadar evde eğitmeye çalışsakta, sosyal kurumlardan ve çevresinden aldığı davranışları benimseyip sergileyecek büyük ihtimalle. Biraz bundan dolayı endişeliyim.” (Katılımcı 20 Erkek Müslüman (Orta), 13.06.2017).

Evde verilen din eğitiminin içeriğine bakılacak olursa, dinî konularla ilgili konuşmaya ayrılan zaman günlük hayatın koşturmacası ve yoğun iş programları nedeniyle sınırlıdır.³⁸ Ebeveynlerin çocuklarla yaptıkları konuşmalarda öğrettikleri ilk dinî bilgiler, ahlaki değerler (Dürüstlük, saygı-sevgi vb.), ibadet ve dualar, iman ve itikata dair konulardan oluştuğu Müslüman katılımcıların şu yorumlarından anlaşılmaktadır: *“Okulda domuz eti yemiyor. Ben ona helalden-haramdan, ölümden ve hesaptan bahsediyorum. Dinliyor kelime-i şهادet getiriyor. Ne kadar uyguladığını bilemiyorum. Arkadaş çevresi hep İngiliz, hiç Türk arkadaşı yok.”* (Katılımcı 19 Erkek Müslüman (Orta), 11.06.2017).

“Çocuklara ilk önce helaller-haramlar öğretilmeli. Müslüman olan herkes bunları bilmelidir.” (Katılımcı 21 Erkek Müslüman (Orta), 12.06.2017).

“Ahlaki konularla ilgili her zaman konuşuyoruz. Eşimle aile yapılarımız aynı. Aynı toplum ve kültürel seviyeden gelmiş gibiyiz. Dinî konularda bazı dualar ve anlamlarını öğrettim. Dua ezberletmek beceri değil, anlamını bilmesi önemli. Ben duaları öğretirken eşimde heyecanlandı. O da bir şeyler öğretmeye başladı. Sen öğretmesen bile çocuk toplumdan bir şeyler öğrenecek. Biz bazen kiliseye de gidiyoruz. Dinsiz yetişmesini istemiyorum. Ahlaki değerleri kazandırmaya çalışıyorum. Okulda da bazı bilgileri alıyorlar. Ben burada nasıl bir din eğitimi vereceğimi de bilemiyorum.” (Katılımcı 30 Kadın Müslüman (Orta), 11.07.2017).

“Sevgi, saygı ve dürüstlük gibi ahlaki konularla ilgili konuşuyoruz. Çocuk daha küçük olduğu için beynini böyle şeylerle yıkamak istemiyorum.” (Katılımcı 28 Erkek Müslüman (Düşük), 30.07.2017).

³⁸ Elisabeth Arweck ve Eleanor Nesbitt, “Religious Education in the Experience of Young People From Mixed-Faith Families”, *British Journal of Religious Education*, vol. 33, no. 1, 2011, s. 34-35. <http://wrap.warwick.ac.uk/3730/> , Erişim:16.02.2016.

“Konuşmaya başlayınca ‘Bismillah’ demeyi öğretebilirsin. Peygamberimiz’in hayatı bizim hikâye kitabımız. Akşamları onu okuyoruz. Sıklıkla yatmadan önce dua ediyoruz. Bir etkinlik varsa camiye gidiyoruz. Çocuğuma duaları öğretiyorum. Altı yaşında olan büyüğü ‘Allah nerede?’ ve Peygamberimiz’le ilgili bana soruları yöneltiyor. Dinin bazı ahlaki kuralları ise giyim kuşam gibi o kadar önemli değil,” (Katılımcı 29 Kadın Müslüman (Orta), 06.07.2017).

“ ‘Git abdest al namazını kıl, Kur’an oku!’ diyerek sanki bunu bir ceza yöntemi gibi yansıtıyoruz. Ama onunla sevdirecek, eğlendirerek bunu yapsak ne güzel olur! Bunları küçüklükten kazandırmak lazım. ‘Camiye götürmesek daha küçük ne gerek var?’ Olur mu? Bir görsün oranın nefesini ortamını bir teneffüs etsin deneyimlesin. Sekiz-dokuz yaşında, on yaşında, 12 yaşında çocuğu camiye ilk defa götürürse yabancılaştığından sıkılır. Bu simgeler, semboller, cami, evde nasihatler ve eylemlerimiz birer aktör. Dinî inancı önce kalbe yerleştirmek lazım. Sonra ibadetler. Arkadaşlardan yardım alarak küçük yaşta dinî eğitim vermeye Kuran-ı Kerim’i tanıtır okumasını öğretmeye çalıştık. Büyüdükçe elimizden çıkıp topluma daha çok dâhil oluyorlar. Her hafta ufak nasihatlarla namazlarını kılmalarını, kılmazlarsa ne olacağını anlatmaya çalışıyorum. Elhamdülillah, çocuklarım Müslüman! Türkiye gidince bakıyorum benim çocuklarım daha iyi Müslümanlar.” (Katılımcı 17 Erkek Müslüman (Yüksek), 28.06.2017).

Ebeveynler çocuklarına genellikle ilk olarak bir yaratıcının varlığını, besmele çekmeyi ve kolayca ezberleyip telaffuz edebilecekleri duaları öğretmektedirler. Çoğunlukla ahlaki değerleri Kur’an/İncil’de bahsedilen peygamberlerin hayatına dayalı hikâyelerle kazandırılmaya çalışmakta, sonrasında inanç ve ibadet esaslarına yer vermektedirler. Ruha ve ölümden sonraki hayatla ilgili konular ise çok nadir olarak yakın akrabaların ya da tanıdıkların kaybında gündeme getirilmektedir. Çocuklardan biri³⁹ ile yapılan görüşmede astronot olmak istediğini ifade etmiştir. Bunun sebebi sorulduğunda ise aile yakınlarından birinin vefatı üzerine ebeveynleri ile yaptığı

³⁹ Katılımcı 1, 2. Çocuk Erkek (Yaş 9).

konuşmada cennetin bir yerlerde bir “gezegen” olduğu fikrine ulaşmış ve onu keşfetmek için de astronot olmaya karar vermiştir.

Dinî konuşmaların gerçekleştiği en yaygın aralık dualar, yatış ve yemek ile soru sordukları zamandır. Bir katılımcı bu durumu; “*Genelde yemekte dinî konularla ilgili sohbet ediyoruz. Onun hazır hissettiği ve soru sorduğu zaman bu konularla ilgili konuşuyoruz.*” (Katılımcı 3 Kadın Müslüman (Orta), 10.09.2017) diyerek dile getirmiştir.

Dil kazanımıyla etrafındaki olayların sebeplerini öğrenmek isteyen çocuklar merak duygusunun tetiklemesiyle basitten karmaşığa sorular yöneltmektedir. Müslüman katılımcının “*Çocuklar farklılıkları ve benzerlikleri birlikte zaman geçirdikleri arkadaşlarından ve okulda diğer çocuklardan öğreniyorlar.*” (Katılımcı 24 Kadın Müslüman (Orta), 23.06.2017) ifadesinden anlaşılabacağı üzere toplumun yanında ailenin içindeki çok kültürlülük, çok dinlilik, okul çağındaki çocukların arkadaş çevresi ve din dersleri zihinlerini etrafında farklı etnisiteden ve farklı inançları benimsemiş insanların olduğu fikrine açmaktadır. Bu karşılaşma aile ortamında iki farklı dinî-kültürel geleneği anlamaya dair sorular doğurmaktadır. Var olan sonuçlara sorularıyla neden arayan çocuklara çoğunlukla İslamiyet’le ilgili Müslüman katılımcıların verdikleri cevaplar şunlardır: “*Farklı dinden olmalarını, öyle doğdukları, anne-babaları o dinden olduğu için diyerek açıkladık.*” (Katılımcı 15 Kadın Müslüman (Düşük), 01.06.2017).

“*Büyük oğlum din farklılığının farkında. Açıklamak ilk başta zor oldu. Sonraları yavaş yavaş İngiltere’ye Müslümanlığın geç geldiğini anlattım. Bulunduğun yerin kendine göre dinî farklılıkları olduğundan bahsettim.*” (Katılımcı 23 Erkek Müslüman (Yüksek), 18.06.2017).

“*Daha beş yaşındalar ama yavaş yavaş farkına varıyorlar. Domuz etinden ziyade ‘Biz Turkish (Türk) sosis(i) yiyoruz.’ diyorlar. Öğle yemeğinde çocuklar ‘Bu Turkish sosis mi?’ diye soruyor. ‘Hayır’ cevabı aldıklarında ‘O zaman bir onu yiyemeyiz.’ diyorlar. Belki kafalarında net değil ama!*” (Katılımcı 24 Kadın Müslüman (Orta), 23.06.2017).

“Çocuklarım okula başlamadan kafalarında oluşabilecek soruları açıklamaya çalıştım. Okuldan eve aklında sorularla gelmiyorlar. ABD’li bir profesörün konferansından videolar izlettim. Artık neden domuz eti yemediklerini ve yememesi gerektiğini biliyorlar ve anlıyorlar.” (Katılımcı 27 Erkek Müslüman (Yüksek), 20.07.2017).

“Şu an yeni yeni bu farklılıkları idrak ediyor. ‘Hristiyan olanlar cehenneme gidecek?’ bundan emin değilim. Bence en önemlisi ahlak. Domuz etini neden yemediğini sorgulamaya başladı. Kendisini arkadaş çevresinden farklı görüyor. Zaten hep sorgulardı. Şimdi daha fazla soru soruyor. Dinî bir sebepten yememeyi anlayamıyor. Sağlık açısından bakarsak çok detayı var. Bazı deniz ürünlerini de tüketmemek gerekiyor ama ben yiyorum. Bu sefer ‘Onu neden yemiyorsun da bunu yiyorsun?’ diyor. Yediğimiz bazı ürünlerde, Haribo gibi, domuz jelatini kullanılıyor. Ben bile bazen sorguluyorum. Eskiden buzdolapları yoktu. Çabuk bozulurdu, pisti, bilmem ne... Bu kararımın ben bile emin değilim! Avrupa ve İngiltere’de domuz eti kullanımı çok daha yaygın. Orucun insanlara ne verdiğini gördü, denedi, biliyor. Ancak gün boyu su içmemeyi kesinlikle kabul etmiyor ve anlamıyor. Biz yetişkin olmamıza rağmen anlamamız zaman alıyor. Oruç Hristiyanlıkta da var, Katoliklerde de var. Bunun birincisi şükür, ikincisi bedenini dinlendiriyorsun. Ancak bir ay mı tutarsın? Bundan ben bile emin değilim. Oruçluyken çalışmak çok zor. İnsanın başı ağrıyor çalışmıyorsun. Bunun modern hayata ne kadar uyduğu ya da uymadığı tartışılır. Artık ciddi ciddi oturup çocuğuma cevap verme ve bir şeyler kazandırma ihtiyacı duyuyorum. Bu yaz tatilinde Türkiye’ye gittiğimde demokratik din eğitimi veren bir yer bulabilsem de kızımı oraya gönderebilsem. ‘Benim yerime dinî eğitimi başkası verse ya da ekleme yapsa nasıl olur?’ bunu düşünüyorum.” (Katılımcı 30 Kadın Müslüman (Orta), 11.07.2017).

“Çocuklarım ebeveynlerinin farklı din ve kültürden gelmeleri ile ilgili sorunları yok. Çünkü bunu önlemek için eşimle (çocukların dinî ve etnik kimliklerine dair) böyle bir sorumluluk paylaşımına gittik. Çocuklarım soru sorduklarında onların sorularına cevap veriyorum. Eşimle ben yaratıcının bir olduğunu ve İsa’nın Mesih olduğunu kabul

ediyoruz. Bazı farklılıklarımızda var. İsa düşüncesi ve algısından dolayı Muhammed konusunda görüşleri net değil.” (Katılımcı 13 Kadın Müslüman (Orta), 01.06.2017).

“Akli ermeye başladıklarında kitap okuyarak nasihatlerde bulunuyordum. Zaten yaşam tarzı ve bakış açısı farklılıklarımıza büyürken şahit oldular. Anneleri olduğu için sıkıntı oluşturmamak adına soru sormaktan bazen çekiniyorlar. Soruyorlar ama genel durum bu.” (Katılımcı 17 Erkek Müslüman (Yüksek), 28.06.2017).

Çocukların bir kısmı çok kültürlü toplum içinde doğdukları için “doğal olanın, normal olanın bu”⁴⁰ olması, sorgulamalarına yol açacak ikilemlerle karşılaşmamaları⁴¹, iki dinî kültür arasındaki farklılıkların derinliğinin bilincinde olmamaları ya da ailede huzursuzluklara yol açmamamak için soru sormaktan çekindikleri anlaşılmaktadır. Bununla birlikte dinle ilgili tartışmalarda aktif rol oynayan çocuklar sıklıkla din hakkında konuşmaları başlatıp sonlandırmakta ve ebeveynlerinin yaptığı gibi düşüncelerini ifade etmektedir.⁴² Açıktır ki, çocuklar dinî konularda farklı fikirlere sahip olmakta, ebeveynlerinin tepkisini ölçen sorular sormakta ve etrafındaki sembollerden dinî anlamlar çıkarmaktadır.⁴³

İnançlar arası evliliklerde yüz yüze kalınan en önemli mücadele çocukları nasıl yetiştirecekleri ve eşler arasındaki adalet isteğinde ortaya çıkmaktadır.⁴⁴ Adaleti sağlamak eşlerin her iki din hakkında yeterli bilgiye sahip olmasını gerektirmektedir. Ancak karma aileler teolojik çatışma ve tartışmalardan kaçınmak için eşlerin dinleri hakkında birbirleriyle konuşmaktan çekindikleri ve seçilmiş sessizliği⁴⁵ tercih ettikleri Müslüman katılımcının şu ifadelerinden çıkarılabilir: “Ben onun evrimden bahsetmesinden hoşlanmıyorum. O da, benim çocuklara dinî anlatmamdan hoşlanmıyor ama karışmıyor. Sıklıkla sessiz kalıyoruz. Dinî konularda o bana, ben ona acıyorum.”

⁴⁰ Katılımcı 29 Kadın Müslüman (Orta), 06.07.2017.

⁴¹ Katılımcı 27 Erkek Müslüman (Yüksek), 20.07.2017.

⁴² Chris J. Boyatzis ve Denise L. Janicki, agm, s. 258.

⁴³ Agm., s. 254.

⁴⁴ Heather Al-Yousuf, agm., s. 327.

⁴⁵ Katrina Cady, *A Children's Book For Muslim/Christian Families*, Yüksek Lisans Tezi, Alliant International University, The California School of Professional Psychology, San Francisco, 2006, s. 9.

(Katılımcı 29 Kadın Müslüman (Orta), 06.07.2017). Diğer yandan ebeveynler güçlü bir dinî inanca sahip olmasalar bile, çocuklarının kendi inançlarını benimsemesini arzulamaktadır.⁴⁶ Ebeveynlerin arka planları, tavır, tutum ve değerler üzerinde aynı fikirde olması ve tutarsızlık çocuklarda kişilik-kimlik çatışmalarına ve psikolojik bunalıma yol açmaktadır.⁴⁷ Bu sorunun farkında olan inanç ve ilişkilerine problem çözücü yaklaşan bazı aileler ise başlangıçta çocukları tek inanç üzerine yetiştirmeyi kabul ettilerse de evliliğin ilerleyen aşamalarında çiftler arasında “taviz yorgunluğu”⁴⁸ ve “pişmanlık”⁴⁹ yaygınlaşmıştır. Kimi aileler de dinî farklılıkları bayramlarda hediyeleşme ve aile üyeleriyle birlikte vakit geçirmek gibi memnuniyet verici yönlerle odaklanarak “yıpranmayı”⁵⁰ azaltmaya çalışmaktadırlar.⁵¹

3.2.1. Çocuğun Dinî ve Kültürel Kimliği

Britanya’da ilk nesil olan Türk ebeveynler ev sahibi toplumun sosyal ve kültürel değerlerini benimsemek yerine kendi orijinal kültür ve değerlerini sürdürmeyi başarmışlardır. Çocuklar ebeveynlerinin aksine çoklu kimlik seçenekleriyle baş etmek zorundadır. Bu çocukların, göç veren ülkede sosyalleşmedikleri ve kişisel bir geçmişleri olmadığı için birinci kuşak gibi anavatana yönelik duygusal bağlar kuramadıklarına ve kendilerini göç veren ülkenin kolektif bir parçası olarak göremediklerine değinilmektedir. Bu nedenle, bu kuşak neslin, çoklu kimlikler (çifte bilinç) ile kendilerini tanımlamayı tercih ettikleri vurgulanmaktadır.⁵²

ABD’li ünlü sosyolog Du Bois’in (1868-1963) ortaya koyduğu ‘çifte bilinç’ ya da ‘ikili bilinç’ kavramı, kişinin kendine diğerinin gözüyle bakan, ruhunu alay ve acımayla değerlendiren dünyanın bakışına has bir duygudur. Bir bedende hissedilen bu

⁴⁶ Richard J. Petts and Chris Knoester, “Parents’ Religious Heterogamy and Childrens’ Well-Being”, *Journal For the Scientific Study of Religion*, vol. 46, no. 3, 2007, s. 376.

⁴⁷ Bk. Ann Rouselle, agt., s. 29.

⁴⁸ Heather Al-Yousuf, agm., s. 326.

⁴⁹ Edmund Case, age., s. 191.

⁵⁰ Erika B. Seamon, age., s. 160.

⁵¹ Beau Coffin Demetri, agt., s. 88.

⁵² Yakup Coştu, “Göçmenlerin Kimlik Arayışı- Avrupalı Türkler”, *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl 9, Sayı 2, 2016, s. 543.

ikilik -iki ruh, iki düşünce, iki uzlaşmaz çaba-birbirine muhaliftir.⁵³ İki dünya arasında gelip giden nesillerin içerisinde yer aldıkları bu sosyal gerçekliğin heterojen, sorunlu veya kaybolmuş kimliklerin oluşumuna zemin hazırladığı düşünülmektedir. Kimlik ve aidiyet olarak, çok kültürlü, tireli ya da hibrit/melez kimlikler “çifte bilince” sahiptirler.⁵⁴

Örnekleme grubunda yer alan katılımcıların çocukları sosyalleşme sürecini tamamıyla ev sahibi ülkede tamamlaması nedeniyle, zamanla göç verilen ülkenin kültürel, dinsel ve dilsel kodlarından uzaklaşmakta ve yaşanan ülke temelli aidiyet tanımlaması yapma gereği hissetmektedirler.⁵⁵ Her ne kadar kendilerini doğdukları ve sosyalleştikleri egemen toplumla daha çok özdeşleştirseler de, dışarıdaki dünyada isim ve/veya ten renginden dolayı onları farklı görüp değerlendireceğinden “ötekileştirme”ye tabi tutulabilmektedirler. Müslüman katılımcılar çocuklarının yaşadığı ayrımcılık ya da ötekileştirmeye dair olayları⁵⁶ şöyle anlatmışlardır: “Çocuklarımız iki kültür arasında sıkışıyorlar. Burada kabul görmüyorlar. Türkiye’ye gittiğimizde yaşadığımız sitedeki aileler tarafından ‘Onlarla oynama, onlar yabancı!’ nitelemelerine ve ayrımcılığa maruz kalıyorlar.” (Katılımcı 1 Erkek Müslüman (Yüksek), 19.09.2017).

“İngiltere’de Müslüman veya Türk olmanın hiç bir dezavantajını hissetmiyoruz, hatta kendimizi şanslı hissediyoruz. Hayata farklı pencerelerden bakma şansımız var. İnsan hakları ve demokratik haklar açısından çok şanslı olduğumuzun farkındayız. Türkiye’de bu kadar şanslı olamayacağımızı biliyoruz ve tecrübe ettik. Çocuklarım tam Türk olmamakla, tam Müslüman olmamakla itham edildi. İki çocuğumuz var. Son dört yıla kadar kızım Türk ismini kullanıyordu. Fakat sonradan okulda ‘elf’ diye dalga geçtikleri için İngiliz ismine döndü.” (Katılımcı 15 Kadın Müslüman (Düşük), 01.06.2017). Dışarının koyduğu bu tanımlamalar ve “sınırlandırmalar” sosyal kabûlün

⁵³ William Edward Burghardt Du Bois, *The Souls of Black Folk*, Atlanta, 1903, s. 3.
http://www.wnorton.com/college/history/give-me-liberty4/docs/WEBDuBois-Souls_of_Black_Folk-1903.pdf. Erişim: 07.12.2017.

⁵⁴ Yakup Coştu, “Göçmenlerin Kimlik ...”, ss. 536-537.

⁵⁵ Agm., s. 545.

⁵⁶ Ayrıca Bk., Ann Rouselle, agt., s. 32.

gerçekleşmemesinden dolayı bireylerde “yabancılık” ve “marjinalleşme” hissi uyandırabilmektedir. “Bu durumda çocuklar hem “iç” hem “dış” etkilere bağlı olarak arada kalma sorunu yaşayabilmektedirler.”⁵⁷ “Kimliklerini bir Türk gibi inşa etmedikleri/edemediklerinden kendilerinden beklenen bir Türk çocuğu gibi konuşma, oturma ve geleneklere uyma konusu onlara tamamen yabancı gelmekte ve bir anlam ifade etmemektedir.”⁵⁸ Gözlem yapmak için katılınan 29 Ekim Cumhuriyet Bayramı kutlamalarında karma çocuklardan biri⁵⁹ katılmak istemediğini ve yapılan ya da söylenlerden bir kelime bile anlamadığını dile getirerek memnuniyetsizliğini ortaya koymuştur. Yaşanılan bu durumda söz konusu çocuğun babasının Türk olmasından dolayı en yakın arkadaşı tarafından sözlü tacize uğramasının da ciddi etkisi olduğu düşünülmektedir.

Kültür insanlara neyin normal neyin anormal sayılacağını ve insan ilişkilerinin nasıl olması gerektiğini öğretir. Bir grup insanın paylaştığı anlamlar dünyası olarak kültürün en önemli unsuru dildir. Dil, kültürün bilgi, değer ve kurallarını yansıtır. ⁶⁰

Tablo 17: Aile Ortamında Kullanılan Dil ve Türkçe Öğrenimi

Değişkenler		Olumlu	Nötr	Olumsuz
Aile içinde çocuklarla İngilizce konuşuruz.				
Müslüman	N	25	-	7
	%	78,1	-	21,9
Gayrimüslim	N	28	1	2
	%	90,3	3,2	6,5
Çocuğumu Türkçe öğrenmesi konusunda teşvik ediyorum.				
Müslüman	N	30	-	2
	%	93,7	-	6,3
Gayrimüslim	N	30	1	-
	%	96,8	3,2	-

⁵⁷ Özcan Güngör, “1.5 ve 2.Nesil Türk Gençlerinin Ailede Dinî Sosyalleşmeleri: New Jersey, USA Örneği”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 53, sy. 2, 2012, s. 102.

⁵⁸ Agm., s. 111.

⁵⁹ Katılımcı aile 1, 2. Çocuk Erkek (Yaş 9).

⁶⁰ Gé Speelman, age., s. 42.

Araştırma bulgularına göre, dil ve din gelişiminde en önemli kaynak annedir. Müslüman katılımcının çocukların dil gelişimine ve annenin etkisine dair yorumları şöyledir: *“Türkçesi A seviyesinde. Bu doğal şekilde oldu. Onunla sadece konuştum. Babası olmadığı zamanlarda Türkçe konuşuyoruz. Babası evdeyken İngilizce konuşuyoruz. İngiltere toplumunda doğup büyüdüğü için zaten İngilizce konuşabiliyor. Türkçeyi de doğal olarak kaptı. Okulda da problem olmadı. Çünkü her an her saniye zaten İngilizce pratik yapıyor ki, anadili İngilizce. Gerçekten ebeveynlerin çocuklarına anadillerini öğretmemesi çok yazık. Ancak senin de bildiğin gibi babalar çoğu zaman işte. Anneler çoğunlukla çocuklarıyla birlikteler ve çocuğunun eğitiminde, dil gelişiminde daha önemli role sahipler.”* (Katılımcı 25 Kadın Müslüman (Düşük), 01.07.2017).

Eşler Türkçe öğrenmiş⁶¹ olsa bile evde yaşadıkları ülkenin dilini kullanmak ebeveynler için daha kolaydır. Bu nedenle Müslüman katılımcılardan biri çocukların çok az ya da hiç Türkçe duymadıklarını şöyle belirtmiştir: *“Türkiye’deyken Türkçe konuşuyordum ama buraya geldikten sonra annesi, anneannesi, arkadaşları hep İngiliz (ve İngilizce konuşuyorlar). Bana da İngilizce konuşmak kolay geldiği için İngilizce konuşuyoruz.”* (Katılımcı 28 Erkek Müslüman (Düşük), 30.07.2017).

Türkçe konuşan ve öğrenilen alanlar Türkçe konuşan topluluğun başta çocuklarına ve eşlerine Türk kültürü, dili ve tarihi ile İslam dinî ve uygulamaları hakkında bilgi kazandırıp bunları içselleştirmesi için kurduğu ve yönettiği şu an sayıları 39’a ulaşan büyük çoğunluğu Londra’da yer alan Türk dernekleri ve hafta sonu okulları⁶² gibi küçük gruplarla sınırlıdır. Aynı zamanda Türk okulu başkanı olan Katılımcı 1’in belirttiği gibi ne yazık ki, Türk vatandaşlarının birçoğunun Türk-İslam kültürü ve dilinin yaşatılması için gayret eden bu kurum ve organizasyonlarla çok zayıf ya da hiç bağının bulunmadığı saptanmıştır. Araştırmada yer alan ailelerden sadece 13’ü

⁶¹ Katılımcı 1 Kadın CofE, Katılımcı 6 Kadın Ateist, Katılımcı 18 Kadın Katolik (Orta), Katılımcı 26 Kadın Ateist. Öğrenen Katılımcılar; 9 Kadın Katolik (Düşük).

⁶² Detaylı bilgi için MEB’e bağlı faaliyet gösteren bk. http://meblem.org.uk/turk_okullari.php, <http://egit.owlsmartolutions.co.uk/uye-okullarimiz/>. Erişim: 09.02.2017.

bu kurumların etkinliklerine katılmakta ya da çocuğunu Türkçe ve/veya İslami din eğitimi alması için göndermektedir. Hatta kartopu yöntemiyle ulaşılan bazı gayrimüslim eşler, kendini referans olarak belirten Müslüman katılımcıların asıl adı olan Türkçe ismi kullanıldığında tanıyamamışlardır. Bayramlarda ve özel günlerde Türkiye'ye telefon açıldığı belirtilse de isim değiştirme, Britanya'da kalıcı hale gelme ve organizasyon/kurumlarla herhangi bir irtibatın olmaması nedeniyle kendi kültürleriyle olan ilişkilerin zayıfladığına işaret eden Müslüman katılımcının yorumu şöyledir: *“Kızımızın Türkçe seviyesi burada olabilecek çocuklar arasında çok iyi diyebilirim. Örneğin geçen yıl 23 Nisan kutlamalarına katıldık. Londra'da çok güzel şiir okumuştuk. Eşimde bende verebildiğimiz kadar iki kültürü ve dili vermek istiyoruz. 9 Ağustos'ta biraz bastırarak Türkiye'ye gidiyoruz. Kızımın yüzde 60-70 Türkçe konuşuyorum. 'Her akşam 10-20 dakika Türkçe çalışacaksın!' diye baskı yapıyorum. Türkiye ile konuşurken, konuşabildiği kadar Türkçe konuşuyor. Gayet iyi Türkçesi. Oğlumuz biraz yavaş ama basit Türkçe kelimeleri söylüyor. Biraz daha büyüdüklerinde Türkiye'de yazları daha uzun kalma ihtimalleri, dil geliştirmek için fırsatları olacak. Burada yaşadıklarından İngiliz kültürü ve dilini almaları daha kolay oluyor. Ama kesinlikle Türk kültürünü ve dilini de vereceğiz. York'tayken Türkçe kursu vardı. Oraya gidiyordu. Burada öyle bir şey bulamadık.”* (Katılımcı 26 Erkek Müslüman (Düşük), 02.07.2017).

İkinci kuşak olarak adlandırılabilir bu çocuklar, aileden sosyal hayatın bütün alanlarında İngilizce konuşulup Türk-İslam kültüründen farklı bir çerçevede sosyalleşmektedirler. Bu nedenle dinin ve kültürel yapının sunduğu manalar ve kavramlar dünyasını idrak edebilecek dil becerisinden yoksundurlar. Anlam inşasının merkezi olan dil kavranmadığında, o dilin sunduğu semboller, simgeler ve duygular gerektiği gibi yeterince algılanamayacağından anlam ve kimlik inşası gerçekleşmeyecek ya da en iyi ihtimalle gecikme yaşanacaktır. Dinî-kültürel kimlik problemlerine ön açan Türkçe'nin yabancı dil haline gelmesine dayanan bu durum, Türk ebeveynlerin aşması gereken bir problemdir. Müslüman ebeveynlerin konuya bakışı şöyledir: *“Evde üç dilde konuşuluyor. Çocuklar Türkçe'yi, Çince'yi ve İngilizce'yi de anlıyorlar. Herkes 'Evde Türkçe konuş!' diyor ama çocuklar burada doğdu. Burada*

büyüyor. Burada okula gidip sosyalleşiyorlar. Çocukların Türkçe'sinden çok İngilizce'sine önem verilmesi gerektiğini düşünüyorum.” (Katılımcı 14 Erkek Müslüman (Düşük), 24.07.2017).

“Dünya dili İngilizce olduğu için dil öğrenmeyi önemsemiyorlar. Bu tavır kızım da var. Beni sinir ediyor. Biz tamamen toplumun şekillendirdiği bir insandan bahsediyoruz. Ben hamileyken, annem ‘Bak kızım, ben bu çocukla Türkçe konuşamazsam, seni mahvederim’ dedi. Bu çok önemli bir şey. ‘Torunumla bir şekilde iletişim kurmalıyım ve bu senin elinde.’ Bir anda dank etti. Uzun süreler yabancı ülkelerde yaşadım. Aklıma Türkçe konuşmak gelmiyor. Etrafımda Türkler olmadığı için Türkçe düşünmeyi bile unutuyorsun. Bazen Türkçe kelimeleri hatırlayamıyorum. İki dil üzerine kitaplar bakmaya başladım. Etrafımda hiç kimse yoktu. Kimse bana söylemedi. Bununla ilgili fazla kitap da yoktu. Fransızca öğretmeni ‘Onunla Türkçe konuş. Sen farkında olmadan öğrenecek. Beynini geliştirecek ve sen şaşıracaksın.’ dedi. Telaffuzu çok güzel. İki dili aynı anda öğreterek zekâsını geliştiriyorsun. Tek başınasın doğru konuşuyormuşsun gibi geliyor. Etrafında hata yaptığında seni düzeltecek birileri yok. Bu da kolay değil. Dili kaybettiğinde her şeyi kaybediyorsun. Türk aileler, Türk olmaktan utanıyor. Çocukların Türkçe’si çok kötü. Eşim Türkçe’yi öğrenmeye çalıştı, öğrenemedi. Eşime ‘Çocuğumuza Türkçe öğreteceğim.’ dediğimde çok mutlu oldu. Ailesi ‘Çocuk İngilizce’yi öğrenemeyecek!’ diye karşı çıktı ama tam tersi oldu. Okulda en başarılı öğrencilerden biri. Çok kitap okuduğu için İngilizcesi mükemmel. Türkçe kitap okumayı okula başladığı ilk iki yıl durdurdum. Bir gece ben kitap okurdum, diğer gece eşim. Evde Türkçe öğretmemek çok büyük hata. Tamamen ebeveynlere bağlı bir olay. Bu onun kulak dolgunluğu için çok önemli. Türkiye’ye gittiğinde yaşıtı kuzenleri var. Kızımın en büyük endişesi grup dışında kalırım, dışlanırım korkusu. Benim uğraşıpta öğretemediğim Türkçe’yi o iki haftada süper öğreniyor. Çok farkediyor. Genelde yılda bir kere gidiyoruz. İki kere gitme fırsatımız olduğunda o kadar değişiyor ki Türkçe’si! Geldiğimizde benimle bir ay Türkçe konuşuyor sonra ben Türkçe konuşmaya devam ediyorum, o İngilizce cevap veriyor. Üç-dört yıl önce şöyle bir karar aldı: ‘Türkiye’de

Türkçe, İngiltere’de İngilizce konuşacağım.’’ (Katılımcı 30 Kadın Müslüman (Orta), 11.07.2017).

Göçmen ebeveynlerin İngilizce’yi zar zor öğrenmesinden dolayı aynı sıkıntıları çocuklarının yaşamasını istememesi ile birlikte çocuklarının aksansız İngilizce konuşmalarını sağlayarak kendilerinin maruz kaldığı ırkçılıktan koruma düşünceleri çocukların Türkçe’yi öğrenmesinin önündeki engeller olarak karşımıza şöyle çıkmaktadır: *“Dilinde aksan olmaması için Türkçe/Kürtçe öğrenmesi taraftarı değildim. Biraz Türkçe biliyor.”* (Katılımcı 21 Erkek Müslüman (Orta), 12.06.2017).

Bazı sosyal teoriler, insanların kimliklerini sosyal yapıların sonucu olarak düşünürken, diğerleri insanların kimliklerini özgürce seçtikleri kanaati taşır. Freud gibi bazı teorisyenlere göre çocuk, benlik algısını annesinden bağımsızlığını elde etmesiyle kazanır.⁶³ Erikson’a göre ise kimlik, *“Öteki ve ötekinin tepkilerine göre ben ve benlik algısının şekillendiği psiko-sosyal fenomendir.”* Öteki ile geniş anlamda toplumun rolü vurgulanır.⁶⁴ Bireyin var ve bağlantılı olduğu toplumu referans almadan kimlik üzerine konuşulamayacağına işaret edilmektedir.

Sosyal çevre insanlara çeşitli roller vermekle birlikte kişinin karakterinin tamamen belirleyicisi değildir. İnsanlar bilinçli olarak kültürün onlara sunduğu kimliği değiştirme yeteneğine sahiptirler.⁶⁵ Toplumun verdiği roller benlik imajı olarak isimlendirilen normaliteyi şekillendirir. Dolayısıyla kimlik “ne olman gerektiğin, nasıl olman gerektiğin, nasıl olmak istediğin, ne olduğun” sürecinin çıktısıdır. Bu süreçte bireyler kendilerini, diğerlerine benzer ve diğerlerinden farklı olarak görmeyi öğrenirler.⁶⁶ Öyleyse “Sen kimsin?” sorusunun cevabı “Ben anne ve babamdan farklıyım ki, bu bir problem değil!”, “Anne-babam benden farklı ki, bu bir problem değil!”dir. Böylelikle çocuk ortak noktaların bilincine varırken, farklılıkları da takdir etme becerisi

⁶³ Gé Speelman, age., s. 32.

⁶⁴ Erik H. Erikson, *Identity and Lifecycle*, W. W. Norton & Company, 1980, ss. 20-21. Ayrıca Bk. Adis Duderija, agm., s. 381.

⁶⁵ Gé Speelman, age., s. 74.

⁶⁶ Age., s. 58.

kazanır.⁶⁷ Sonuç olarak ben kimliğinin gelişimi çevreden hem ayrımı hem de onunla bütünleşmeyi içerir. Bir birey belli bir grup kimliğine sahip olduğunda bile kimlik hala “Ben ...dan farklıyım” ve “Ben ...a benzerim” ifadeleriyle belirlenir.⁶⁸ Ayrıca “Nerelisin? sorusu (Where are you from?)”, “yabancı”yı “yerli”den ayıran, suni sınırları koruyan “öteki” olduğunun güçlü bir işareti ve kendi kimlik hikayelerinin kilit noktası olan “Ben ...yım” cümlesinin boşluğu dolduracak cevap arayışıdır. Kimlik gelişiminde ve kendini tanımlamada yaşanan sıkıntılar çocukların konuşmalarında şöyle betimlenmiştir:

“Babam Türk, annem İngiliz. Gerçekten Türk topluluğunun olmadığı bir ortamda orta sınıf bir ailede büyüdüm. Ne oraya ne de buraya uyduğumuzu hissetmiyoruz. Kardeşimle ikimizin Ortadoğu’lu bir Türk görüntüsü var. Yeni kişilerle tanıştığımızda ailemizin nereli olduğu sorusu kaçınılmaz oluyor. Güçlü bir kültürde büyümenin ne kadar zor olduğu ama İngiltere’de olmanın bize birçok sorumluluk yüklediği hakkında konuşuyoruz. Türkiye’yi ziyaret ettiğimizde mutlu olmakla birlikte kendimi Londra’daki topluluğun bir parçası gibi hissediyorum.” (Katılımcı aile 17, 1. Çocuk Erkek (Yaş 15), 28.06.2017).

“Burada doğdum. Bu nedenle daha çok İngiliz gibi hissediyorum.” (Katılımcı aile 4, 1. Çocuk Erkek (11), 10.09.2017).

“Türk olmaktan çok İngiliz’im diyebilirim.” (Katılımcı aile 3, 1. Çocuk Erkek (9), 10.09.2017).

“Her zaman kendime ‘Kimim ben?’ sorusunu sordum. Ortadoğu’dan geldiğimizi biliyorum ama kendimi oraya ait hissetmiyorum. Avrupa’da büyüdüm ama buraya tam ait hissettiğimi de söyleyemem. Her zaman iki dünyanın arasında gibiyim.” (Katılımcı aile 17, 2. Çocuk Erkek (10), 28.06.2017).

⁶⁷ Age., s. 36.

⁶⁸ Gé Speelman, age., s. 37.

“Liverpool’lüyüm. Türkiye’deyken kendimi biraz yabancı gibi hissediyorum. Onlar benim bilmediğim birçok şey biliyorlar.” (Katılımcı aile 22, 1. Çocuk Kız (9), 03.08.2017).

Bireyler referanslarını yaşadıkları toplumun kültür, dil, din ve gündelik hayatından almaktadırlar. Dolayısıyla çocukların kendilerini Türk kültüründen çok İngiliz kültürü ve toplumuna yakın görmeleri ve “%70 İngiliz’im, %30 Türk’üm.” (Katılımcı aile 30, 1. Çocuk Kız (9), 11.07.2017) şeklinde bir nitelendirmede bulunmaları şaşırtıcı değildir. Onların bakış açısında ev olarak tanımladıkları yer Türkiye değil, Britanya’dır. “I don’t feel like an outsider. (Yabancı gibi hissetmiyorum.)” günlük söylemin bir parçası haline gelmiştir. Çocuklar şemsiye kimlik olarak Britanya vatandaşlığının yanında Türk kimliğini taşımakta bir çelişki görmemektedirler. Onlar için İngiliz olmak ulusal, etnik ve kültürel kimlikten ayrılmayı gerektirmez. Britanya’da diğer göçmenler gibi Türkçe konuşan topluluk da artan şekilde İngiliz kimliğini kucaklamaktadır.⁶⁹ Dolayısıyla karma ailelerde baskın olarak Britanya’nın kültürel kodlarıyla yetişen bir sonraki neslin kendini ayrıcalıklı (İngiliz/Türk) kimlikle tanımlamaları tahmin edilen bir durumdur.

Çocuklarının etnik kimliği hakkındaki görüşleriyle paralellik gösteren ebeveyn yorumları şu şekildedir: *“Onlar hem Türk kültürünü hem de benim kültürümü öğreniyorlar. Eşimin ailesini ziyaret ettiğimizde çocuklar tam bir Türk gibi, benim ailemi ziyaret ettiğimizde tam bir Çinli gibi, okulda ise tam bir İngiliz gibi davranıyorlar.”* (Katılımcı 16 Kadın Katolik (Düşük), 26.06.2017).

“...Etnik kimliğine gelince İngiliz kimliği Türk kimliğinden daha güçlü. İngiltere’de yaşadığımız gerçeği bunun en büyük destekçisi.” (Katılımcı 9 Kadın Katolik (Düşük), 19.06.2017).

“Etnik kimlikleri... Çocuklarımı ne sadece Türk ne de sadece İngiliz olarak kimliklendiremem.” (Katılımcı 18 Kadın Katolik (Orta), 01.06.2017).

⁶⁹ Talip Küçükcan, agm., s. 250.

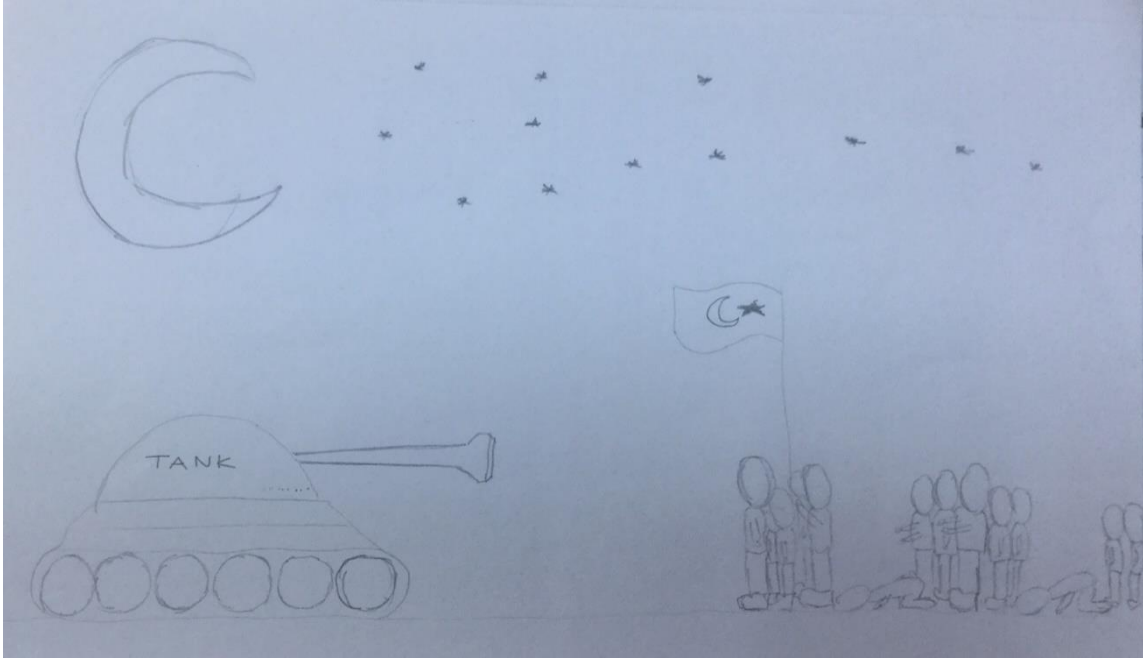
“Onu ne Türk ne de Bulgar olarak görüyorum. Eğer kendisine sorarsan sana aynı şeyi söyleyecektir. O, İngiltere’de doğmuş, İngiliz bir çocuk. Kendini buraya ait hissediyor.” (Katılımcı 11 Kadın Ortodoks (Orta), 30.07.2017).

“Kesinlikle İngiliz. Buna ben bile karar veremem. Kültür karar verir. Onun Türk kültürünü alması için elimden geleni yapıyorum. Çok güzel İstanbul Türkçe’si konuşuyor. Fakat o toplumun ürettiği bir çocuk. Türk toplumunun olmadığı yerde tek başına anne ne kadar uğraşsa da çocuk toplumun ürünü olacaktır. Ben bunu değiştiremem. Kendisi de bunu söylüyor zaten ‘%70 İngiliz, %30 Türk’üm.’ diyor. Türk toplumundan biriyle evleneceğini zannetmiyorum. Yakın bir arkadaşım burada doğmuş, büyümüş. Türkiye’ye gitti. İngilizce öğretmenliği yaptı. Evlenmeye çok çalıştı ama sonunda geri dönüp bir İngiliz ile evlendi. Türkiye’de yapamadığını söyledi. Tamamen kayıp bir nesil ve kayıp bir toplum oluşacak. Kültürünü kaybetmesini kesinlikle istemem. Çok zor bir hayat. Türkiye’ye gitse birkaç yıl orda kalsa, tamamen Türk olabilirdi. Başlangıçta zorlanırdı ama kesinlikle uyum sağlardı. Bunun anadille alakalı olduğunu söylüyorlar ama kesinlikle alakası yok. Toplum bireyi şekillendiriyor. Ben bile şu an Türkiye’ye gitsem uyum sağlamakta zorlanırım. Uzun yıllardır dışarıdayım. Bazı şeyler garip gelebilir. Anormal gelebilir. Buna engel olamazsın.” (Katılımcı 30 Kadın Müslüman (Orta), 11.07.2017).

Yeni kuşak karma çocuklar İngiliz toplumuna ve kültürüne daha yakın mesafede duran, Türkiye’nin kültürü, tarihi, dili ve yaşantısı hakkında az çok bilgisi olan bireylerdir. Bu noktada Türkiye, kim olduklarının bir parçasından ziyade akraba ziyareti ve/veya tatil amacıyla gidilen iklimi güzel bir ülkedir. Böyle bir nitelendirmenin yetersiz Türkçe bilgisinden dolayı iletişimde yaşanan sıkıntılar, çocukların İngilizce pratiği için fırsat olarak görülmesi, arkadaş edin(e)meme ve yaşadıkları bazı olumsuz deneyimlerden doğduğu söylenebilir. Aşağıda verilen örnek resimlerden de anlaşılacağı üzere, Türkiye denilince akıllarına kebab, pide, baklava ve 15 Temmuz’da yaşanan acı olaylar (ki araştırmaya katılan çocuklardan birinin *“hep kan, hep terör”* (Katılımcı 1, 2. Çocuk Erkek (9) 19.09.2017) şeklinde ifade ettiği Türk kanallarını izlemek istememesi) çocukların bakış açısında Türkiye ziyareti dinî-kültürel keşiflerden ziyade

büyükanne/babalarını, kuzenlerini görmek, Türk yemeklerinin tadını çıkarmak, denize girmek ve günlük hayatlarının dışında bir farklılık yaşamak anlamına gelmektedir.

Resim 1: Türkiye İle İlgili Çocukların Resimleri (Erkek, Yaş 11)

Resim 2: Türkiye İle İlgili Çocukların Resimleri (Kız, 9)

Şunu da belirtmek gerekir ki, çocukların biri dışında hepsi çifte vatandaştır. İstisnai çocuğun durumunu Müslüman babası şöyle açıklamaktadır; “İngiliz kimliği var. Dinî kimlik olarak şu an bir şey söylemek zor. Buna kendisi karar verecek. Türk kimliği (vatandaşlık kastediliyor) almasını istemedim. Türk arkadaşlarımın hiçbiri istemiyor. Çocuk belli bir yaşa geldiğinde Türkiye’yi ziyaretinde kapıda yakalayacaklar, askerlik şu bu falan. Onun için Türk kimliği almasını istemedik.” (Katılımcı 28 Erkek Müslüman (Düşük), 30.07.2017).

Araştırmacılar genellikle dinî, etnik kimliğin bir bileşeni olarak görmüşlerdir.⁷⁰ Birinin kendini Türk veya Asya kültür mirasına sahip olarak tanımlamasıyla Müslüman olarak tanımlaması arasında fark vardır.⁷¹ Dinî inanç “Ben kimim?” sorusuna verilen cevabın kalbidir.⁷² Dinî bağlılık mutlak doğruyu kabullenişin ifadesidir. Etnik kimlik ise büyükanne-babaların kendileriyle birlikte anavatandan getirdikleri farklı gelenek ve uygulamalara saygı ve hürmetten öteye geçmemektedir.⁷³ Dinî kimlik, birey gönüllü olduğunda ve kendi hayatını aşkın bir perspektiften yorumlayabildiğinde var olur. Bu da, onun dinî fikirler, figürler, kavramlar ve diğerleri ile kendi hayat hikâyesi arasında bağ kurması, bu bağ üzerine duygusal hislere sahip olması ve sonuç olarak da bu şekilde hareket etmeye meyil göstermesi anlamına gelir.⁷⁴

İhtiyaç duyulan anlamaya katkı sağlayan yol gösterici analizlere rağmen⁷⁵ inancın aktarım süreci hakkında çok fazla şey bilinmemektedir. İnanç aktarımı bireyin bir benlik algısı ve sosyo-dinî toplumun uygulamalarını kazandırmayı hedefleyen

⁷⁰ Jessica Jacobson, “Religion and Ethnicity: Dual and Alternative Sources of Identity Among Young British Pakistanis”, *Ethnic and Racial Studies*, vol. 20, no. 2, 1997, s. 239. Ayrıca bk. Adis Duderija, *agm.*, s. 401.

⁷¹ *Agm.*, s. 239.

⁷² *Bk.Agm.*, s. 240.

⁷³ *Agm.*, s. 240.

⁷⁴ Paul Vermeer ve Johannes Van Der Ven, “Dinî Kimlik Oluşumu: Eğitimsel Bir Yaklaşım”, çev: Ayşe Zişan Furat, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 13, 2006, s. 178.

⁷⁵ Elisabeth Arweck ve Eleanor Nesbitt, “Young People in ...”, s. 63.

yetişkinlik döneminin ötesine uzanan devamlı bir süreç olan dinî sosyalizasyon ile yakından ilişkilidir.⁷⁶

Dinî kimlik gelişimi çocukluk döneminde elde edilen bilgi birikimi ve gözlemlerle başlar. Dinî tecrübenin doğuşunda iki önemli etmenden biri olan dış etkenlerin önem sırasına göre tasnifinde en başta aile bireyleri, sosyal çevre ve okul gelmektedir.⁷⁷ Çocukların dinsel tercihlerinin oluşmasında aile içerisinde teneffüs ettikleri dinî hayatın içeriği, aile üyelerinin dindarlık düzeyleri ile dinî bilgilerin aktarılmasında kullanılan iletişim şekilleri (yöntemleri) farklı sonuçlar ortaya çıkarabilir. Çocuklar, anne-babalarının dinî söz, tavır ve davranışlarından algıladıklarını kendi tecrübeleri, kabiliyetleri, kişisel düşünme ve tepkileri ölçüsünde işleyerek kendilerine has bir dinî yaşam biçimi geliştirmektedirler.⁷⁸ Ailedeki dinî atmosfere göre ortaya çıkan tablo şöyledir:

1) Ayraçlı dinî kimlik (Hyphenated Identity): Çocukların, ebeveynlerinin dinlerinden uzaklaşması ya da onları birleştirmesi belki de “seçme” problemini çözmenin onlar açısından tek yoludur. Seçmek zorunda olmak, diğerini yani anne ya da babanın inancı üzerinden aslında onlardan birini dışlayarak bir kültüre ve inanca bağlanmak anlamına gelen çocuklarda⁷⁹ kimlik bunalımına ve psikolojik rahatsızlığa yol açabilmektedir. Müslüman katılımcılardan biri durumu şöyle özetlemektedir: “Çocuk için iyi aslında. Dünyayı daha farklı şekilde kavlıyor. Öğrenmek için tek bir kaynağa bağlı kalmıyor. Çifte vatandaşlık ayrı bir avantaj. Farklı diller ve kültürler çocuğun ufkunu açıyor. Tabii ki, çocuğunuzun kimliğini ve dinini kaybedeceği korkusu ağır basıyor. Çocuk bazen arada kalıyor ve seçim yapma zorunluluğundaymış gibi hissediyor.” (Katılımcı 23 Erkek Müslüman (Yüksek), 18.06.2017).

⁷⁶ Elisabeth Arweck ve Eleanor Nesbitt, “Young People in...”, s. 63.

⁷⁷ Kerim Yavuz, age., s. 61.

⁷⁸ Hayati Hökelekli, *Din Psikolojisi*, Diyanet Vakfı Yay., Ankara, 1993, s. 257.

⁷⁹ Bk.Heather Al-Yousuf, agm., s. 327.

İkili aidiyet inançların birbirine karışması olan senkretizmle⁸⁰ alakalıdır. Bazı kişiler samimi olarak bir dinin kurallarını yerine getirirken başka bir inançla birleştirmenin mümkün olduğuna inanmaktadırlar. Hristiyanlığın kilisede Yahudi sedarını veya Paskalya festivali⁸¹, Yahudilerin zen meditasyonunu kendi anlayışlarına göre kutlaması, ya da bir inanca sahipken diğerinin ritüellerini ve değerlerini takip etmek birkaç örnektir. Örneklem grubunda İngiliz (Kadın) katılımcının dinî kimliğini “Hristiyan-Müslüman” ve Müslüman katılımcının “*Bence her din Tanrı’ya dua etmek için kendi yoluna sahip. Müslümanlar bu yoldan gidiyor. Hristiyanlar şu yoldan gidiyor ama bütün yollar Tanrı’ya gidiyor. Bu benim nasıl inandığım. Tanrı orada ve senin ona ulaşmak için kendi yolun var.*” (Katılımcı 25 Kadın Müslüman (Düşük), 01.07.2017) yorumu senkretik yansımalarıdır. Potansiyel gerilimleri azaltmasına rağmen iki inanç arasındaki sınırları bulanıklaştırır. Kişisel bir arayışın parçası olarak iç huzuru bulma ihtiyacıyla ortaya çıkan senkretizmde yine de bazı kalıcı farklılıklar devam edecektir.⁸²

2) Belirsizlik: Net bir dinî-kültürel kimlik⁸³ algısının olmamasından dolayı bireyin karşı karşıya kaldığı kültürel çeşitliliğin reddi, dinî inançta kafa karışıklığı, umutsuzluk ve köksüzlük duygusuyla karakterize edilir.⁸⁴ Çoğunluğu evde iki dinli eğitim alan çocukların kanaatleri şunlardır⁸⁵: “*Karar vermek bana bırakıldı ama nasıl olacağını bilmiyorum.*” (Katılımcı aile 22, 1. Çocuk Kız (9), 03.08.2017).

“*Yaptığı telkinler bana ulaşmıyor. Ben sadece bana neyin doğru neyin yanlış olduğunu söyleyen sinirli bir adam görüyorum.*” (Katılımcı aile 1, 2. Çocuk Erkek (9), 27.09.2017).

⁸⁰ Bk. Robert J. Schreiter, *Constructing Local Theologies*, Orbis Books, New York, 1985, s.144.İki dinî sistemin elementleri birbirine karışıp temel yapı ve kimlikte anlamını yürütmesi senkretizm olarak adlandırılmıştır. Bk. Erika B. Seamon, age., ss. 140-141.

⁸¹ Gé Speelman, age., s. 140.

⁸² Age., s. 142.

⁸³ Dinî kimlik gelişim problemleri için Bk. Marcia Hermansen, “Muslim Youth And Religious Identity Classical Perspectives and Contemporary Challenges”, (ed. Marcia J. Bunge), *Children, Adults and Shared Responsibilities*, Cambridge Uni. Press., New York, 2014, s. 120.

⁸⁴ Saied Reza Ameli, *Globalization, Americanization and Britain Muslim Identity*, Islamic College For Advanced Studies Pub. London, 2002, ss. 227-272.

⁸⁵ Ayrıca bk. Adam L. Horowitz, age., s. 17.

“*Hmm... Acaba hangisiyim?*” (Katılımcı aile 3, 1. Çocuk Erkek (9), 10.09.2017).

“*Ben Müslüman değilim. Hristiyan da değilim. Kur'an ya da İncil anlamsız. Ben Tanrı'ya inanmıyorum. Bunların hepsi anlamsız.*” (Katılımcı aile 1, 1. Çocuk Erkek (11), 27.09.2017).

“*Dinî inancım yok.*” (Katılımcı aile 1, 3. Çocuk Erkek (6), 27.09.2017).

Bu ifadelerden anlaşılacağı üzere çocuklara bırakılan bu sorumluluk onları korkutmaktadır. Ebeveynlerinden birinin inancını seçmek diğerini reddetmek olarak algılandığından suçluluk hissetmelerine sebep olabilmektedir. Çocukta olan endişe doğru dinî seçip-seçememe değil, anne-babadan birini seçmektir. Çözüm olarak çocuk genellikle her iki dinî de reddetmekte; bazıları Hristiyan-Müslüman (ayraçlı kimlik) olduklarını veya her iki dinde büyüdüklerini, bunun kendilerine bir zenginlik kattığını ama ikisi de olmadıklarını belirtmektedirler.⁸⁶

Yurt dışında yaşayan göçmenler, toplum ile kendileri arasındaki tek ve önemli farkın sahip olunan din olduğu düşüncesinden hareketle, yeni neslin ancak kendi dinlerine aidiyetle korunabileceği görüşüne sahiptirler⁸⁷ ki, Müslüman katılımcı duygularını şöyle aktarmıştır: “*Harika bir toplumuz biz bana göre. Burası gurbet. Buraya kaçıp gelen insanları anlamıyorum. Türkiye’de yaşayan bir insanın hayat tarzı, misafirperverliği, komşuluk ilişkileri, yaşlılara saygısı, otobüste yer vermesi, bunların hepsi çok güzel gelenek ve görenekler. Saygı, sevgi çok önemli. Bunların ne kadarını İngiliz kültüründe çocuğuma kazandırabileceğim? O, ne kadarını alabilecek? Bilemiyorum. Taharet bile farklı, çok önemli. Eşime öğrettim. Çocuğuma da öğretmeye çalışıyorum. Bunların hepsi kültürden, dinden gelen önemli değerler. Hepsinin kaybolma ihtimali var.*” (Katılımcı 30 Kadın Müslüman (Orta), 11.07.2017). Bunun üzerine ebeveynlere yöneltilen “Çocuklarınızın ‘Ben kimim?’ sorusuna cevap

⁸⁶ Hamit Er, agb., s. 597.

⁸⁷ Abdolvahap Taştan, “Göç, Sosyal Değişme ve Din: Kuşaklar Açısından Bir Değerlendirme”, *Erciyes Üni. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 11, 2001, ss. 76-77. Kastoryano, dinin göçmen Türkler arasında kimliğin sert çekirdeği olduğunu ifade etmektedir. Bk. Riva Kastoryano, *Kimlik Pazarlığı: Fransa ve Almanya’da Devlet ve Göçmen İlişkileri*, (çev. Ali Berktaş), İletişim Yay., İstanbul, 2014, s. 136.

verebilmek için hangi değerler öğretilmeli?” sorusuna Türk ebeveynler dinî inanç (11 kişi), ailesinin iki kanadına dair bilgiler (9), gelenek ve görenekler (7), ulusal kimlik (5), evrensel değerler (2) derken, gayrimüslim ebeveynlerin cevapları sırasıyla aileye dair bilgiler (20), gelenek görenek (5), ulusal kimlik (4) ve dinî inançtır (2).

Ebeveynlerden birinin geleneksel Türk/İslam öğretilerini çocuğuna kazandırmaya çalışırken, diğerinin toplum ve okulla uyumlu dinî algılar sunması çocuklarda iç çatışmaya ve sosyal çelişkiye, diğer yandan kuşak çatışmalarına ve huzursuzluklara yol açtığını Müslüman katılımcı şöyle ifade etmiştir: *“Kızım bana ‘Baba, sen beni kısıtlıyorsun ama onlar yiyip içiyor!’ diyerek tepkide bulundu. Bu zorlama gizli yapmaya ve yalana yöneltiyor. Yalan bir yerde patlak verir ve uçuşuruma götürür. Bazı şeylerin insanın içinden gelmesi lazım. Zorlamayla olmuyor.”* (Katılımcı 27 Erkek Müslüman (Yüksek), 20.07.2017).

3) Tek dinî kimlik: Bu tutum daha çok çocuklarını tek bir dinî gelenek üzerine yetiştiren ailelerde görülmektedir. Tek bir dinî kimliğe kanalize edilen çocuklar bu değerleri içselleştirme çabasıdadırlar. Yine de tam olarak bu inançlar hakkında net bilgileri olmadığı çocukların aşağıdaki yorumlarından anlaşılmaktadır:

“Noel’i Müslimler yapmaz. İngilizler yapar. Bizim dinimizde de Jesus (İsa) var... ama o... Tanrı’nın oğlu değil!” (Katılımcı aile 2, 1. Çocuk Kız. (9), 27.09.2017).

“Tabii ki, Müslümanım. Müslümanlar helal olmayan şeyleri yemez.” (Katılımcı aile 16, 1. Çocuk Kız (8), 26.06.2017).

“Allah’a inanıp O’nun sözlerine uyan, hadisleri bilen ve cumaya giden, sıkıntılı olduğunda dua eden kişi Müslüman dindardır. Babam daha dindar. Bize ‘Namaz kılın!’ diyor.” (Katılımcı aile 1, 1. Çocuk, Erkek (11), 27.09.2017).

Çiftlerin çoğu çocuklarını Müslüman ya da Hristiyan olarak nitelendirmekten ziyade iyi eğitilmiş, iyi değerler ve niteliklerle dolu insanlar olarak tanımlamayı tercih etmektedirler. Katılımcıların konu ile alakalı görüşleri şöyledir: *“Hristiyanlık-Müslümanlık bizim için çok önemli şeyler değil. Önemli değil dediğim şudur; bence iyi*

olmaları, iyi Müslüman ve iyi Hristiyan olmalarından daha önemli. Din eğitimi okulda da alıyor. Türkiye'ye gittiğimizde de benim ailem bir şeyler söyleyebilir, gösterebilir. Yaşı ilerledikçe Müslümanlık hakkında daha fazla bilgi edinebilir. Sonuçta bilgi kaynakları hep açık. Her iki geleneği de öğrenecekler. Hangisini takip etmek istelerse edecekler ama benim tarafımdan hiçbir baskı olmayacak. Eşim tarafından da bir baskı olacağını zannetmiyorum. Biz ikimizde bu konuda çok rahatız. Genelde arkadaş çevremde de var. Baba tarafı Müslüman/Türk ise bir baskı oluyor; ancak biz de hiç olmadı. Burada yaşıyoruz eğer Hristiyan olmak isterlerse olabilirler. Benim bununla ilgili hiçbir çekincem ve korkum yok.” (Katılımcı 26 Erkek Müslüman (Düşük), 02.07.2017).

“Oğlumun her iki inanç ve kültürle ilgili çok iyi bir anlayış kazandığına gönülden inanıyorum. Onu dinî ya da etnik kriterlere dayanarak tanımlamam ya da etiketlemem. O güzel bir insan ve ailesinde iki farklı kanadın bulunması onun için bir ‘kutsama(blessing)’.” (Katılımcı 28 Kadın Hristiyan (Düşük), 03.07.2017).

“(Çocuğum) Bu konudan bahsetmemesine rağmen iki kültüründe farkında. İslam kültürünü biliyor. Çoğu zaman yılda üç-dört kere Türkiye'ye gidiyor. Aynı zamanda İtalya'ya ve kiliselere de gidiyor. Bu gerçekten ona kalmış. Ona hiçbir zaman ‘Tamam N, hangi dinî seçeceksin?’ sorusu yöneltildi. Bence oldukça international (uluslararası) bir kız. Bizim için iki dinî kültürü de anlaması ve Tanrı'ya inanması önemli. İyi karaktere sahip dürüst ve saygılı bir insan yetiştirmeye çalışıyoruz. Sonuçta (diğerlerine) saygı duyduktan sonra neye istiyorsa ona inanabilir.” (Katılımcı 25 Kadın Müslüman (Düşük), 01.07.2017).

Ebeveynler çocuklarının dinî kimlikleri ile ilgili şu yorumlarda bulunmuştur; “Ben çocuklarımı Müslüman olarak görüyorum. Kızım Allah'a inanıyor. Peygamberi'ni biliyor. Dua ediyor ve salavat çekiyor. Allah bilinci var. Fakat babasının da inanmadığını biliyor. Mesela babası evrime inanıyor. Bu konuda ben ona ‘Bazı insanlar buna inanıyor ama ben her şeyin hayvanlar da dâhil Allah'ın yarattığına inanıyorum.’ diyorum.” (Katılımcı 29 Kadın Müslüman (Orta), 06.07.2017).

“Bir baba olarak üzülererek söylüyorum ki, çocuklarım kültürel Müslümanlar. Burada bunun dışında yapabileceğim bir şey yok. Tam namazını kılsın, dinî uygulamalarını yerine getirsin... Bunu yaptırmaya gücüm yok. Okul tatilini Türkiye’de geçirirken, çevrenin etkisiyle onların dinî-kültürel kimliklerini geliştirmeye çalışıyorum. Hayatın içinde çocuğu karşına alıp ‘Bu ahlaki, bu ahlaksız.’ deme şansın yok. Çocuk yanlış bir şey yaptığında ‘Bu doğru, bu yanlış.’ diyerek müdahale ediyorsun. Hanım da tutucu bir aileden geldiğinde çocukları başıboş bırakmıyor.” (Katılımcı 27 Erkek Müslüman (Yüksek), 20.07.2017).

“Onların her iki kültüründe parçası olduklarını hissetmelerini istiyoruz. Ancak BAE’de büyürken, bir din seçmek zorunda kaldılar ve biz de ülkenin dominant dinini seçtik.” (Katılımcı 15 Erkek Ateist, 01.06.2017).

Britanya’da yetişen çocuk, Hristiyan toplumun ve kültürün bir parçasıdır. Her hafta dinî bir kişilik ya da güne yer verilen eğitim ve dinî kurumların programlarını Hristiyanlıktan ayırmak mümkün değildir. Farkında olmadan çocukların Tanrı, cennet-cehennem ve peygamber algıları Hristiyanlık ve Hristiyan kültür tarafından şekillendirilmektedir.⁸⁸ Çocuklara yöneltilen dindar, Müslüman, Hristiyan, Kur’an-ı Kerim, Kitab-ı Mukaddes, dua ve bayramlar gibi temel kavramlarla ilgili sorulara alınan cevaplar şöyledir:

“Bible’ı (Kitab-ı Mukaddes’i) biliyorum ama Kur’an’ı bilmiyorum. Sanki bir kitap. Nasıl açıklayacağım konusunda emin değilim.” (Katılımcı 2, 1. Çocuk Kız (9), 27.09.2017).

“Babam namaz kılarken ve kıldıktan sonra okuyor. Kitap gibi ama içinde Christ (Hristiyanlığın kastettiği anlamda İsa) yok. Annem de bazen Bible okuyor.” (Katılımcı 1, 3. Çocuk Erkek (6), 27.09.2017).

⁸⁸ Eleanor Nesbitt, “My Dad’s Hindu, my Mum’s side are Sikhs”: Issues in Religious Identity, National Foundation for Arts Education, 1991, s. 31. www.researchgate.net/publication/242242139. Erişim:16.02.2016.

“Bible kutsal kitap, Kur’an da kutsal kitap.” (Katılımcı 3, 1. Çocuk Erkek (9), 19.09.2017).

“Kur’an-ı Kerim, Müslümanların holy (kutsal) kitabı. Hristiyanların Bible’ı var. Kur’an’ı Allah yazmadı. Muhammed yazdı.” (Katılımcı 4, 1. Çocuk Erkek, (11), 27.06.2017).

“Çok fazla değil ama biraz biliyorum. Kur’an, Bible’ın bir versiyonu. Muhammed yazdı. İçinde Christ yok.” (Katılımcı 22, 1. Çocuk Kız (9), 03.08.2017).

Dinin kültürel boyutu olarak ifade helal gıda, çocuğun doğumuna dair tören ve uygulamalar ile dinî bayramlara daha fazla meyilden dolayı inanç gelişimin ana eksenini olan Tanrı tasavvuru anlamlı bir bağlama yerleştirememektedir. Ebeveynlerin dinî ve kültürel terminolojiyi girift kullanımı neyin dinî neyin kültürel olduğu hakkında net bir ayrımın yapılmasını zorlaştırmıştır. Çocuklar, ebeveynlerin ortaya koyduğu dindar tipolojisinden yola çıkarak bir din ve o dinin inanırı olmanın ne anlama geldiğine dair yorumlarda bulunmaktadır. İnanmaya eğilimli yapıya uygun ortam oluşturulmadığında dinî duyguları körelmektedir. İki hayat arasındaki dengenin sağlanamaması sonucu içinde yaşanan topluma uymadığını düşündüğü kuralların kaynağı olan dine karşı olumsuz tutum geliştirmekte adeta düşman kesilmektedirler.

Modern çağ ve gelişmelerin yanında Britanya’nın sorgulayıcı ve sebebe dayanan eğitim sistemi inanmayı zorlaştırmıştır. Her şeyi delillendirmenin gerektirdiği bu çağda Tanrı’nın varlığını ispatlamadan “Seni izliyor.” demek çocuğun bakış açısında hiçbir şey ifade etmemektedir.⁸⁹ Çocuklar toplumda belirgin olarak ortaya çıkan bazı dinî kültürel değerlere yönelik *“Neden Noel ağacımız yok? Neden herkes Noel haftasında tatil yapıyor? Neden Noel’i kutlamıyoruz?”* (Katılımcı 30 Erkek CofE (Düşük), 11.07.2017) tarzında sorgulayıcı tutum ve bazı beklentileri aileleri bir anlamda bu değerleri ev içine almak zorunda bırakmıştır.

⁸⁹ Gé Speelman, age., s. 49.

Dinî kimlik bir anda değil, ebeveynlerin dindarlık tutumları ve eğitim yaklaşımları, kritik kararlarda hangi boyutta aynı fikirde oldukları, hangi kimliklenmenin desteklendiği, geniş ailenin etkisi ve çocukların nerede yaşadıkları gibi birçok faktörün katkısıyla bir süreç sonucunda oluşmaktadır. Dinî sosyalleşmenin tüm sorumluluğunu yerine getirmeye çalışan Müslüman ebeveynler yeterli zaman ve donanımına sahip değildirler. Dolayısıyla çocukların bir kısmı geleneksel değerlere farklı ve yeni boyutlar katmakta⁹⁰, bir kısmı da Türk toplumunun değerlerini benimseme ve içselleştirmede baskı altında hissetmektedir.⁹¹ Bazı çocuklar tek dinin hâkim olduğu rahat hissedecekleri bütünleşmiş aile atmosferi özlemi ile ebeveynlerinin aynı dinî inancı paylaşmadığı için üzüntü duyduğunu Müslüman baba şöyle aktarmıştır: “*Çoğu şeyi yaşayamıyoruz. Dinî bayramlarda herkes kendi köşesine çekiliyor. (Eşim Müslüman olsa) Ortak payda daha fazla olacaktı. Çocuğumuzda annesinin Müslüman olmasını istiyor ama olmuyor.*” (Katılımcı 2 Erkek Müslüman (Yüksek), 19.09.2017). Dinî bilgiden ziyade ailenin gündemini sağlık, okul, nerede yaşanacağı, çocukların kaliteli bir eğitim alması gibi daha pratik ve günlük konular meşgul etmektedir.

Değer ve dinî inançlarını öğrenmede yeterli dayanak noktaları bulamayan, kuramayan veya bunlarla ilişkisi çok az olan bir aile ortamında yetişen çocukların dinî yaşayışla ilgili olarak gerçekçi fikirleri olmadığında⁹² “reddedici” tutum sergilemekte veya kendisine kaynaklık edecek aile büyükleri, toplum önderleri ve arkadaş bulanlar iki kültür arasında “ayraçlı” kimlik oluşturarak dinî sosyalleşmelerini tamamlamaktadırlar. Karma veya tireli bir kimlik geliştirmek yeni durumlara bir uyum/adaptasyon olarak yorumlanmaktadır. Bu durum ebeveynlerin ya da çocukların kendilerini Britanya’da doğdukları için İngiliz; yeme, giyim, yaşam alışkanlıkları İngiliz toplum ve Hristiyan kültüründe şekillenmekte olduğu için bir nokta da Hristiyan; Türkçe konuşabildikleri ve Türk kültürüne dair bilgilere sahip oldukları için Türk; İslami bayramları kutlayıp,

⁹⁰ Talip Küçükcan, “Turks in Britain: Religion and Identity”, (ed. Talip Küçükcan ve Veyis Güngör), *Turks in Europe Culture, Identity and Integration*, Türkevi Research Centre, 2009, s. 91.

⁹¹ Agm., ss. 90-91.

⁹² Ernest Harms, “The Development of Religious Experience in Children”, *American Journal of Sociology*, vol. 50, no. 2, 1944, ss. 115-116. Ayrıca bk. Ronald Goldman, *Religious Thinking From Childhood To Adolescence*, The Seabury Press, New York, 1964, s. 3.

kurallara göre hareket etmeyi ve yaşamaya bildikleri için Müslüman olarak değerlendirilmesinden kaynaklanmaktadır.

Görüşmelerin sonunda çocukların karmaşık, dışlanmış/yabancı hissettikleri ve dinî hayatın realitede yer almadığı atmosferde yetiştikleri ortaya çıkmıştır. Toplumda artan dinsizlik ve dinî kültüre ait hassasiyetlerin alay konusu edilip aşağılanması, İslam'ın terörizmle eş anlamda kullanılması veya ırkçı tutumlar çocukları dinî/etnik kimliklerini gizlemeye ve de Türk/İslam gelenek, görenek ve kültüründen uzaklaşmaya itmektedir. Müslüman ebeveynler çocuklarının kimlik kaybı ve erozyonuyla ilgili taşıdığı kaygılarını şöyle aktarmışlardır: *“Çocukları burada büyütmek tabii ki endişelere sebep oluyor. Hele ki benim gibi Müslümanların hiç olmadığı bölgede yaşayanlar için. Çocuklarım okuldaki tek Müslümanlar. 2000 kişinin içinde iki-üç Müslüman olmak tabii ki onları etkiliyor. Yalnız hissediyorlar. Arkadaş çevresi su gibi ve su çevresindekileri aktığı yere götürür.”* (Katılımcı 17 Erkek Müslüman (Yüksek), 28.06.2017).

“En büyük endişem bu. Zaman zaman kendimi aciz hissettiğimde oluyor. Benim oğlana ‘Kalk, namaz kıl!’ diyorum şimdi ‘İu... kılmayacağım!’ diye karşı çıkmaya başladı. Özellikle sabah namazı konusunda ısrarcı oluyorum. ‘Günün ilk namazı. Duanı yap! İşin gücün rastgelsin! Allah’la irtibatını kur!’ diyorum. Bana geçen gün dedi ki: ‘Ben Allah’ın olmadığını araştırıp ispatlayacağım.’ Anlatabiliyor muyum? Bazı Türkçe kitaplar aldım, okumuyor. İngilizce daha akıcı ve zevkli geldiği için İngilizce kitaplar aldım. Ancak şu an odak noktası internet. Ben de artık Youtube’dan şuradan buradan Allah’ın varlığına ilişkin bilimsel kanıtlar içeren videolar bulup izletmeyi düşünüyorum. Devamlı video izliyorum. Madem sevdiği şey bu, bu yoldan anlatmaya çalışayım diyorum. Yaratılışla ilgili benzerlikleri Yasin ve Rahman suresindeki bazı ayetlerle vererek bir bilinç uyandırmaya çalışıyorum. Çocuklarımı küçüklükten itibaren tekbirlerle, salavatlarla uyutuyorum. Şu an en büyüğünün odasını ayırdık. Ona yapamıyorum. Bebeklikte bu sesler onların bilinçaltına yerleşirse mutlaka bu bir temel oluşturur ve ilerde yapacakları tercihte bilinçaltından da olsa bir etkisinin olacağını düşünüyorum. Yatmadan mutlaka dinî hikâyeler okuyorum. Bunlar belli bir yaşa kadar etkili belli bir yaştan sonra toplumun ve okulun etkisi, anneden, babadan bağımsızlaştıkça, dış

dünyaya açıldıkça sizin etkiniz sıfırlanmaya başlıyor. Özellikle zıt bir kültürün içindeyseniz. Yani bunun sıkıntıları özellikle büyük çocukla yaşıyorum. Arada bir namaz kıldırıyorum ama höt bötle... Endişeleniyorum fazla bastırduğumda reaksiyon yapacağından korkuyorum. Kendi haline bırakıyorum. 'Oğlum, seni seviyorum. Sen benim canımsın.' Herhangi bir dinî içerik olmaksızın bireysel ilişkilerle, insan sevdiği kişinin değerleri de sever umuduyla devamlı baskı yapan bağırان çağırان bir baba olmaktansa seven koruyan toleranslı bir baba olmak şu aşamada daha yararlı olacak gibi geliyor.” (Katılımcı 1 Erkek Müslüman (Yüksek), 19.09.2017).

“Bu kültürde büyüyüp kendi kimliğini kaybetmemek ve dinini korumak çok zor aslında. Elimden geldiğince hayatının her anında yanında olmaya çalışıyorum. Sürekli öğretiyorum ve dinliyorum. Bağını koparmaması için sıklıkla Türkiye’ye götürmeye çalışıyorum.” (Katılımcı 23 Erkek Müslüman (Yüksek), 18.06.2017).

Ebeveynler seküler İngiliz toplumunun değerlerini kabullenme baskısı altındayken⁹³, kendi değerlerini özellikle Müslüman kimliğini koruma çabasındadırlar. Birleşik Krallık ayrımcılıkla mücadele çerçevesi Yahudi ve Sihler gibi dinî-etnik azınlıkları kapsadığı halde 2003’te Avrupa İstihdam Yönergesi yürürlüğe girinceye kadar Müslümanlar dışarıda bırakılmıştır.⁹⁴ Britanya’da Müslümanların tek tipleştirilmelere, kalıplaştırmalara ve dışlanmalara tepkileri din temelli ayırıcı bir kimlik siyasetine dönüşmüştür.⁹⁵

Eylül 2001 Britanya’da İslamafobinin yaygınlaşmasının zirve noktasıdır. İstatistiklere göre 2007-2008 yıllarında (hem Müslüman hem de genelde) on kişiden yedisi Britanya’da dinî ön yargının olduğunu ve on kişiden altısı ise son beş yılda Müslümanlara karşı ön yargının arttığına inanmaktadır.⁹⁶ Güncel verilere göre (2015-

⁹³ Gé Speelman, age., s. 128.

⁹⁴ Sevgi Çilingir, “Identity and Integration among Turkish Sunni Muslims in Britain”, *Insight Turkey*, vol. 12, no. 1, 2010, s. 108.

⁹⁵ Agm, s. 106.

⁹⁶ www.communities.gov.uk/statistics/6, <https://news.npcc.police.uk/releases/tackling-hate-crime-remains-a-priority>. Nottingham şehrinin Five Ways bölgesinde Türk topluluklar tarafında da kullanılan, Pakistan kökenli Müslüman grupların sahip olduğu bir eğitim kültür merkezine itikâf zamanı domuz kafası atılmıştır. Erişim: 26.06.2017.

2016) İslam’a yönelik nefret suçları son on yıldır devamlı bir yükseliştir. Geçen yıla göre (2015) %34’lük, son beş yıla göre %172’lik artış yaşanmıştır.⁹⁷ Müslüman göçmen ebeveynler bu durumdan duydukları rahatsızlıkları şöyle ifade etmişlerdir; “Özgürlük adı altında kısıtladıkları çok şey var. Devlet ‘şüpheli’ sıfatıyla denetim altında tutuyor. Devletin biraz daha Müslüman kesim ve âlimlerine güvenmesi lazım. İslamofobi oluşturup yanlış algılara meydan verilmemeli. İslamofobi ve terör algısından ellerini çekmeli ve algı operasyonu yapmamalılar.” (Katılımcı 2 Erkek Müslüman (Yüksek), 19.09.2017).

“Bakış açısı ISIS’tan sonra olumsuzlaştı. DAEŞ ve BREXIT (Birleşik Krallık’ın Avrupa Birliği’nden ayrılması) olumsuz etkiledi. DAEŞ, BREXIT’i hızlandırdı. Göçmenlerin ülkelerinde kalmalarını istemediklerinden bu kararı aldılar. Müslümanlara olan baskı çok yüksek. Kendi açımdan bunu hissetmiyorum. Bayan değilim, başörtüm yok. Eşim başörtülü olsa belki bunu hissedebilirdim.” (Katılımcı 7 Erkek Müslüman (Düşük), 11.06.2017).

İslamofobi ve kimlik kaybı yanında çocukların görsel ve yazılı basınla adeta özendirilen İslami kültür açısından ahlaki problem olarak görülebilen kadın-erkek rolleri ve ilişkileri (Cinsellik ve eşcinsellik), aşırı serbest yaşam tarzı, alkol-uyuşturucu madde ve zararlı alışkanlıklar kolay ve hızlı ulaşım ebeveynleri tedirgin eden diğer bir husustur. Konuyla ilgili katılımcıların görüşleri şöyle özetlenebilir: “Karakteri değişecek ve kötü alışkanlıklar edinecek diye korkuyorum. Türkiye’ye dönüp çocuğumu orada yetiştirmek istiyorum aslında ama annesi kabul etmiyor. ‘Bir çocuğumuz daha olursa kesin Türkiye’ye gidiyoruz.’ dedim, kabul etmedi. ‘O zaman ayrılırız!’ dedim. Bu nedenle ikinci çocuğu yapmadık.” (Katılımcı 19 Erkek Müslüman (Orta), 11.06.2017).

“İngiltere kültürünü benimsediği ve buranın gençleri gibi davrandığını görmek, olumsuz davranışlar edinmesi can yakıcı oluyor.” (Katılımcı 20 Erkek Müslüman (Orta), 13.06.2017).

⁹⁷ <https://www.gov.uk/government/statistics/hate-crime-england-and-wales-2015-to-2016>. Erişim: 14.08.2017.

“Kaygı duyuyorum. Sosyo-ahlaki düzen bozukluğu ve bencilliğin yanında rahat yaşam tarzının çocuklarımı olumsuz etkileyebileceğini düşünüyorum. Eşim kabul etse yarın Türkiye’ye geri dönüş yaparım.” (Katılımcı 4 Erkek Deist (Düşük), 10.09.2017).

“Burada aşırı özgürlük var. Ahlaki durum ve cinsel tercihler... İş arkadaşlarımdan eşcinsel olanlar var. Bunun genetikle alakası olduğuna inanmıyorum. İsyankâr olma ihtimali beni endişelendiriyor. Kültür bir noktada etkiliyor ve her şeyi veremiyorsun. Bir kıyaslama oluyor. Rahatça gezebiliyorsun ama bazı algı farklılıkları var. Mesela cesaret edip de örtü takamıyorum. Seni terörist ya da en iyi ihtimalle terörist sempatzanı olarak görüyorlar. İrlandalı İngiliz arkadaşım Müslüman oldu, tesettüre girdi. Kendisi otobüste sözlü tacize uğradı.” (Katılımcı 3 Kadın Müslüman (Orta), 10.09.2017).

“Okullarda genç yaşta bu derece detaylı cinsel eğitimin verilmesini doğru bulmuyorum ve ahlaksızlığa yol açtığını düşünüyorum. Eşimin bir akrabasının 15 yaşındaki kızı hamile kaldı.” (Katılımcı 8 Erkek Müslüman (Orta), 16.06.2017).

Çocukların dinî özgürlüğü sıkça vurgulanmasına rağmen, dinî kimliklerinin özellikle İslam’ın görünür bir hal alması, problem oluşturabileceği, modern hayat tarzına uymadığı, bazı dinî uygulamaların aslında kültürel olduğu düşünceleriyle durumdan aslında hiç de hoşnut olmayan gayrimüslim ebeveynlerin ifadeleri şöyledir: *“Tek bir İslam şeklinden bahsedemeyiz. İnsanların dinî emir olarak inandığı birçok şey aslında kültürel geleneklerdir. Müslüman ve gayrimüslimlerin başını örtmek gibi birçok uygulamanın insanları daha dindar kılmayacağını anlamaları gerekir.”* (Katılımcı 15 Erkek Ateist, 01.06.2017).

“Kızım için onun başını kapatmasını istemem ama yeterince olgunlaştığında bunu yapmaya karar verirse saygı duyarım.” (Katılımcı 17 Kadın CofE (Düşük), 28.06.2017).

“Başörtüsü özellikle bir problem olabilir. Çünkü radikal İslam’ın eylemlerinden dolayı Müslümanları suçlayan ve İslam’la problemi olan kişiler için dinin görülebilir

boyutunu oluşturan başörtüsünün sürtüşmelere sebep olma potansiyeli vardır.”
(Katılımcı 29 Erkek Ateist, 03.07.2017).

Tablo 18: Çocuklara Dair Bulgular

Çocuk yaş aralığı	Çocuk sayısı	Çocuğun doğumuyla alakalı uygulamalar ⁹⁸ dinî	Dinî kimlik
5-10	39	Vaftiz:12 Sünnet:12 Ezan:12 Hiçbiri:17	Müslüman:13 Her ikisi:6 Hiçbiri:20
11-20	13	Vaftiz:4 Sünnet:6 Ezan:7 Hiçbiri:3	Müslüman:4 Her ikisi:4 Hiçbiri:5

3.2.2. Sosyal Kurumlara Katılım ve Bu Kurumlarda Verilen Din Eğitimi

Dinî inançlar çocukluktan uzaklaşmayla birlikte çevresel etkilerin, sosyal grup ve kimliklerin bilhassa kurumlaşmış dinsel organizasyonların etkisi ve belirleyiciliği altında gelişmektedir.⁹⁹ Çocukluk döneminde taklitle başlayan din, çocuğun kabiliyetine, ailenin ve çevrenin dinî atmosferine göre gelişip derinleşir.¹⁰⁰ Bu süreçte çocukların dinî kurumlarla (cami/kilise vb.) iletişime geçirilmesi, dinî sosyalleşmeyi de başlatmaktadır.¹⁰¹

Yaşadığı toplum ve içinde vakit geçirilen mekânlarla birey arasında aidiyet duygusu gelişir.¹⁰² “Her bir dinî sembol, çocukları manevi hayata davet eder.”¹⁰³ Dinî

⁹⁸ Çocukların bir kısmına isim verilirken hem kulağına ezan okunmuş hem de sünnet ve/veya vaftiz edilmiştir. Bu durum tabloda ayrı ayrı belirtilmemiştir.

⁹⁹ Cemil Osmanoğlu, “Din Eğitiminin Gelişimsel Temeli Olarak İnanç”, *Bilimname*, c.17, sy. 2, 2014, s. 187.

¹⁰⁰ Mehmet Akif Kılavuz, “Anne Baba Örnek Davranışlarının Çocukların ve Ergenlerin Dinî Kişiliğinin Oluşumuna Etkileri”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 14, sy. 2, 2005, s. 56.

¹⁰¹ Ali Baz Bilici, “Çocukların Dinî Gelişimlerinde Camilerin Rolü”, *Turkish Studies*, c. 11, sy. 5, 2016, s. 122.

¹⁰² Ali Baz Bilici, agm., s. 127.

¹⁰³ Agm., s. 128.

duygunun kendini hissettirdiği her bir çocuk, öncelikle anne babasından ve en yakın çevresinden daha sonrasında ise camiler, kiliseler gibi kutsi mekânlarda yakaladığı imajlar aracılığı ile tasavvur dünyasını oluşturmaktadır.”¹⁰⁴ Bu nedenle dinî kurumlar “ruhsal çapalar” ve de “çocukların yaşamı ile derin anlamları birbirine bağlayan ve varoluşçu sorularına somut cevaplar veren sosyal kurumlar”¹⁰⁵ olarak tanımlanmıştır.

Neredeyse her din, mensuplarından dinî vecibeleri yerine getirmesini, mabetlere katılmasını, ev halkının ve kendisinin dinin yüklediği rolleri yerine getirmesini ister. Bu nedenle ev dinî hayatın şekillendiği temel çekirdektir. Ancak Hristiyanlıkta kiliseye devam ve bağlılık evin bu rolünü üstlenmiştir.¹⁰⁶ Kilisede gerçekleştirilen evlilik merasiminden vaftiz, kominyon vb. her uygulamanın amacı kilise bağlılığı aracılığıyla aileyi şekillendirmektir. Dinler arasındaki farklılık bireyin hayata bakışını, ölüm, ahlak ve toplumla ilişkisini farklı şekilde etkileyip şekillendirmektedir.¹⁰⁷ Camiler de kiliseler gibi ibadet mekânı olmasının yanında kültürel, eğitimsel, dinî ve sosyal fonksiyonlar içeren rollere sahiptir. Özellikle göçmenler için ibadet mekânları kendilerini yabancıladıkları ve farklı hissettikleri toplumda, kültürel kimliklerini yaşayacakları ve yaşatacakları ortam oluşturmaktadır. Ruhsal ihtiyaçlarını karşılamamanın yanında sosyal çevre, eğitim merkezi, destek kaynağı, iş imkânı ve güven gibi psikolojik ve sosyal faydalar da sağlamaktadır. Sosyal izolasyon sonucu uyumsuz göçmenlerin sebep olabileceği gerginlikleri yatıştırmaya da yardım etmektedir.¹⁰⁸

Günümüzde mabetlere katılım yok denecek kadar azdır. Britanya’da cemaat yetersizliği ve kilise (mabet) vergisi ödeyecek finansal destek yoksunluğundan çoğu mabet kapatılmaktadır. Açık arttırmada satışa sunulan çoğunluğu kiliseden oluşan bu binaların bir kısmı Müslümanlar tarafından camiye ve çeşitli etkinlik merkezlerine dönüştürülmektedir. Bu gidişatı değiştirmek isteyen din adamları ve yöneticiler yeni

¹⁰⁴ Agm., s. 130.

¹⁰⁵ James Garbarino, *Raising Children in A Socially Toxic Environment*, Jossey-Bass Pub., San Francisco, 1995, s. 150.

¹⁰⁶ Bk. Jessica S. Jacoby, agt., s. 19.

¹⁰⁷ Agt., s. 19.

¹⁰⁸ Lori Peek, “Becoming Muslim: The Development of A Religious Identity”, *Sociology of Religion*, vol.66, no.3, 2005, s. 219.

vizyonla mabetleri, ibadet alanları yanında, kreş, eğitim merkezi, sosyal toplanma alanı vb. birçok fonksiyona sahip kurumlara dönüştürmüştür. Yine de hedef kitleden istenilen katılım sağlanamamıştır. Bu durumun Müslüman gruplar için de aynı olduğu Katolik katılımcının şu yorumundan anlaşılmaktadır: “Yaşadığımız yerdeki camiye Türklerin hiçbiri gitmiyor. Geçen hafta çocuklarla ziyaretimizde, çoğunluk Pakistan, Bangladeş veya Hindistan kökenli idi.” (Katılımcı 18 Kadın Katolik (Orta), 01.06.2017).

Britanya’da kilise mensubiyeti en son verilere göre 10,6 milyondan 2013 yılı itibarıyla 5,4 milyona (2010’dan 2013’e yaşanan düşüş oranı %10,3) gerilemiştir. 2014 yılında 64 ülkede gerçekleştiren bir çalışmaya göre nüfusunun %30’u kendini dindar, %13’ü Ateist ve %53’ü inançsız olarak nitelendiren Britanya dünyanın en seküler ülkelerinden biridir.¹⁰⁹ Britanya resmi kilisesinde/CofE Kasım ayı boyunca yürütülen bir çalışmada katılımcıların 830.000’ini yetişkinler, 150.000’ini çocuklar oluşturmuştur.¹¹⁰ Bir yıl sonra (2015) Anglikan kilisesinin 660.000, Katolik kilisesinin 608.000, Methodist kilisesinin 200.000, Ortodoks kilisesinin 26.100, United Reformist kilisesinin 33.100 mensubu bulunduğu tespit edilmiştir. Aynı yıl kilise katılım oranları İngiltere ankarası genelinde %4,7’ye, Galler bölgesinde %4,8’e düşmüştür.¹¹¹ Öyleyse kültürel değişimle kilise üyeliğinin anlamsızlaşması Britanya’yı Hristiyan köklerinden uzaklaştırdığı sonucuna ulaşılabilir. Müslümanlar açısından ise, Britanya genelinde toplam mescit sayısı İngiltere (1836) ve Galler (46) bölgesinde 1882’ye Britanya genelinde 1944’e ulaşmıştır. Bu mescitlerin 4’te 3’ünde hanımların katılımına olanak tanıyan imkânlar mevcuttur. Türkiye kökenli gruplar tarafından yönetilen 25 mescitten 14’ü kadınlara hitap edecek olanaklara sahiptir.¹¹² Ancak kiliselere katılımda olduğu gibi cami Müslümanların özellikle çocukların uğradıkları mekânlar arasında yerini almamaktadır. Konuyla ilgili doğru bir değerlendirme için katılımcıların çocuklarıyla birlikte mabetlere katılımları incelenmiştir. Ortaya çıkan sonuçlar şöyledir;

¹⁰⁹ <https://faithsurvey.co.uk/uk-christianity.html>. Erişim: 26.09.2017.

¹¹⁰ <https://www.theguardian.com/world/2016/jan/12/church-of-england-attendance-falls-below-million-first-time>. Erişim: 26.09.2017.

¹¹¹ <https://faithsurvey.co.uk/uk-christianity.html>. Erişim: 26.09.2017.

¹¹² http://www.muslimsinbritain.org/resources/masjid_report.pdf. Erişim: 26.09.2017.

Tablo 19: Mabetlere Katılım

Değişkenler	Her zaman	Sıklıkla	Ara sıra	Nadiren	Hiçbir zaman
Çocuğumu camiye götürür ya da camiye gitmesi için teşvik ederim.					
Müslüman	N	4	2	6	9
	%	12,5	6,3	18,8	28,1
Gayrimüslim	N	2	-	2	2
	%	6,5	-	6,5	6,5
Çocuğumu kiliseye götürür ya da kiliseye gitmesi için teşvik ederim.					
Müslüman	N	-	1	-	4
	%	-	3,1	-	12,5
Gayrimüslim	N	2	-	6	4
	%	6,5	-	19,4	12,9

Mabetlere devam etme konusunda katılımcılar görüşlerini şu ifadelerle dile getirmişlerdir: “Bir cenaze dolayısıyla kızımın camiye gezme ve keşfetme imkânı oldu. Geçen yıl arkadaş da edindi. Arkadaşı camideki din derslerine (Kur’an kursuna) gidiyordu. Kızım da gitmek istedi. Türk ve Müslüman kültürüne karşı çok ilgili. Bu onun için güzel ve faydalı bir deneyim oldu.” (Katılımcı 10 Kadın Katolik (Düşük), 21.07.2017).

“Yaz tatilinde Türkiye’de camilere ve Kur’an kursuna gidiyorlar.” (Katılımcı 13 Kadın Müslüman (Orta), 01.06.2017).

“Dinî uygulamalarını yerine getiren bir Katolik değilim. Ama ara sıra seremonilerin parçası olan evlilik, üzücü ki cenazeler ya da vaftiz törenleri için kiliseye gidiyoruz. Böylece görüp, bu dinî seremonilerin ve dinlerin ne anlama geldiği hakkında düşünmeye başlayabilir. Biz asla onu zorlamıyoruz. Dinî bayramlardan biri Pazar’a denk gelmişti. Kiliseye gidip yapılan ayini görmek istedim. Daha öncede belirttiğim gibi dindar bir Katolik değilim. Ben sadece ona, bana eşlik edip edemeyeceğini sordum. Kesinlikle onu istemediği bir yolu takibe zorlamıyorum. Ancak bu yolu takip etmek isterse de onu durdurmam.” (Katılımcı 25 Erkek Katolik (Düşük), 01.07.2017).

“Ben çocukken hanımlara ayrılan yere namaz kılmaya giderdik. O zaman dışarıya çıkmamızın yegâne sebebiydi. Bunlar benim için güzel anılar. Çocuğum bunları

yaşayamayacak... Çok üzüliyorum. Eşimin ailesinin kiliseye gitme olayı yok. Ben onlardan daha çok gitmişimdir.” (Katılımcı 30 Kadın Müslüman (Orta), 11.07.2017).

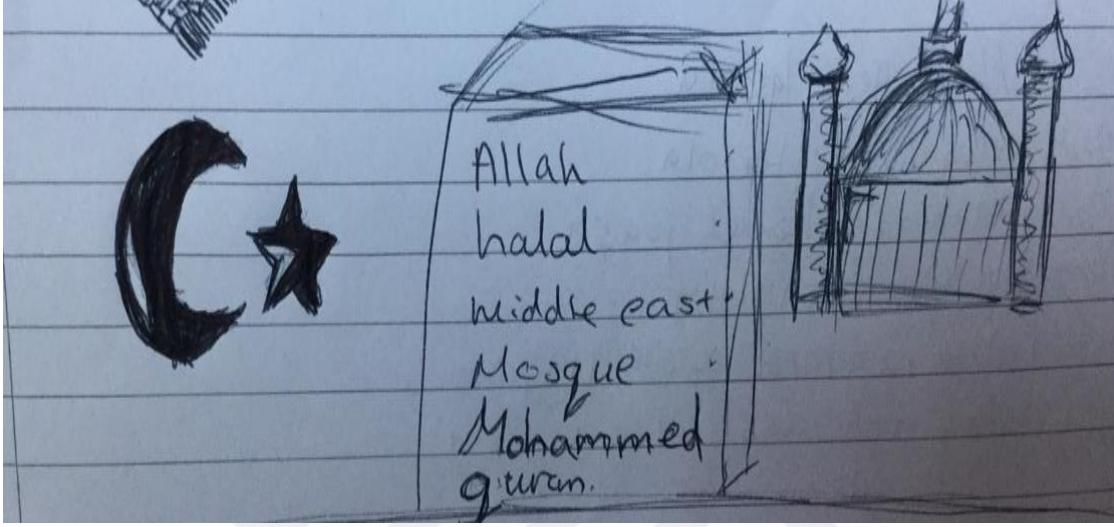
Tablodan ve yorumlardan anlaşılacağı üzere mabetlere katılım oldukça düşüktür.¹¹³ 15 Temmuz etkisi ve dinî gruplara olan güven ile itimatın sarsılması sonucu yetersiz sayıdaki Diyanet vakfına bağlı camiler Türkçe konuşan topluluğun ihtiyacını karşılayamamaktadır. Bu nedenle cami ziyaretleri genelde Türkiye’de gerçekleştirilmektedir. Çocukların İslamiyet ve Türkiye ile algılarında öne çıkan imajı camiler oluşturmaktadır. Kilise ya da diğer mabetleri ise okulların düzenlediği gezilerle keşfetme imkânının bulunması gayrimüslim ebeveynlerin bu konuyla ilgili herhangi bir girişimde bulunmamasının sebebi olarak düşünülebilir. Çocuklar açısından, arkadaşları tarafından alay konusu yapılmaları ve sıkılmaları sebebiyle ne camiye ne de kilise gitmek cazip gelmektedir. Çocukların mabetlere katılımı ile ilgili yorumları şöyledir:

“Ara sıra annemle kiliseye, babamla camiye gidiyorum” (Katılımcı 1, 1. Çocuk Erkek (11), 27.09.2017).

“Türkiye’de zamanım olduğunda camiye gidiyorum.” (Katılımcı 1, 3. Çocuk Erkek (6), 27.09.2017).

¹¹³ Cami ve kiliseyi en az bir defa ziyaret edenler katılımcı aile 1, 13, 15, 16, 18, 25; Katılımcı 4 Kadın Hristiyan-Müslüman (Orta), Katılımcı 30 Kadın Müslüman (Orta); sadece camiye ziyaret edenler Katılımcı 8 Erkek Müslüman (Orta), Katılımcı 19 Erkek Müslüman (Orta), Katılımcı 24 Kadın Müslüman (Orta), Katılımcı 27 Erkek Müslüman (Yüksek).

Resim 3: İslamiyet'le İlgili Çocukların Resimleri (Erkek, 11)

Resim 4: İslamiyet'le İlgili Çocukların Resimleri (Kız, 9)

Yukarıda yer verilen resimlerinde de anlaşılaçağı üzere, çocukların İslam algısı cami, Allah, helal, Kur'an, Hz. Muhammed (sav.), zekât, mezarlık ziyaretleri ve orta doğu kavramlarının üzerine inşa edilmektedir. Hayatının geri kalanında bu kavramlara göre şekillenmektedir.

Okul çağında olan çocukların mabetlerden sonra kültürel ve dinî değerleri öğrendiğı sosyalleşme kurumlarından biri de okullardır. İngiltere ve Galler bölgesinde ilköğretimde haftada iki saat, ortaöğretim okullarının 9-11. sınıflarında bir (bazı okullarda iki) saat din dersi verilmektedir.¹¹⁴ Bu anlamda ilk ve orta öğretimde din eğitimiyle “*Öğrencilerin Hristiyanlık ve Britanya’da egemen olan dinler hakkında bilgi, anlayış ve farkındalığını artırmak; farklı inançları benimseyenlere saygıya duymalarını ve manevi, ahlaki, kültürel ve zihinsel gelişimlerini desteklemek*”¹¹⁵ amaçlanmaktadır.

Bir dinin, inancın ya da görüşün diğerinden üstün görülmesinin mümkün olmadığı Britanya’nın sahip olduğı çoğulcu ve liberal yapı okul müfredat ve öğretim programlarına da yansımıştır. Her dönemde din derslerinde yer alan Hristiyanlıkla birlikte belli aşamalarda (key stage) toplumda temsil edilen azınlık (Yahudilik, İslam, Hinduizm, Budizm ve Sihizm) ve bazı yerel özellikli dinler öğretilmektedir. Hristiyanlıkla birlikte azınlık gruplarının dinlerine müfredatta yer verilmesi sosyal uyumun ve çok kültürlü toplumsal yapının gerekliliğı olarak algılanmaktadır. Dersler, tarihin ve kültürün birer parçası olan dinler hakkında bilgiler sağlayarak bakış açılarının zenginleştirilmesi, birlikte yaşama kültürünün ve vatandaşlık (İngilterelilik) bilincinin kazandırılması amacına hizmet etmektedir.

Hükümet, Müslümanlar dâhil diğer azınlık gruplarının ihtiyaçlarıyla alakalı birçok konuda önderlik etmesine rağmen, belli kültürel ve dinî ihtiyaçlara cevap vermeyi

¹¹⁴ Education Act 2002, Bölüm 78/1. <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2002/32/section/78>. Erişim: 26.09.2017.

¹¹⁵ Department for Education (DfE), *Circular 1/94: Religious Education and Collective Worship*, London, 1994, s. 12. https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/281929/Collective_worship_in_schools.pdf. Erişim: 24.09.2017.

yerel yönetimlere bırakmıştır. Yerel eğitim otoriteleri (Local Education Authorities (LEAs) bölgelerinde eğitim gören çocukların helal öğle yemeği, mescit/mabed, kız-erkek öğrenciler için ayrı soyunma odaları ve yüzme havuzları, okul üniforması ve spor kıyafetlerinin uyumu gibi kültürel ve dinî ihtiyaçlarını tespit ve karşılamada daha iyi pozisyonudadır.

Din eğitimi dersi, bütün ülke için geçerli ulusal bir program ve buna bağlı bölgesel eğitim birimlerinin oluşturduğu yerel programlara göre planlanır ve verilir. 1962 Birmingham Mutabakat Öğretim Programında “*Biz, din eğitimi konusunda bundan Hristiyan eğitimi kastederiz... Hristiyan eğitimin tam olarak hedefi, İsa Mesih ile çocuklarımızı karşı karşıya getirmektir*”¹¹⁶ ifadeleri öğretim programları hazırlanmasında, diğerlerine karşı tutum belirleme ve dinî çeşitliliğin yansıtılmasında Anglikanizm’in temel alındığını vurgulamaktadır.

İslamiyet 1988 Eğitim Reformu ile öğretim programında yerini almıştır. Söz konusu programda İslam dinî eğitimi ile ilgili konular “anahtar öğrenme” bölümü altında tevhit, iman, ibadet, ahlak ve yeri geldikçe sosyal hayatta İslam dinî olarak dört ana başlık halinde incelenmektedir.¹¹⁷ İslam dinini de konu edinmesine karşın öğretmenlerin bilgilerinin yetersizliği¹¹⁸, yanlış uygulamalar, çok kültürlülüğü kullanarak ırkçılık yapıldığı gerekçeleriyle eleştirilmektedir.¹¹⁹ Bazı Müslümanlar ise gayrimüslim öğretmenler tarafından İslam’ın dünya dinlerinin bir parçası olarak öğretildiğinde çocukların kafasının karışabileceği ve yanlış bilgiler edinebileceği kanaati taşıdığı¹²⁰ sonucuna şu yorumlardan ulaşılmaktadır: “*Devlet okuluna gidiyorlar. Evime çok yakın. Okulda arkadaşları Müslüman ağırlıklı bundan mutluluk duyuyorum ama okulun eğitim sisteminde misyonerlik var. Okul müdürü bunda çok etkili, misyonerlik yapıyor. Bundan*

¹¹⁶ İsmail Erşahin, agt., ss. 37-38.

¹¹⁷ Agt., s. 161

¹¹⁸ Open Society Institute EU Monitoring and Advocacy Program, *Muslims in the UK: Policies For Engaged Citizens*, Budapest, 2005, s. 155.

¹¹⁹ Muhammad Akram Khan-Cheema, “British Muslims in State Schools: a Positive Way Forward”, *Issues in Islamic Education*, The Muslim Educational Trust, s. 86.

¹²⁰ Open Society Institute, agr., s. 155.

çok rahatsızlık duyuyorum. Bu diğer okullarda yok... Okulu istersem değiştirebilirim fakat evime çok yakın.” (Katılımcı 5 Kadın Müslüman (Yüksek), 13.06.2017).

“Okul çocuğun kimlik kazanımında rol oynuyor, doğru ama bir beyin yıkama da var. Daha sonraki yıllarda çocuk bunu aşabilir. Konuştuğumuzda kavga ediyor benimle. ‘Kurtarıcı Mesih İsa Tanrı’ şeklinde yazıyor. Böyle bir resim yapmış. Yok, öyle şey! ‘Bahçedeki domatesi kim yapıyor? Allah yapıyor.’ dedim. ‘Sen bilmiyorsun, etmiyorsun. Ben her şeyi okuldan öğreniyorum.’, dedi. Domatesi orada kim büyütüyor? Basbaya beyin yıkamaca var. Çatışma çıkıyor. Ben de zamana bırakıyorum. Zaten okuldan çıkınca bu beyin yıkama bitmiş oluyor. Artık gerisi temizlik. Zamanını bilmiyorum. On belki 20 yıl temizlik... İsa’yı bahçede domates yetiştirirken görüyor musun? İsa’yı bahçede domates yetiştirirken görürsem inanacağım. Ama görmüyorum. Sadece tek bir yaratıcı var. Güven bana, o çoktan orada ama sen görmüyorsun.” (Katılımcı 8 Erkek Müslüman (Orta), 16.06.2017).

“Şu an devlet okuluna gidiyor ama öncesinde Church of England’a gitti. Mezun olduğunda çocuk İncili vermişler. Çok hoş. Birlikte okuduk. ‘Kafasını karıştırıyor mu?’ orasını bilemiyorum.” (Katılımcı 30 Kadın Müslüman (Orta), 11.07.2017).

Okulda gizli ya da dolaylı olarak misyonerlik yapıldığı varsayımının yanında çocukların akran baskısı ya da dinî-etnik istismara uğramamak için ailelerinin Türk-İslam kültürüyle olan bağını gizlemektedirler. Karma bir ailede dünyaya gelen annesi sonradan Müslümanlığı seçen Türk kökenli Müslüman bir öğrenci okulda dinî kimliğinden dolayı yaşadığı akran baskılarından dolayı okulunu değiştirmek zorunda kalması¹²¹ bunun delilidir. Britanya’nın çeşitli bölgelerinde gerçekleştirilen bir araştırmada, 13-15 yaş kız öğrenci grubunun %26’sı “Müslümanlar bu dünyaya birçok zarar verdi.”, %19’u “Birçok iyi şey yaptı.”¹²² %15’i “Müslüman biriyle komşu olmak

¹²¹ Roma Katolik Kilisesine bağlı inanç okuluna devam etmekte olan bu öğrencinin verdiği bilgiler 25.06.2017 tarihinden ebeveyni tarafından doğrulanmıştır.

¹²² Leslie J. Francis, Alice Pyke ve Gemma Penny, “Christian Affiliation Christian Practice and Attitudes to Religious Diversity: A Quantitative Analysis among 13- to 15-year-old Female Students in The UK”, *Journal of Contemporary Religion*, vol. 30, no. 2, 2015, s. 258.

istemem.”¹²³ önermelerine katıldığını belirtmiştir. Çocukların okul ortamında dini-kültürel kimliklerinden dolayı neler yaşadıklarını Müslüman katılımcılar şöyle özetlemişlerdir: “*Kim ne derse desin İngilizlerde biraz ırkçılık var. Bu yüzden çocuğum okulda sıkıntı çekti. Ten rengi farklılığından birkaç defa okul değiştirdi.*” (Katılımcı 21 Erkek Müslüman (Orta), 12.06.2017).

“*Çocuklar okulda her olaydan sonra duyuyor işte ‘Manchester, London Bridge ya da Noel çadırında patlama oldu. Kim bunu yapan? Müslümanlar.’ 11 Eylül’den sonra başlayan bu durum artarak devam ediyor. Müslüman çocuklar okulda ‘Müslümanım’ demeye utanıyor ve korkuyor. Gizliden gizliye İngiliz kültürüne ve hayat tarzına meyil görüyorum. Gitgide bu hayatın içine çekiliyorlar. Nehir onları sürüklüyor. Nehir yorulur mu? Yorulmaz! Ama biz işe gidiyoruz. Günlük hayatın koşturmacası var. Geçim derdi var. Bir de nefisle şeytan var. Ortada düşman çok. Bir de medya var. Bunlar çocuğu aşağı çekiyor. Biz de yukarıya çekmeye çalışıyoruz. Bizim bir Allah’ımız var. Ne kadar uygulamasak da, uygulamada eksik olsak da, inanmak başka bir şey bunu çocukların zihnine yerleştirmek lazım! ‘Yapmıyorum!’ demekle ‘Yapamıyorum!’ demek arasında fark bu! Son nefeste en azından imanlı gidebilmek önemli olan bu! Çok büyük sorumluluk altındayız.*” (Katılımcı 17 Erkek Müslüman (Yüksek), 28.06.2017).

Britanya’da seküler eğitim veren okulların yanında özel tip dinî eğitim veren inanç temelli okullar da mevcuttur.2017 yılı verilerine göre yaklaşık (8.669,085) 8,7 milyon öğrenci 24.281 okulda eğitim-öğretim hayatına devam etmektedir. Bu okulların 16.778’i devlet destekli (state-funded) ilköğretim, 3.491’i devlet destekli ortaöğretim, 2.331’i bağımsız, 1.039’u özel okuldur. Devlet destekli okulların 6.813’ü¹²⁴ inanç temellidir.¹²⁵ Devlet destekli kilise okullarının ise; 4.587’si İngiltere kilisesine (Church of England) 1.957’si Katolik kilisesine, 25’i Metodist kiliseye, 48’i Yahudilere, 27’si Müslümanlara ve 172’si diğer dinlere (Diğer Hristiyan dinler 148, Sih 11, Hindu 2,

<https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/13537903.2015.1026116?needAccess=true>. Erişim: 01.03.2016.

¹²³ Leslie J. Francis, Alice Pyke ve Gemma Penny, agm., s.259.

¹²⁴ 6.176’sı (%37) ilköğretim, 637’si ortaöğretim (%19) okuludur.

¹²⁵ <https://www.gov.uk/government/collections/statistics-school-and-pupil-numbers>. Erişim: 16.01.2017.

Greek Ortodoks 1, Quaker 1, Seventh Day Adventist 1, United Reformed Church 1) bağı dinî eğitim veren kurumlardır.¹²⁶

Dinî karakterli okullar, devlet okullarının aksine ulusal öğretim programının, gerekliliklerini karşıladığı sürece belli konulara odaklanabilmektedirler. Dolayısıyla din eğitimi derslerinde mutabakat öğretim programlarından hareketle ne öğreteceklerini kendileri belirlemektedirler. Mensuplarının inançlarını besleme fonksiyonu üstlendiğinden kendilerine has din eğitim müfredatlarının yanında her inanç okulunun öğrenci kabul kriterleri dinî organizasyonların (kilise) kontrolündedir.¹²⁷ Bu okulların bir kısmı devlet kontrolünde iken (voluntary controlled), bir kısmı devletten yardım (voluntary aided) almaktadır.¹²⁸

Ebeveynler¹²⁹ çocuklarını sadece tek bir (Hristiyan ya da İslamiyet) dinî kültürün etkisinde kalabileceği dinî gruplar tarafından yönetilen okullar yerine, inanç farkı gözetmeksizin herkese açık seküler karakterli devlet okullarına göndermektedirler. Bunun yanında ülkede eğitim sistemini ve okulların durumunu bilen göçmenlerden ziyade ev sahibi toplumu temsil eden annelerin fikirleri ve teklifleri okul tercihlerinde karar verilmesini sağlayan unsurdur. Şöyle ki: “*Gittiği okulla ilgili hiçbir fikrim yok. Tamamen eşim karar verdi. Çok güzel ve prestijli bir okul olduğunu söyledi. Buradaki okulların hepsi inanç temelli ama bizim çocuklar devlet okuluna gidiyormuş.*” (Katılımcı 18 Erkek Müslüman (Orta), 01.06.2017).

“*Okulu eşim seçti. Şunu söylemem lazım ki buradaki eğitim sistemini, hangi okullar daha başarılı hangi okullar daha başarısız bu konuda eşim kadar bilgili değilim.*”

¹²⁶ Robert Long and Paul Bolton, *Faith Schools: FAQs*, House of Commons Library, 2017, s. 20.

<http://researchbriefings.parliament.uk/ResearchBriefing/Summary/SN06972>. Erişim: 02.01.2017.

¹²⁷ Anakara ve Galler bölgesindeki Katolik kilisesine bağlı okullar diğer din mensupları için %10-15 kontenjan ayırırken, İngiltere’nin resmi kilisesine bağlı misyonunu “topluma hizmet” olarak tanımlayan Church of England’ın özellikle devlet kontrollündeki okullar daha esnektir. Detaylı bilgi için Bk.

<http://rcdow.org.uk/education/headteachers/re-in-catholic-schools/>. Erişim: 02.01.2017.

¹²⁸ Detaylı bilgi için Bk.

https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/190260/DCSF-00114-2010.pdf. Erişim: 13.05.2016. Equality Act 2010 Admission Code (Kabul Kriterleri) Bölüm 1.9, 1.36, 1.38; Galler için 2.26, 2.39, 2.44’e göre okula kabulde şart koyma hakkına sahiplerdir.

¹²⁹ Katılımcı aile 1 (sadece çocuk 2 ve 3), 2, 3, 5, 6, 7, 8, 10, 11, 12, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 26, 27, 28, 29, 30, 31 ve 32.

Dolayısıyla eşimin bu konudaki tercihleri öncelik taşıyor. Tabii konuşuyoruz, tartışıyoruz. Ama teklifleri o getiriyor.” (Katılımcı 1 Erkek Müslüman (Yüksek), 19.09.2017).

“Mahalledeki ve çevredeki okulları araştırdık. Katolik okulluna gittiğimden oradaki eğitim sistemini biliyorum. Çocuğumuzu istemediği bir şeye zorlayarak dinî bir okula vermek istemedik. Akademik prestij ve okulun başarısına göre bir tercihte bulunduk.” (Katılımcı 10 Kadın Katolik (Düşük), 21.07.2017).

“Bu ülkede inançsızlıktan kaynaklanan büyük problemler var. Dindar değilim ama bir yaratıcı inancım var. Bu nedenle çocukları hangi okula göndereceğim büyük bir problemdi benim için. Eşim farklı bir dünyada. Çocuklarım Eylül’de farklı bir okula gidecek ve kimlikleri etkilenecek. Bunu söylemem lazım oyun alanında. Ablam hacdan çocuklara şapka getirdi. Biliyorsun Yahudilerinde şapkaları var. Benimki gitmiş şapkalı Yahudi bir çocuğun yanına ‘Teyzem bana getirdi. Benim de var. Onu takip yanında namaz kılıyorum. Benimkisi mavi değil, beyaz.’ böyle heyecanlı heyecanlı anlatıyor. İçim bir garip oldu baktım ona, ‘Yavrum’ dedim. Çocuk hiç anlamadı ne dediğini, es geçti. Kendisinininkinin aynısı sanıyor. Dışarıdan aynı geliyor. Üzüliyorum onun için ne olacak? Şimdi çok prestijli bir okula gidecekler. Öğrencilerin çoğu Yahudi. Mesela bazı okullar çok dindar. Bizimkiler özel okula gidiyor. Dört yaşındayken bir takım sınavlara girdiler. Bu sınavlarda dinî tercihleri ile ilgili sorular da yer alıyordu. Ben dinî etkinin olmadığı okullara gönderiyorum. Yine de bir Hristiyanlığın etkisi olacak. Öğrencilerin neredeyse tamamı Yahudi olduğundan Hristiyanlar azınlıkta kalıyor. Yahudiler çok hırslı. Bu okul zorunlu olmamakla birlikte bütün dinleri öğretecektir. Bazı okullar kiliseye gidip her sabah toplu ibadet yapıyorlar. Çocuklarım bu etkinliklere katılmasını istemedim.” (Katılımcı 24 Kadın Müslüman (Orta), 23.06.2017).

Devlet okullarını tercihte okulun barındırdığı çok kültürlülük ve etnik zenginlik¹³⁰, eve yakınlık¹³¹, akademik başarı ve prestij¹³² ve maddi imkanlar¹³³ göz

¹³⁰ Katılımcı 16 Erkek Müslüman (Orta).

önünde bulundurulmuştur. Ulaşılabilir net bir veri olmamakla birlikte Britanya’da Müslüman çocukların %75’inden fazlası devlet okuluna gitmektedir.¹³⁴ Ebeveynlerin böyle bir seçimde bulunmasındaki temel motiv, aile atmosferinin ve çocuğa verilen din eğitimi dolayısıyla dinî sosyalizasyonun eğitim kurumları tarafından da desteklenmesidir.

Çocuklarını inanç okullarına göndermeyi tercih eden ebeveynlerin¹³⁵ bu kararı almasında sunulan tek cinsiyetli (single sex) eğitim, dinî kaynaklara dayanan vizyon, misyon ve yüksek akademik başarı rol oynamaktadır. Konuyla alakalı Müslüman katılımcının yorumu şöyledir: *“Evde karı koca arasında bu konuyla ilgili bir çatışma yoksa okulun olumsuz etkisini çocuğu başka bir okula vererek kaldırabilirler. Kilise okullarının amacı kendi inancına bağlı nesiller yetiştirmek. Yoksa adam neden durup dururken okul açsın ki? Bu amacı yerine getiremeyecekse okulu kapatsın daha iyi onların mantığı açısından baktığımız zaman. Ama İngiltere’de tercih yapma hakkınız var. Kiliseye bağlı okullara çocuğunuzu kayıt ettirmek zorunda değilsiniz. Şu da bir gerçek ki, kiliselerin verdiği eğitim daha kaliteli her zaman tercih edilen okullar! Devlet okulları biraz daha gevşek çocukların zararlı alışkanlıklara girmesi daha yüksek. Haliyle dindar Müslüman aileler çocuklarını kilise okullarına vermeyi tercih ediyorlar. En büyüğü İngiliz kilisesine bağlı ama din özgürlüğüne dikkat ediyorlar. Burası Pakistanlı ve diğer azınlık gruplarının en çok çocuklarını göndermek istedikleri okullardan biri. Mesela Cuma kulübü var. Cuma günü Cuma namazı kılmak için yer ayarlamışlar. İleri sınıflardaki bir öğrenci Cuma namazı kılmak isteyenlere namaz kıldırıyor. İkinci ve üçüncü çocuğumuz seküler devlet okuluna gidiyor. Seküler derken burada belediyeler ilgileniyor eğitimle. Seküler okul olmasına rağmen haftada birgün*

¹³¹ Katılımcı 17 Kadın CofE (Düşük), Katılımcı 16 Erkek Müslüman (Orta), Katılımcı 19 Erkek Müslüman (Orta), Katılımcı 20 Kadın Hristiyan (Orta), Katılımcı 27 Erkek Müslüman (Yüksek), Katılımcı 23 Erkek Müslüman (Yüksek), Katılımcı 14 Erkek Müslüman (Düşük).

¹³² Katılımcı aile 18, 22, 29 ve 30.

¹³³ Katılımcı 17 Erkek Müslüman (Yüksek).

¹³⁴ Nadia Hashmi, *A Muslim School in Bristol An Overview of the Current Debate and Muslim School Children’s View*, Centre For Ethnicity and Citizenship, The University of Bristol, Yüksek Lisans Tezi, Bristol, 2003, s. 119.

¹³⁵ Katılımcı aile 1 (1. Çocuk) ve 4 CofE, Aile 9 ve 13 Katolik, Aile 24 Yahudi.

kitap okuma gününde İncil'den pasajlar okuyorlar.” (Katılımcı 1 Erkek Müslüman (Yüksek), 19.09.2017).

Müslüman gruplara özellikle Pakistanlılara bağlı eğitim kurumları Britanya genelinde eğitim hizmeti sunsa da Katolik katılımcının *“Katolik okuluna gidiyorlar. Eşim çocukları İslami okullara göndermemi istedi. Ancak burada okulların ideolojileri, misyon ve vizyonlarından dolayı korkuyorum.”* (Katılımcı 13 Erkek Katolik (Yüksek), 01.06.2017) ifadesinde görüldüğü üzere ortaya koyulan vizyon, birey profili ve akademik başarı açısından tercih edilen okullar arasında yer almamaktadır.

Medyaya yansıyan özel Müslüman okullarının radikalleşmeye yol açtığı haberleri¹³⁶ ebeveynlerin dinî kurumlara ve İslami eğitim veren okullara karşı bazı endişeler ve olumsuz kanaatler oluşturmaktadır. Öncelikle çeşitli dinî grupların kontrolü altında olan bu kurumlar birbirlerinden farklı İslam algısı sunmaktadır. Her kuruluş birbiriyle İslam'ın doğru temsili iddiasıyla çekişme ve çatışma içindedir. Bu durum ebeveynlerin ailelerinde bir şekilde sağladığı dengelerin değişmesine dolayısıyla çocuklara sunulan inanç özgürlüğünde sınırlamalara yol açacaktır. Müslüman katılımcılar çıkarımlarını şöyle paylaşmışlardır: *“Biz son beş yıldır İngiltere’de yaşıyoruz. Ondan önce on dört yıl Birleşik Arap Emirliği, Dubai’de yaşadık, kızım orada doğdu. İkiside orada büyüdü sayılır. Şeriat ile yönetilen ve Türkiye’den çok farklı bir İslam’ın yaşandığı bir ülke. Orada gittikleri okulda bir süre sonra din dersine gitmelerini onlar da ben de istemedim ve çıkarttım onları. Çünkü Allah sevgisinden çok Allah korkusunun hâkim olduğu, başı açıkların cehennemde yanacağı, yemeğin sol elle değil sağ elle yenmesinin gerektiği, üç kadınla evlenmenin normal olduğu, gâvurlardan çalmanın günah olmadığı, yabancı kadınların hepsinin fahişe olduğu ve buna benzer sapkın düşüncelerin öğretildiği bir ortamdı.”* (Katılımcı 15 Kadın Müslüman (Düşük), 01.06.2017).

¹³⁶ Bk. <http://www.bbc.com/news/education-30129645> , <https://www.express.co.uk/news/uk/721907/Islamic-school-closed-Sharia-extremist-beliefs-gay-men-killed-Jamia-Al-Hudaa> , <https://www.thesun.co.uk/news/1988145/muslim-islamic-school-that-taught-pupils-gay-men-should-be-killed-shut-down-after-pupil-exposed-its-extremist-beliefs>. Erişim: 08.09.2017.

“ ‘Etrafımda cami olsa gider miydim?’ bilmiyorum. Bizim camimiz diğerlerinden farklı. Din birçok insanı bir şemsiye altında toplayabildiği gibi ayrımlara da sebep olabiliyor.” (Katılımcı 30 Kadın Müslüman (Orta), 11.07.2017).

İnanç okulların bazısının sağlık ve güvenlik standartlarını karşılamada başarısızlık, deneyimsiz yönetim, niteliksiz öğretmenler, yetersiz donanım/kaynak ve bina, genel başarı seviyesinin altında kalma vb. sebeplerle OFSTED (Office for Standard in Education/Eğitim Standartları Bürosu)¹³⁷ tarafından kapatılmıştır. Ayrıca öğrencilerin kültürler arası anlayış ve İngiliz toplumu hakkında geniş bir bakış açısı geliştirmek için önemli olduğu düşünülen diğer inanç ve kültürden öğrencilerle kaynaşmalarını sağlamada başarısız olduğu için eleştirilmektedir.¹³⁸

Tablo 20: Okulla ilgili Değerlendirmeler

Değişkenler	Olumlu	Nötr	Olumsuz	
Okuldaki din eğitimi derslerinin çocuklarımıza dinî bir temel kazandırdığına inanıyorum.				
Müslüman	N	13	9	10
	%	40,6	28,1	31,3
Gayrimüslim	N	14	5	12
	%	45,2	16,1	38,7
Din derslerinin mensubu olduğum dinle ilgili yeterli ve doğru bilgiler verdiğini düşünüyorum.				
Müslüman	N	11	7	14
	%	34,3	21,9	43,8
Gayrimüslim	N	12	10	9
	%	38,7	32,3	29
Çocukların dinî ihtiyaçlarının okulda verilen din eğitimi dersleriyle karşılanması gerektiğini düşünüyorum.				
Müslüman	N	13	8	11
	%	40,6	25	34,4
Gayrimüslim	N	13	10	8
	%	41,9	32,3	25,8

¹³⁷ Bk. Open Society Institute, agr., s. 126.

¹³⁸ Agr., s. 126.

Katılımcıların yarısı okulun çocukların dinî kimlik gelişiminde önemli rol oynadığını düşünmektedir. Britanya'nın çeşitli bölgelerinde 13-15 yaş grubu teist ve ateist öğrencilerle yapılan dinî çeşitlilik ve Tanrı inancına dair çalışmalarda çocukların din algısını en çok okulda verilen din derslerinin şekillendirdiği bulgulanmıştır.¹³⁹

Eğitim kurumlarındaki din eğitimiyle ilgili bazı çalışmalar dinin sadece bilgi değil, aynı zaman bağlılıkta gerektirdiğinden din eğitimi derslerinin bireyin dinî bağlılığı ve ailevi dinî geleneklerin üzerinde etkisiz¹⁴⁰ olduğunu iddia etmiştir. Özellikle Müslüman ebeveynler ve çocukların yorumları bu sonucu şöyle desteklemiştir: *“Dinler hakkında çok şey öğrendim; ama beni etkiledi mi? Hayır!”* (Katılımcı 1, 1. Çocuk Erkek (11), 27.09.2017).

“Buradaki okullarda verilen din eğitimi derslerinin İslamiyet'i öğrettiğini düşünmüyorum.” (Katılımcı 20 Erkek Müslüman (Orta), 13.06.2017).

“Bu ülkede yeterince din eğitimi verildiğine inanmıyorum.” (Katılımcı 21 Erkek Müslüman (Orta), 12.06.2017).

“Son üç din dersine katıldım. Burada dinlerle ilgili genel bilgi veriyorlar.” (Katılımcı 27 Erkek Müslüman (Yüksek), 20.07.2017).

“Okuluna gidip din dersini dinlemedim ancak bizim verdiğimiz din eğitimi ile bunları aynı değil.” (Katılımcı 28 Erkek Müslüman (Düşük), 30.07.2017).

5-20 yaş aralığındaki öğrencilere göre okul, internet, medya, aile ve sosyal çevre arasında temel bilgi kaynağıdır. Ancak okul evden daha fazla (dinî) bilgilerin kazanıldığı yer olmakla birlikte öğretmenin anlatım stili, yıldan yıla aynı konuların tekrar edilmesi, sınıfta kitap harici bir etkinlik yapılmaması gibi sebeplerle¹⁴¹ din eğitimi derslerini etkisiz, sıkıcı, tekrarlayıcı, öğrendikleri ile okul dışı deneyimlerini alakasız bulmuşlardır.

¹³⁹ Leslie J. Francis, Tania Ap Sion ve Penny Gemma, “Is Belief in God a Matter of Public Concern in Contemporary Wales? An Empirical Enquiry Concerning Religious Diversity among 13 to 15-year-old Males”, *Contemporary Wales*, vol. 27, no.1, 2014, s. 56. <http://wrap.warwick.ac.uk/62637/>. Erişim: 01.03.2016.

¹⁴⁰ Elisabeth Arweck ve Eleanor Nesbitt, “Religious Education”, s. 40.

¹⁴¹ Agm., s. 12.

Şöyle ki, “*Din derslerinde ümmet, eşitlik kavramlarıyla İslamiyet yüzeysel olarak, anlatılırken Hristiyanlık daha derin anlatılıyor. Sürekli aynı şeyler tekrar ediliyor. İngiltere medyasında İslamiyet çok kötü gösteriliyor. Dinle ilgili okulda çok fazla şey öğrenilmiyor. Anne babadan ne öğreniyorlarsa onu alıyorlar.*” (Katılımcı aile 17, 1. Çocuk Erkek (15), 28.06.2017).

“*Bütün dinleri temel anlam bir program. Sıkıcı, sürekli aynı şeyler tekrar ediyor.*” (Katılımcı 1, 1. Çocuk Erkek (11), 19.09.2017).

Okul farklı etnik ve dinî grupların birbirleriyle etkileşim haline girdiği tanışıp kaynaştığı yerdir. Bu çeşitlilikte Britanya’daki okulların yaklaşımları “çeşitliliği kutlamak (celebrating diversity)” ve “çok kültürlü İngilizlik (multicultural Britishness)” şeklinde özetlenebilir. Okulların çok kültürlülüğü içeren İngiliz olma yorumu Türk öğrencilerin Britanya’yı çok boyutlu kimliklerinin bir parçası olarak düşünmesine ve olumlu bağlantı kurmasına imkân tanımaktadır.¹⁴²

Dinin çocukların zihinlerinde şekillenışı farklılık göstermektedir. Çocukların büyük çoğunluğu İslam dininin temel prensiblerine inanmasına rağmen din onların çoğu için sembolik bağlılıktan öteye geçmemektedir. Bu çocuklar İslam hakkında çok az şey bilmektedir. Okulda İslam ve Türk kültürünün öğretimi için özel bir çaba sarf edilmemektedir.

Müslüman ebeveynler ve İslami kurumlar genç kuşağı “*dinî ve kültürel kirlilikten korumak için Türk/Müslüman kimliğini harekete geçirmeye*”¹⁴³ gayret etmektedirler. Eğitim, dinî değerlerin çocuklara aktarımı ve Türk toplumuna aidiyet hissinin kazandırılmasında anahtar faktördür. Ancak İngiliz toplumunda demode olmuş öğretim programları ve yöntemleriyle çocukları yönlendirmeye çalışan MEB, DİB ve STK’lara bağlı kurumların çabaları yeterli seviyede değildir.

¹⁴² Bk. Daniel Faas, “Young Turks in England and Germany: Identity Formation and Perceptions of Europe”, (ed.Talip Küçükcan ve Veyis Güngör), *Turks in Europe Culture, Identity and Integration*, Turkevi Research Centre, Amsterdam, 2009, s. 163.

¹⁴³ Bk. Talip Küçükcan, agm., s. 253.

3.3. DİNÎ BAYRAMLAR

“Dinî bayramlar benim için aile ile bir araya gelmek anlamına gelmektedir.” (Katılımcı 9 Erkek Müslüman (Düşük), 19.06.2017) ifadesinden anlaşıldığı gibi, dinî bayramlar; dinî inanç, aile ve geniş aile ile bağlantılı kalmanın yoludur.¹⁴⁴ Çoğu aile kendini dindar olarak nitelendirmese bile bir aile dışında¹⁴⁵ hepsi dinî ve kültürel bayramları kutlamaktadır.

Türkçe konuşan ebeveynler dinî ve milli bayramları çocukların din, dil ve kültür bilincini kazanmaları açısından fırsat olarak görmektedir. Onlar için dinî bayramlar ve özel günler kendi kültürlerini ve dinlerini yaşatarak çocukların bu değerlere yabancılaşmasını önlemek anlamına gelmektedir. Bayram ve ibadethanelere katılım, Türk kültürü ve İslamiyet’e ait değerleri çocuklarına aktarmak ve evinde bu değerleri sürdürmek için fırsattır. Yaygın olarak cami ve eğitim kurumlarında düzenlenen dinî ve özel günlere dair kutlamalarla dinî his ve şuurun yanında anavatanla bağın kurulması, genç nesle geleneksel değerlerin aktarılması umulmaktadır. Müslüman katılımcının konuyla alakalı yorumu şöyledir: *“Ben uzun süredir dışarıdayım ve uzun saatler çalışıyorum. Çocuklar doğmadan önce haberimiz bile olmuyordu. Yeğenim bu konuları önemsiyor ve (dinî kutlamaları) çocuklar için yapıyoruz.”* (Katılımcı 24 Kadın Müslüman (Orta), 23.06.2017).

Karma ailelerin hemen hepsi dinî bayram ve özel günleri kutladığını belirtmişlerdir. Ancak hangi bayramların nasıl kutlandığı sorusuna verilen cevaplardan üç yaklaşım ortaya çıkmıştır.

Geleneksel yaklaşım¹⁴⁶: Eşlerden her ikisi veya birinin dinî bayramlarının gerektiği şekilde kutlanmasıdır. Bu bayramların ne ifade ettiği ve neler yapıldığı hakkında bilinçlendirerek çocukların çevrelerinde ve dünyada neler olup bittiği hakkında farkındalık oluşturulması amaçlanmaktadır. Geleneksel yaklaşımla bayramları kutlayan

¹⁴⁴ Erika B. Seemon, agm., s. 146.

¹⁴⁵ Katılımcı aile 8.

¹⁴⁶ Katılımcı aile 1, 13, 16 ve 23.

ebeveynlerin konuyla ilgili yorumları şöyledir: “Noel ve Paskalya’yı kutlamayı iki yıl önce bıraktım. Şimdi sadece İslam kültürünün bayramlarını ve özel günlerini kutluyoruz. Ailemizde Müslüman kültürü hâkim.” (Katılımcı 16 Kadın Katolik (Düşük), 26.06.2017).

“İki toplumun dinî ve kültürel bayramlarını kutluyoruz. Anneleri Pazar hariç kahvaltı hazırlamaz. Lent’in başlangıç günü Pancake günüydü. Dinî içgüdüyle kalkıp çocuklara pancake yaptı. ‘Çocuklar Lent başlıyor. Ne yapacaksınız?’ falan diye sordu. Geçen gün gitmiş dua kitabı almış karşı çıkacağımı biliyor işte ‘İçinde Lord geçen duaları etmeyeceğiz.’ Lord, İsa’yı kast ediyor, şirk. Benim bunu kabul etmeyeceğimi bildiği için bunu ‘Tanrı’ya (God) çevireceğiz.’ dedi. ‘İyi, okuyun o zaman yemekten önce ve sonra.’ dedim.” (Katılımcı 1 Erkek Müslüman (Yüksek), 19.09.2017).

“Dinî ve kültürel bayramların her ikisini gerektiği gibi kutluyoruz. Londra’da ben, Türkiye’de abim çocuklarımı bayram namazına götürür. Benim dinîmi de öğretiler ve alışınlar diye kuş orucu tutarlar.” (Katılımcı 13 Kadın Müslüman (Orta), 01.06.2017).

Çiftlerin¹⁴⁷ en çok tercih ettiği **seküler yaklaşım** bayramların, dinî unsurlar paranteze alınarak kültürel değerler olarak kutlanmasıdır. Her iki toplumun dinî ve kültürel bayramlarının ailesel bağların güçlendirilmesi, birlik ve beraberliğin canlı tutulması amacıyla kutlandığı ailelerdeki durum şöyle anlatılmıştır: “Elimizden geldiğince tüm dinî ve milli bayramlarımızı kutluyoruz. Geleneksel bayram yemeklerimiz, ziyaretlerimiz, el öpmelerimiz, Christmas ağacımız, yemeğimiz, Paskalya yumurtalarımız... Ama kutlamalarımızda dinî öğeler çok önde değil. Camiye gitmiyoruz, kiliseye de gitmiyoruz.” (Katılımcı 15 Kadın Müslüman (Düşük), 01.06.2017).

“İki kültürün güzel yanlarını vermeye ve uygulamaya çalışıyoruz ama bunu yaparken, hiç dinin etkisi altında kalmıyoruz. Paskalya işte dinî bayram o yüzden

¹⁴⁷ Katılımcı aile 3, 4, 6, 7, 9, 10, 11, 12, 14, 15, 18, 22, 24, 25, 26, 28, 29, 30 ve 31.

kutlayalım gibi bir ön yargımız yok.” (Katılımcı 26 Erkek Müslüman (Düşük), 02.07.2017).

“Bayramlar burada zayıf ve fakir şekilde geçiyor. Bu konuda kendimizi biraz yalnız hissediyoruz. Ara sıra Türkiye’ye gitmeye çalışıyoruz. Okul dönemi zor oluyor. Bayramları çocuklarıma anlatıyorum. Milli bayramları ise 23 Nisan, Cumhuriyet Bayramı gibi burada (Türk) okul(un)da kutluyoruz. Noel ise Türkiye’de yılbaşına nasıl geçiriliyorsa, tombala, yemek hazırlanacak, eş dost gelecek burada da aynı. Noel öncesi alış-veriş yapılır, hediyeler alınır. Aynı bir farklılık yok. Kiliseye falan gitme yok. Pazar günü ailecek yemek yemeye aynı. Bir duygu, tat alamıyorum. Dinî anlamın yerine, kültürel bir anlam yerleşmiş. Old fashion (eski kafalı) dediğimiz insanlar kiliseye gidiyor. Biz de kiliseye giden yok. Ben dindar değilim. Eşim ebeveynlerini kaybedince biraz gitti kiliseye. Sonra baktı bunlar boş iş. Bunlardan akşam sabah olmaz.” (Katılımcı 9 Erkek Müslüman (Düşük), 19.06.2017).

“Noel, Paskalya gibi geleneksel Hristiyan bayramları tüm aile tarafından kutlanmaktadır. Türk bayramlarını da kutluyoruz ancak kabul etmek gerekir ki geleneksel Hristiyan kutlamaları ile karşılaştırıldığında daha az önem vermekteyiz. Bu çoğunlukla eşimin ilgisizliğinden kaynaklanıyor. Müslüman inancını anlamamıza yardımcı olsaydı, durumun farklı olacağına inanıyorum.” (Katılımcı 28 Kadın Hristiyan (Düşük), 03.07.2017).

Bireysel yaklaşım¹⁴⁸, çiftlerin dinî ve kültürel bayramları ayrı ayrı kutlamayı tercih etmesidir. Bu yaklaşımı tercih eden Müslüman katılımcı *“Eşim dinini değiştirmedeği ve anneannesi ile dedesi İngiliz/Hristiyan oldukları için Noel’e tolerans gösteriyorum. Onların dinî bayramları ile bizimkiler arasındaki farkı çocuğuma anlatıp öğrenmesini sağlıyorum. Doğum günü gibi kutlamalarda eşimin ailesinden hediyeler geliyor. Kızıma dinî-kültürel farklılıkları her zaman açıklamaya çalışıyorum. Kafasında soru işareti olmasını istemiyorum.” (Katılımcı 2 Erkek Müslüman (Yüksek),*

¹⁴⁸ Katılımcı aile 2, 5, 17, 19, 20, 21, 27 ve 32.

19.09.2017) diyerek birbirlerinin kutlamalarına iştirak etmemekle birlikte tolerans ve saygı gösterdiklerini katılımcılar şöyle belirtmiştir: *“Hristiyanlığa ait bayramlar ve özel günler her şeyden çok sosyal olarak bir araya gelme ve ailecek buluşmak demek bizim için. Kocam kızımıza Müslümanlığa ait özel günler hakkında bilgi verip onunla birlikte kutlamaktadır.”* (Katılımcı 2 Kadın CofE (Düşük), 19.09.2017).

“Çocuklarım elhamdülillah, Müslüman. Onları tamamen İslami kaidelere göre yetiştirmeye çalışıyorum. Eşimin bir dinî inancı yok. İngiltere’nin çoğu Ateist olduğu halde Noel’i kültürel olarak kutluyorlar. Ben de buna saygı duymak zorunda kaldım.” (Katılımcı 5 Kadın Müslüman (Yüksek), 13.06.2017).

“Çocuklar ve eşim Ramazan ve Kurbanı kutluyorlar. Bana gelecek olursak dinî bir bayram kutlamıyorum. Noel ile Paskalya’yı geleneksel ve kültürel bir bayram olarak görüyorum. Kesinlikle ailemle zaman geçirme dışında dinî hiçbir anlamı yok.” (Katılımcı 5 Erkek Katolik (Düşük), 13.06.2017).

“Dinî bayramlar bayram namazıyla başlar. Çocuklar hissetmeseler bile görsünler diye camiye götürüyorum. Elbiseler, hediyeler alıyorum. Biz küçüklüğümüzde böyle gördük. Noel arkadaş çevresinde ve toplumda bu genelde yerleşmiş durumda iken sen kutlamak istemesen bile çocuklar bir hediye beklentisi içine giriyor. Anneleri de kutluyor ve hediye alıyor. İsteddiği ve ihtiyacı olan bir şeyi hediye olarak alıyorlar. Paskalya da aynı. Çikolatası alıp yiyorlar. Dinî bir gaye yok.” (Katılımcı 27 Erkek Müslüman (Yüksek), 20.07.2017).

Britanya gibi Hristiyan kültüre sahip ülkede aylar öncesinde okulda, sokakta, alışveriş merkezlerinde, yazılı ve görsel medyada yapılan reklamlar ticari bir meta haline gelen Noel ve Paskalya bayramları çocuklarda bir beklentiye ve ebeveynlerin istemeseler bile bu bayramları kutlamalarına yol açmıştır. Modern hayatın getirileri sonucu ev ile iş hayatı arasında sıkışan ebeveynlerinde bayramların Müslüman katılımcının *“Eşimin ailesi Hristiyan olduğundan yeni yılı değil, ama Noel’i kutluyoruz. Bana garip gelmiyor. Birlikte yemek yapıp biraz zaman geçiriyoruz. Bizim bayramlarda*

anlamını kaybetmeye başladı. Biz çocukluğumuzda sabahı zor ederdik. Aile ve çocuklarda aynı heyecan yok. Herkes bayramları artık tatil olarak değerlendiriyor.” (Katılımcı 3 Kadın Müslüman (Orta) 10.09.2017) ifadesiyle “tatil, şehirden birkaç gün bile olsa uzaklaşma” şeklinde değerlendirilmesi seküler bir anlamla kapitalist sistemin sermayesi haline gelmesi demektir.

Ev sahibi toplumla daha fazla ilişki kurulması ve kurumsal destek yoksunluğu güçlü kültürel bağlılık hisseden Müslüman/Türkleri dinin önemi ve onun fonksiyonu canlı tutma konusunda daha bilinçli hale getirmiştir. Bayramları Türkiye’de geçirme çocuklar için dinî-kültürel atmosferi hissetme ve kültüre dair gerçekten bir şeyler öğrenme olarak yorumlanmıştır. Ancak ebeveynler arasında hangi bayramların nasıl kutlanacağına dair fikir birliği yoksa eşlerine nasıl davranacağı ile ilgili yeterince açıklama yapılmamışsa, ne yapacağını bilememenin verdiği çaresizlikten dolayı gergin hissedebilmektedirler.

Karma ailelerin çocukları her iki dinî geleneğin unsurlarını barındıran bir evde büyümektedirler. Genellikle İslam ve Türk kültürüne ait bayramlar gerektiği gibi kutlanmaya çalışılırken, Hristiyanlık ve İngiliz kültürüne ait özel günler ve geceler aileyle birlikte zaman geçirme şeklinde değerlendirilmektedir. Bir aşamaya kadar Hristiyanlığı ya da Hristiyan kültürü içeren Müslüman aileler ya da Müslüman kültürü içeren Hristiyan ailelerden bahsedilmektedir.¹⁴⁹ Hristiyan kültür içinde Hristiyan olarak büyümedikleri ifade edilse de, çocuk Hristiyan şekilde dindar olmayı öğrenmektedir.¹⁵⁰

¹⁴⁹ Bruce Phillips, “Children of Intermarriage: How Jewish?”, (ed. Peter Y. Medding), *Studies in Contemporary Jewry and Annual XIV*, Oxford Uni. Press., New York, 1998, s. 101.

¹⁵⁰ Gé Speelman, age., ss. 63-64.

3.4. YAŞANILAN SORUNLAR

Bilindiği gibi evlenecek kişilerin ortak yönlerinin çok olması evlilikte başarı şansını arttırmaktadır. Din, ırk, eğitim, yaş ve sosyal değerler açısından önemli ölçüde yakınlık ve benzerlikler olan kişilerin meydana getirdiği evliliklerde anlaşmazlıklar minimum seviyeyededir. Ancak farklı etnik kökene ve dine mensup olan çiftler hem kültür hem de dinin aileye yüklediği sorumluluk ve ebeveyn rol farklılıklarından kaynaklanan pek çok problemle yüzleşmek zorundalardır. Problem alanlarını tespit edebilmek için çiftlerin öncelikle farklılıklarını kabul etmesi gerekmektedir. Bu noktada karşımıza üç aile profili çıkmaktadır;

İnkâr; Çiftlerin kimi zaman toplumsal baskı kimi zamanda etiketlenme korkusu ile endogamik çiftler gibi tamamen normal olduklarını iddiasıyla aralarında farklılık görmemesidir. Görüşmeler esnasında katılımcılardan birinin eşine yönelttiği “*Araştırmacının yargılayıcı olacağını mı düşünüyorsun?*” (Katılımcı 24 Kadın Müslüman (Orta), 23.06.2017) sorusu bireylerin böyle bir kaygı taşıdığına dair ipucu vermektedir. İnkâr tutumunda olan katılımcıların yorumları şöyledir: “*Bence mix (karma) olsun olmasın problemler her evlilikte aynı.*” (Katılımcı 27 Kadın CofE (Düşük), 20.07.2017).

“*Türkiye’de senin ailen nasılsa bizimki de aynı.*” (Katılımcı 9 Erkek Müslüman (Düşük), 19.06.2017).

“*Dünyanın her tarafından erkek arkadaşlarım oldu. Hiç bir farkı yok. ‘İngilizle evlensen çok iyi olur; Fransız çok romantiktir ya da Türk çok kötüdür.’ Hiç sanmıyorum. Daha çok hangi kişilikte bireyle beraber olduğun önemli.*” (Katılımcı 24 Kadın Müslüman (Orta), 23.06.2017).

“*Aranızda saygı olduktan sonra gerisi aynı dinden olma vesaire boş.*” (Katılımcı 28 Erkek Müslüman (Düşük), 30.07.2017).

“*Karma evlilikler aynı ırktan (endogamik) evliliklerle aynı. Hangi ülkeden geldiğin problem değil.*” (Katılımcı 11 Kadın Ortodoks (Orta), 30.07.2017).

“Türkiye’deki düşüncelerini Türkiye’de bırakmalısın. Karşılıklı saygı sevgi olduktan sonra benim gözümde Türk’te, Kürt’te, Arap’ta, İngiliz’de aynı. Fark eden bir şey yok. Saygı sevgi olduğu sürece dil, din, ırk fark etmez.” (Katılımcı 11 Erkek Müslüman/Alevi (Düşük), 30.07.2017).

Kaçınma; Çiftler farklılıklarını inkâr etmemekle birlikte tartışmamaktadırlar. Hayatları boyunca inandıkları değerleri değiştirmenin zor olduğuna inanan katılımcılar, muhtemel gerilim ve problemlere yol açacak gücendirici ve kırıncı noktaları gündeme getirmemektedirler. Gözden kaçan husus aslında bu parantez içine alınan konular İslamiyet’in ya da Hristiyanlığın tam olarak ne olduğunun ve ne olmadığının ta kendisidir.¹⁵¹ Hz. Muhammed ve Hz. İsa’nın peygamberliği, Teslis, Kur’an’ın kutsal kitap olup olmadığı bu konulardan birkaçıdır. Şöyle ki: *“Dinî farklılıklar var. Bu sorunu aşmak bireylerin ne kadar dindar ve ılımlı olduklarına bağlı. Eğer bana evlenmeden önce ‘Hristiyan olmanı istiyorum.’ deseydi evlenmezdim. Kimse benim hiçbir şeyimi değiştiremez. Benim yetiştirildiğim bir inanç var. Bunu söküp atamazsın. Kimliğimi değiştiremem, yapamam.”* (Katılımcı 30 Kadın Müslüman (Orta), 11.07.2017).

“Her milletin kendine ait kültürü ve dinî yapısı var. Sorunlar elbette çıkıyor ama bizim evliliğimizde problem olmadı.” (Katılımcı 14 Erkek Müslüman (Düşük), 24.07.2017).

“Birbirimizi anladıkça ve tanıdıkça problem olacağını düşünmüyorum. Dinle alakalı değil bu. Bizde de aile çocuk yetiştirme çok önemli. Bu açıdan benzerliklerimizin çok olduğuna inanıyorum.” (Katılımcı 22 Kadın Ateist, 03.08.2017).

Kabulleniş; Karma çiftlerin farklılıklarıyla ilgili açık konuşabilmeleri kabullenişlerinin bir ölçüsü olarak görülmektedir. Farklılıklar ortaya konulmakta ve tartışılmaktadır. Eşler bunları zenginlik ve deneyim olarak değerlendirdiği şu yorumlardan çıkarılabilir: *“Ben öncül ile aynı fikirde değilim. İnsan insandır ve tüm ilişkiler bağlılık, özveri ve tutku gerektirir. Dinin meseleleri daha karmaşık hale*

¹⁵¹ Gé Speelman, age., s. 126.

getirmesine izin verilmemelidir. Kùltürler arası bir ilişkinin müzakeresi beklenenden az ortak alan olduğundan daha fazla efor gerektirir. Kişisel olarak yeni bir kùltüre entegre edilerek zenginleştirilirken, çocuklarıma iki dünyanın bir parçası olma ayrıcalığının verildiğini düşünmek hoşuma gidiyor.” (Katılımcı 15 Erkek Ateist, 01.06.2017).

“Karma evliliğin birçok avantajları var. Bu ilginç ve heyecan verici süreçte her birey diğerinden bir şeyler öğrenmeye devam edecektir. Bazı dezavantajlar, yanlış anlamalar ve sünnetin gerekli olup olmadığı ile ilgili olabilir. Birbirleri ile nasıl hissettiği hakkında dürüstçe konuşmak ve saygı duymak anahtar noktadır. Sorunları çözmede diğerinin dinî ve kùltürel değerlerini daha iyi anlamaya yardım edebilecek kilise ya da camiden yardım alınabilir. Birbirlerinin inanç ve değerlerine saygıyı vurgulayacağım.” (Katılımcı 28 Kadın Hristiyan (Düşük), 03.07.2017).

Dinlerarası evlilikler belli dinî, kùltürel ve etnik farklılıklar içerdiğinden endogamik emsalleriyle kıyaslandığında daha çok mücadeleye dayanmak zorundadır. Mücadele alanlarının belli başlıları şöyledir:

3.4.1. Kùltürel Farklılıklar

Tablo 21: Kùltürel Farklılıktan Kaynaklanan Sorun Yaşama Sıklığı

Değişkenler	Her zaman		Sıklıkla	Ara sıra	Nadiren	Hiçbir zaman
Kültürel Farklılıklar						
Müslüman	N	5	2	14	6	5
	%	15,6	6,3	43,8	18,8	15,6
Gayrimüslim	N	2	3	11	9	6
	%	6,5	9,7	35,4	29	19,4

Bireylerin sosyalizasyonunu tamamladığı toplumun kùltürel kodlarını referans olarak oluşturduğu “eş ve ebeveynlik” rollerine benzer beklentilerde olması anlamazlıkların temel kaynağıdır ki, katılımcıların ifadelerine bu durum şöyle yansımıştır; “İngiliz bir bayanla evlilik farklı olurdu. Fakat benim eşim Asyalı ve uyumlu bir insan. Dikbaşı ve ‘Benim dediğim olacak.’ dese olmazdı. İlk zamanlar hiçbir Türk yemeğini yapmayı bilmiyordu. Ben ne yaptım? Yavaş yavaş öğrettim. Şu an

yemekleri eşim yapıyor. Ben yapmıyorum. İlk zamanlar ben yaptım. Eşim gitti, Türk yemekleri kitabı aldı. İnternette araştırdı öğrendi. Azim olunca yemek güzel olmasa bile takdir ettim.” (Katılımcı 16 Erkek Müslüman (Orta) 26.06.2017).

“Tavsiye etmem. Farklılıklarımız çok... Özellikle dinî ve kültürel konularda. Bize bakma! Biz çocuk olunca kaldık. Ne önümüze sıcak bir yemek geliyor ne de doğru düzgün temizlik yapılıyor. Yürümüyor yani.” (Katılımcı 19 Erkek Müslüman (Orta), 11.06.2017).

“Bazı noktalarda oldukça zor. Özellikle yeme-içme ile alakalı gündeme gelmemesinin hoş olacağı konular var. Benim açımdan özellikle İngiltere’den daha fazla Alman yeme kültürünün büyük bir parçası olan domuz.” (Katılımcı 29 Erkek Ateist, 03.07.2017).

Yorumlardan anlaşılabileceği üzere, özellikle erkekler, eşlerinden kendi tercih taleplerine uygun ve uyumlu hareket etmesini beklemekte, beklentileri karşılanmadığında hayal kırıklığına uğramaktadırlar. Diğer taraftan bu durum bireysel yaşam tarzı ve özgürlükleri sınırlandırma olarak algılanabileceği gibi, anlamsız da gelebilmektedir. Temizlik anlayışları da birbirinden farklılık gösteren ailelerde genelde Türk erkekler ev yapımı sıcak yemeğin sofraya konulduğu düzenli, bakımlı bir evle karşılaşmak isterken, diğer taraf yemek ve temizlikle harcanan vakti zaman kaybı olarak yorumlayabilmektedir. Karma çiftler, kültürün unsurları arasında sayılabilecek ağız tadı (yemek kültürü), temizlik anlayışı, akrabalık ve komşuluk ilişkileri gibi konuların aile içinde “ara sıra” problem oluşturduğunu kabul etmektedirler.

3.4.2. Dinî Farklılıklar

Tablo 22: Dinî Farklılıktan Kaynaklanan Sorun Yaşama Sıklığı

Değişkenler	Her zaman	Sıklıkla	Ara sıra	Nadiren	Hiçbir zaman
Dinî farklılıktan kaynaklanan sorun yaşama sıklığı					
Müslüman	N	4	-	5	9
	%	12,5	-	15,6	28,1
Gayrimüslim	N	3	-	4	8
	%	9,7	-	12,9	25,8

İki farklı dinî inancın bir çatı altında bulunduğu ailelerde her iki tarafta inandığı bu inanç ve değerlere güçlü bağlılık duyuyorsa, yaşam stilleri ve hayatı yorumlayış tarzları farklı olacaktır. Haliyle evlilikten memnuniyet durumları değişecektir. Müslüman katılımcıların aşağıda verilen yorumları konuya ışık tutan bir özet niteliği taşımaktadır: *“Asıl soru bu soru işte. Bir insan nasıl eş olur? Nasıl arkadaş olur ve evlenir? Bir kere bakış açılarının aynı olması, aynı şeyleri sevmesi gerekir. Kafa dengi olması gerekir ki hayat yaşanabilir olsun. O huylarını sevmekle başlar insan. Şöyle örnek vereyim: Adam dağa tırmanmayı çok seviyor. Orada biriyle tanışsa en azından konuşacakları bir konu olur ve konuşma akar gider. Buraya ilticacı olarak geldim. Kalmam için evlenmem gerekiyordu. Ben eşimi sevdim evlendim. Ancak burada kültür farklılıkları çok fazla. Bir de ırkçılık var. Birlikte yaşadıkça bunları daha iyi görüyorsun. Başta içinde bir umut oluyor “Ben onu değiştiririm, ikna ederim” diye. Bu noktada artık her iki tarafta dinini ve kültürünü savunmaya geçiyor. Hele karşıdaki insanla aynı inancı paylaşmıyorsa, Allah korkusunda yoksa bu başlı başına büyük bir sorun. Çünkü Allah korkusu olmayanın karşıdakine tam saygısı olabileceğini düşünmüyorum. Müslüman olan birinin, Müslüman edemediği başka bir din mensubuyla evlenmesi sorun yaratır. Evlilik yıllık değil, ömürlük. Kültürün bu derece etkili olduğunu düşünmüyorum. Türk kültüründen gelen herkes Müslüman değil, ateisti var falan. Onlar için bu sıkıntı değil ama inanan ve inandığı gibi yaşayan biri için din bir duvar. Bayramlarını kutlar, yer içer, hiçbir fark görmüyor. İnanan biri o duvarı aşamaz. Hele ki, karşıdaki kişi İngiliz kültürü ve dinine düşkünse, sorun kesinlikle olur. Kesinlikle karşıyım ben. Dinî*

hassasiyetleri olan bireyler ile yabancı-gayrimüslim bir insan için durum sonuçsuz.”
(Katılımcı 17 Erkek Müslüman (Yüksek), 28.06.2017).

“Müslüman olmazsa hiç tavsiye etmem. Müslüman olursa kültürel farklılıklar hiç sorun oluşturmuyor. Evliliklerinde güçlü bir alan ve ortak payda oluşturuyor. Farklılıkların farkında ve saygı duyuyor ancak bu durum (ebeveynlerin inanç farklılığı) bizim kültür gelenek ve dinimizi benimsemesinde olumsuz etki oluşturuyor.” (Katılımcı 20 Erkek Müslüman (Orta), 13.06.2017).

Eşlerden birinin diğerinden dinini değiştirmesini, helal gıdaya dikkat etmesini istemesi ve dinî kimlikle milliyetin vurgulanması dinî farklılıkların doğurduğu sıkıntılardır. Yaşanılan bu çekişmeler bireyin dindarlık tutumlarını menfi olarak etkilediği görüşmelerde ortaya çıkmıştır. Ortak bir noktada buluşamayan bazı aileler dinî inançlarını deyim yerindeyse “rafa kaldırırken”, bazısı da “görülen yüzünü görünmez hale” getirmektedir.

Tablo 23: Evlilikten Memnuniyet -Dinî Kimlik

Değişkenler	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum
Evliliklerin başarılı olması için eşlerin aynı dinden olması gerektiğine inanıyorum.			
Müslüman	N	5	12
	%	15,6	37,5
Gayrimüslim	N	5	11
	%	16,1	48,5

Katılımcıların verdikleri cevaplara göre ilişkilerinin devamı için olmazsa olmaz şart olarak değerlendirilemese bile dinî kimlik farklılıklarının sorun haline gelip güçlü bir problem alanı olarak algılanmaktadır. Dinî farklılıkların ciddi sorunlara yol açtığı ailelerdeki endişeler ve hayal kırıklıkları satırlarda şöyle ifade bulmuştur: *“Hiç karma evlilik yapmamalarını kesinlikle öneririm. Başlangıçta bazı avantajları olduğunu düşünüyordum. Şimdi ki kimliğim ve inancımla bunu söylüyorum. Yaşantısını dinî kaidelere göre düzenlemeyen kişi için bir sürü avantajı var. Bir çocuğun çok dilli*

olması, çok kültürlü olması, kültürler arası yakınlaşmanın aracı olması gibi ancak çocukların kimlik krizi içinde olduğu, ne kadar toleranslı olurlarsa olsunlar eşlerin zaman zaman yaşam tarzı ve dinî inançları nedeniyle sürtüşme potansiyellerinin arttığı da bir gerçektir. Belki bir bayan gözüyle farklı algılayabilirsiniz ama benim gördüğüm kadarıyla özellikle İngiltere’de single momlara (bekâr annelere) ileri düzeyde sosyal yardımlar sağlanıyor. Kadın tek ebeveyn olduğu için devlet öncelik veriyor. İş buluyor, ev veriyor, sosyal yardımdan öncelikli yararlanıyor. Gül gibi hayatını sürdürüyor. Başka neye ihtiyacı var! Haliyle bayanların bir kısmı hepsi demiyorum tatillerde Türk bir genç buluyorlar, evleniyorlar, oturum izni alıyor. Cahil Türk bundan memnun, ilerde vatandaşlıkta alıyor. ‘Tamam, hayatım kurtuldu. İngiltere’ye kapağı attım.’ diyor. Sanki İngiltere hayat kurtarıyor. Bir, iki çocuktan sonra tak! Bayan bunu kapının önüne koyuyor. Bunun gibi örnekleri İngiltere’de çok gördüm. Benim hanım da bunu bana söyledi. ‘Ne duruyorsun burada memleketine dönsene!’ falan. Tabii beni çocuklarıma karşı sorumluluk duygusu ve ‘Kaybolan ailelerimizin çocuklarını kurtarabilir miyiz?’ sorusu burada kalmaya itiyor. Çocuklar belli bir yaşa geldikten sonra kalır mıyım? Çok şüpheli. Ona neden böyle olduğunu sordum. Cevabı “Things changed! (Durumlar değişti!)”. Bana göre bu kadar ahlaki içerikten yoksun bir şey olmaz. O anki nefsanî ve fiziki çekim ya da çıkarla mantıklı ama ahlaki nazarda bomboş. Avrupa’ya gitmenin hayatını değiştireceği yanlış inancıyla bir işe girişiyorlar. İngiltere yaşam tarzına tamamen uyum sağlayanların kaygısı olmayanların bir sorunu yok.” (Katılımcı 1 Erkek Müslüman (Yüksek), 19.09.2017).

“Deneyimlerime dayanarak söyleyebilirim ki, her evliliğin başarılı olması için özveri göstermek gerek. Bundan 20 yıl önce ilk evliliğim aynı millet, din ve dilden biriyleydi ama boşandık. Karma evlilik söz konusu olduğunda her şey daha zor. Eşim dinini dayatmamaya çalışıyor. Ben sadece o defteri kapattım. Hiçbir zaman ‘Müslüman olmayacağım!’ diyemem ama kesinlikle eşim için Müslüman olmam. İslamiyet’in benim için doğru olduğunu hissettiğimde olacağım. Bunu itiraf etmekten nefret ediyorum ama aynı inanca sahip olsaydık, her şey daha kolay olurdu. On altı yıldır evliyiz. Çoğu tartışmamız din üzerine. Gerçekten kendisinin bazen elçi olduğunu düşünüyor. O

içmiyor, ben de zorlamıyorum. Cevaplarımıza bakarak bu iki insan farklı hayatlar yaşıyor sonucuna ulaşabilirsin.” (Katılımcı 8 Kadın Katolik (Düşük), 16.06.2017).

“Anlaşabilmeye bağlı. Benim evliliğimde bu açıdan bir sorun yok ama son birkaç yılda dinî bakış açım ve fikirlerim değişti. Şu an aşırı ızdırap duyuyorum. Bunu da dezavantaj olarak görüyorum. Kendisi bana ve çocuklarıma çok saygı gösteriyor ve bu anlamda her türlü fedakârlığı yapıyor. Pazar günleri çok zor şartlar altında çocuklar camiye gidiyorlar. Altı saat sürüyor; sabah üç saat gidiş akşam üç saat dönüş. Babası götürüyor ve bu konuda çok saygısı var. Çok da yardımcı oluyor. Aynı zamanda çok da şikâyet ediyor. ‘Ben hafta içleri bu kadar yorulmuyorum!’ diyor. Ben yapmak isterdim ama çok yoğunum vaktim olmuyor. Eşim gerçekten çok fedakârlık yapıyor. Kendisi bu yıl hacca gitmeme izin verdi. Bir ay çocuklara baktı. İşinden izin aldı. Birçok mutaassıp arkadaşımın eşi izin vermedi. Bu gibi avantajlara sahibim. Ama babalarının bir dinî inancı yok ve çocuklarım da onun gibi olursa diye çok korkuyorum. Bu çok büyük bir dezavantaj. Elimden geldiğince çabalıyorum. Bu artık Rabbime bağlı bir şey. Nice mutaassıp ailelerin çocukları da çok farklı olabiliyor. Allah korusun! Rabbim korktuğumu başıma getirmesin! Bizim durumumuz çocukların babayı çok sevmelerinden kaynaklanıyor. Ben biraz kuralcı, sert bir anneyim sanırım. Arkadaş çevreme bakarak şunları da söyleyebilirim. Eğer bayan Müslüman, erkek yabancıysa ki bu durumda olan çok fazla kız arkadaşım var. Hepsi de dinden çok uzak hatta dinden aşırı uzaklar. Hiçbir dinî inanca sahip olmadan yaşıyorlar. Erkek Türk Müslümansa, bunlar arasında çocukları dinden uzak olanlar olmasına rağmen Müslüman olan var baya. Bayanlar bu konuda daha dezavantajlı. İnsanlar umarım istatistiklere bakarlar ve buna göre uygulama yaparlar. Ben kesinlikle karma evliliklere karşıyım. Allah boşuna yasaklamamış ne kadar saygı gösterilirse gösterilsin sakıncaları çok yüksek diye düşünüyorum.” (Katılımcı 5 Kadın Müslüman (Yüksek), 13.06.2017).

Karma çiftler arasında inanç ve dinî çoğulculuğa karşı tutum yansımaları şöyle özetlenebilir;

-Ferahat etme: Aile huzurunun korunması adına dinî boyutla ilgili kararlarda eşlerden birinin daha baskın olmasıdır. Çocukların din eğitimiyle ilgili olarak dinî çeşitlilik sürdürölürken aileler hangi noktada diğerrinin kararını kabul ettiğini tanıımlar.¹⁵² Çiftlerin anlatımları her iki dinin sunulduğu ve varolduğı yeni ortak bir alan oluşturulmadığına işaret etmektedir. Göçmen taraf açısından bu strateji bir nevi kimlik kaybı ve eşin temsil ettiğı Hristiyan kültür hegemonyasında baskı altına alındığı hissi yaratabilir. Dışarıdan çiftin hayatına müdahale evlilikteki dengeyi zedeleyebilmektedir.

-Kapatma stratejisi: Dinî inançlardan kaynaklanabilecek herhangi bir çatışmadan kaçınmak için dinî uygulamaların hem bireysel hem de aile hayatından çıkarılması veya dışarı da tutulmasıdır. *“Eşim dinsiz ve radikal. Bu konularda çok tartışıyoruz. Huzursuzluğa neden oluyor. ‘Ben sizin ülkenizdeyim. Her şeye eyvallah!’ dedim. Çocuğumu sünnet ettirmek istedim. ‘Eğer ona dokunursan seni polise şikâyet ederim.’ diyerek tehditle karşı çıktı. ‘Çocuğuma dinsel istismarda bulunuyorsun!’ dedi. Ben de baktım huzur bozuluyor ve tartışma çıkıyor bıraktım tartışmayı.”* (Katılımcı 6 Erkek Müslüman (Düşük), 27.06.2017).

-Maneviyat stratejisi: Dinî farklılıklar arasında denge kurma arayışıyla ortaya çıkmıştır. Bu mücadelede eşleriyle varlıklarını sağlamlaştırmak için ortak noktalara odaklanıp onları güçlendirerek yeni bir düzen kurmaktadır. Aradaki farklılıkları dinî kökenlerden ziyade kurumsal olarak görmektedir. Paylaştıkları Tanrı inancı birbirlerini anlama ve ortak bir noktada buluşmayı mümkün kılan yegâne araçtır.¹⁵³

¹⁵² Francesco Cerchiaro, Stef Aupers ve Dick Houfman, “Christian Muslim Couples in the Veneto Region, Northeastern Italy: Dealing with Religious Pluralism in Everday Family Life”, *Social Compass*, vol. 62, no. 1, 2015, s. 48.

¹⁵³ Agm., s. 54.

3.4.3. Çocukların Din Eğitimi İle İlgili Sorunlar

Tablo 24: Çocukların Din Eğitimiyle Alakalı Sorun Yaşama Sıklığı

Değişkenler	Her zaman	Sıklıkla	Ara sıra	Nadiren	Hiçbir zaman
Çocukların din eğitimleriyle ilgili tartışmalar					
Müslüman	N	4	4	6	5
	%	12,5	12,5	18,8	15,6
Gayrimüslim	N	1	1	4	9
	%	3,2	3,2	12,9	29

Katılımcılar evliliklerinin çocukları için avantajları ve dezavantajları olduğundan bahsetmişlerdir. Vizesiz seyahat, Britanya devletinin sunduğu haklardan yararlanma, zengin bakış açısı, toleranslı ve sorgulayıcı karakter, iki dillilik, çifte vatandaşlık bunlardan birkaçıdır. Ancak çocukların kimlik ve kültür kaybı, din eğitimi ile ilgili ortak bir görüşün olmaması tartışmalara kapı araladığı şöyle belirtilmiştir: “*Çocuklar farklı inançtan kişilere karşı daha saygılı ve daha geniş bakışlı olacaklardır. Dezavantaj ise din eğitim yöntemleri bazen farklı olabilir. Her iki ebeveynle güçlü dinî kimliğe sahipse, bu tartışmalara sebep olacaktır.*” (Katılımcı 6 Kadın Ateist, 27.06.2017).

“*Çocukların din eğitimi kesinlikle bunun büyük bir problem olabileceğini görüyorum. Eğer her iki bireyde tutkulu bir şekilde dinî yükümlülüklerini yerine getiriyorsa, bu onlar için kesinlikle inanılmaz derecede zor olacaktır. Benim durumumda her ikimizin inanç noktasında farklı görüşleri olmakla birlikte ikimizde sıkı sıkıya dinine bağlı ve uygulamalarını yerine getiren bireyler değiliz. İnanç noktasında birbirimizin görüşlerine saygı duyuyor ve yaşam hakkı tanıyoruz. Hatta bazı noktalarda fedakârlıklarda (compromise) bulunuyoruz. Kızım büyüdüğünde kendisi için İslamiyeti, Hristiyanlığı ya da herhangi bir dinî benimseyip benimsemeyeceğine karar verebilir. Bununla ilgili bir problemim yok. Bu onun kararı. İkimizde onu bir seçim yapmaya zorlamıyoruz. Annesi kendi kültürünü ve dinini tanıtırken ben kendi kültürümü ve dinimi tanıtıyorum. Eğer ebeveynler aralarında bu dengeyi sağlayamaz ve biri diğerine göre çocukları üzerinde daha hâkimiyetçi ise ve onu belli bir yolu takip etmeye zorlarsa aile*

içi huzursuzluklara sebep olabileceği gibi, ölünceye kadar devam eden kırgınlıklara (resentment) da yol açabilir.” (Katılımcı 30 Erkek CofE (Düşük), 11.07.2017).

“Anne din eğitim ve dil öğretiminde ilk ve temel kaynak. Ben çoğu zaman işte olduğum için çocukların eğitimi ve dil gelişimi konusunda neredeyse tüm sorumluluk annelerine ait. Eşim Türk olsaydı, onların din eğitimi ve Türkçe öğrenmeleri konusunda endişem olmayacaktı. Buradaki sosyal hayat ve ekonomik refah düzeyi bir avantaj ama ikimizde bazı konularda alttan aldığımız için evliliğimiz yürüyor.” (Katılımcı 27 Erkek Müslüman (Yüksek), 20.07.2017).

Gayrimüslim ebeveynler, eşlerinin çocuklarına din eğitimi vereyim derken dengeyi sağlamadıklarından dolayı zorlayıcı ve baskıcı bir tutuma kaydıklarında şikâyet ederken, çocukların egemen kültürde annenin gözetiminde eğitilmesi Türkçe konuşan babalar için kaygılara sebep olabilmektedir. Şöyle ki: *“Bilirsin ki Tanrı’ya inanıyorum. İbadetlerini yerine getiren bir Katolik değilim. Katolikliği çocuğuma zorlamıyorum. Bu eşimle anlaşılamadığımız bir konu. O Müslümanlığı dayatıyor.” (Katılımcı 8 Kadın Katolik (Düşük), 16.06.2017).*

“Zorlamıyorum. Yaptığım tek şey Türkiye’ye gittiğimizde namaz vakitlerinde camiye giderim. Oğluma sadece gelip gelmeyeceğini soruyorum. ‘Hayır’ derse ‘Tamam, sen nasıl istersen.’. Bazen geliyor, bazen gelmiyor. Hepsi bu. Sadece Türkiye’de onu kendimle birlikte bir yerlere götürüyorum. Zorlamaya inanmıyorum.” (Katılımcı 8 Erkek Müslüman (Orta), 16.06.2017).

“Çocuk oldu mu, tartışmalar başlıyor. O diyor ki ‘Çocuğumu kiliseye götüreceğim.’. (Ben de) ‘Hayır, ne demek götüremezsin!’ diyorum. Bu benim için savaş demek. Geçim bozulacak. Bu noktada çocuk ne yapabilir ki? Sabah kalktığında baba çocuğa farklı gözle; anne başka gözle bakıyor. Kahvaltı sofrasında güne mutlulukla başlaması gerekirken iki farklı bakış açısının arasında, ikisi de sevdiği insan. Arkadaş çevresi ailesiyle tatil planları yaparken, onun hayatı Cuma camiye Pazar kiliseye... Askeri eğitim gibi... Çocuğun psikolojisi bozuluyor. Baskı altındalar ve belki de depresyondalar. Bizim baştaki sorunumuz dinimizi gerektiği gibi yaşamıyoruz.

Gayrimüslimle evlemek %100 caiz değil. Evlenebilir şartları var. Hanımefendiler için bu söz konusu bile değil. Başta zaten %50 kaybettin. Sonra yabancı ülkedesin kültürel farklılıklar var. Kendi ülkende olsan kendin olmasa bile anne/baban, akrabaların, okullar, camiler var. %25'i de çevreyle kaybettin. %25'lik kesimdesin. Sen zaten sabah işe gidip akşam gelen bir insansın. Çocuk okula başlayınca, o da gün boyu okulda. Okuldan sonra sosyal aktivitelerde. Çocukları annesinden fazla ben büyüttüm ama genel durum bu şekilde. Çalışan bir Türk anne/baba zaten çocuğunu göremiyor. Adamın kebab dükkanında çalışmaktan psikolojisi bozulmuş. Çocuklara stresten baskı uyguluyor. Ben görüyorum. Abim var, o da aynı. Eşinden (İngiliz Hanım) ayrıldı. Onun çocukları dinden bihaber, reddediyorlar. Ben çocuklarımı onlarla konuşmaları için teşvik ediyorum ama konunun açılması bile istemiyorlar. Bir istek olsa, merak olsa, sorar. Bu nedenle en güzeli yaşayarak örnek olmak. Ama burada ben de bir din milliyetçiliği doğdu. Bir de çocuk oldu. Başımdan aşağı kaynar sular döküldü. Ben yapayım ki, çocuğumdan yapmasını istemeye hakkım olsun. İşte bir mücadele veriyoruz. Şu an gençliğin etkisiyle kanları kaynıyor. Arkadaş çevresine uyabiliyorlar. En güzeli insanın içinde yaşadığı toplumun kültürüyle büyümesi. İnsan doğduğu toplumun içindekileri farkında olmadan alıyor ve benimsiyor. Başka bir şeyde sana yabancı geliyor ve sonradan eklenirse acabalar, ikilikler doğuyor.” (Katılımcı 17 Erkek Müslüman (Yüksek), 28.06.2017).

Özetlemek gerekirse çocuklar tarafından Türkçe konuşan ebeveynler daha disiplinli, tutucu ve otoriterken, karşı taraf daha toleranslı ve hoşgörülüdür. Çocuğa din eğitimi verilip verilmeyeceği ve nasıl verileceği problemleri yanında çocukların iki farklı dünya arasında kalması ve doğduğu, büyüdüğü topluma görüntüde uymayan tutumlar beklenmesi anne-baba-çocuk üçgeninde çatışma alanıdır.

3.4.4. Dil Sorunları

Tablo 25: Dili Konuşamamaktan Kaynaklanan Sorun Yaşama Sıklığı

Değişkenler	Her zaman		Sıklıkla	Ara sıra	Nadiren	Hiçbir zaman
Dil sorunları						
Müslüman	N	2	5	5	11	9
	%	6,3	15,6	15,6	34,4	28,1
Gayrimüslim	N	2	5	3	13	8
	%	6,5	16,1	9,7	41,9	25,8

Ebeveynler kendi anadillerini çocuklarına öğretmekle birlikte, aile birliğinin ve iletişimin sağlanmasında kullanılan ortak dil İngilizce'dir. Toplumun dilini kullanmakta genellikle sıkıntı yaşanmamakla birlikte Katılımcı 18 Kadın Katolik eşinin yetersiz İngilizce'sinden dolayı iletişim problemleri olduğunu şöyle özetlemiştir: “*Eşim İngilizce'yi hiç konuşmıyor. Aramızda dil bariyeri var. Bazen kendini ifade etmekte zorlanıyor. Benim Türkçe'm onu anlamak için yeterli değil. Bazı kültürel farklılıklar da var. Eşim Türkçe konuşabildiğim için otomatikman Türk kültürü ve geleneklerine hâkim bir uzman olduğumu varsayıyor. Bazen ona bu konuda katılmıyorum. Sakarlık yaptığımda bunları nazarla bağlantılı görüyor. Bardak düşüp kırıldı hemen 'Nazardır nazar.' diyor. Bense yeterince dikkatli olmadığım için bunun olduğunu iddia ediyorum. Senin de dediğin gibi her evlilikte problemler var biz bunun üstesinden birbirimize duyduğumuz saygı ve sevgiyle geliyoruz. Çocuklarımızı çok seviyoruz ve onlar için her şeyi yapmaya hazırız.*” (Katılımcı 18 Kadın Katolik (Orta), 01.06.2017). Eşi katılımcı 18 Erkek Müslüman ise, iletişim problemini nasıl aştıklarını şöyle anlatmıştır: “*Gerçeği istersen ilk geldiğimde eşim Türkçe bilmiyordu. Ben de İngilizce, bilmiyordum. Hala da bilmiyorum. İster istemez anlaşmazlıklar oluyordu. Belki çay bardağını doldurmayacak konular... Sen karşısındaki insana kendini anlatamıyorsan, o da kendi anlattığında anlayamıyorsan sorun çıkması kaçınılmaz. Bu tamamen dili bilmemekten kaynaklanıyor.*” (Katılımcı 18 Erkek Müslüman (Orta), 01.06.2017).

Türkçe söz konusu olduğunda katılımcılardan birkaçı dışında Türkçe konuşabilen ya da öğrenen olmadığı için dili nüanslarıyla, kıvraklığıyla konuşamama ve atasözleri,

deyim, türkü vb.nin taşıdığı mecaz ve duygu dilinin paylaşılabilmesi noktasında duyduğu özlemi şöyle dile getirmişler: *“Dilin nüanslarını, inceliklerini, deyimlerin neden doğduğunu anlayabilmek için o kültürde yaşamak gerekir. O zaman anlıyorsun tarihçesini, ama yine de bu ülkede doğmadığın için şakalarını mizahlarını anlayamayacaksın. O noktada bitmiştir zaten. Eskiden Türkiye’ye gittiğimizde konuştuklarımızı çevirirdim, artık çevirmiyorum. Eşimin kendisini zorlamasını istiyorum. Şimdi ailemi ve kültürü tanıdığından konuşulanları anlayabiliyor. Derinlerde eşimle Türkçe konuşmak isterdim. Çocuğum babasıyla daha iyi anlaşıyor. Ağladığında annesiyle uyduğu halde anne sevgisinin yerini hiç bir şey dolduramayacağı halde babasıyla iletişimi daha iyi bu da İngilizce’den geliyor. Ve bazen beni üzüyor.”* (Katılımcı 30 Kadın Müslüman (Orta), 11.07.2017).

“İlişki şansa alakalı bazen tartıştığımızda açıklamak istemiyorum. Sadece ‘Git başımdan!’ diyorum. Türk olsa, buna gerek yok ya da anlar diye umuyorsun. Yoğun stresli oluyorsun anlatmak istiyorsun, anlamıyor. Başka yollar arıyorsun olmuyor. O zaman zaman kaybı diyorsun. Çocuklarla Türkçe konuşuyorum eşim anlamıyor. Bir de ona anlatmaya uğraşıyorum.” (Katılımcı 24 Kadın Müslüman (Orta), 23.06.2017).

Görüşülen ebeveynlerin sorunları yalnızlık, dinî deneyimleri eşi ile paylaşma yetersizliği, inançta derinleşme ya da zayıflama gibi evlilikleri ilgili ve de çocuklarıyla ilgili hususlar şeklinde iki başlık altında özetlenebilir. Ebeveynler dinî ve etnik farklılıklar noktasında yüz yüze geldikleri problemlerin bir kısmı aile içinden, bir kısmı kendi ailelerinin bu ilişkiyi onaylamaması¹⁵⁴ ve toplumun negatif bakışı gibi aile dışı faktörlerden kaynaklandığını dile getirmişlerdir.¹⁵⁵ Eşler kendi toplumlarında dışlayıcı ya da ön yargılı bir yaklaşım algıladıklarını ve eşi adına savunmacı hissettiklerini ayrıca evliliklerinin aileleri, dinî-kültürel kimlikleri ile aralarına girmediğini ispat etmenin onları yıpratmakta olduğunu belirtmişlerdir.¹⁵⁶ Karma evliliklerin toplumsal ve ailevi bir

¹⁵⁴ Katherina Cady, agt., s. 8.

¹⁵⁵ Chamion Cabalero, Rosalind Edwards ve Shuby Puthussery, age., s. 20.

¹⁵⁶ Heater Al-Yousuf, agm., s.326. Ayrıca bk.Francesco Cerchiaro, “Betrayal ...”, s. 54; Jonathan Romain, agm., ss. 275-276, 279, 282,

kaygı haline gelmesinin temelinde çocukların, kültür ile dinin muhafaza ve devamının temel unsuru olarak görülmesi yatmaktadır.

İslam karma evliliğe izin verirken bu durumun nasıl çalışacağını tasvir etmektedir. Eşlerinin İslami kurallara bağlı kalması ve çocuklarını bu doğrultuda eğitmek istemesi çatışmalara yol açabilmektedir ki CofE katılımcının hassasiyeti cümlelere şöyle yansımıştır: “*Türk/Müslüman olmak bu derece önemliyse neden gidip Türk/Müslüman biriyle evlenmedi?*” (Katılımcı 2 Kadın CofE (Düşük), 19.09.2017). Bu çiftler dinî ve kültürel gelenekleri sürdürmeye devam ettiklerinde aşırı taviz ve zor kararlarından dolayı hissedilen kaygı ve baskı boşanmayla neticelenebilecek büyük sorunlara davetiye çıkarmaktadır.¹⁵⁷

¹⁵⁷ Sunday Times 8.4.2007’de yayınlanan haberinde karma evliliklerdeki artışın boşanma oranlarını yükselttiğini belirtmiştir. Bk. Francesco Cerchiaro, “Betrayal ...”, s. 54. Abdülmuttalip Baycar çalışmasının 122. sayfasında şu olayı aktarmaktadır: “Araştırmaya katılan eşinden boşanmış çocuksuz denek eşinden boşanmasının ana nedenlerinden ve tartışmaları başlatan konunun eğer çocuk olsaydı onu İslam geleceğine göre yetiştirme düşüncesi olduğunu belirtmiştir. “Çocuğumuz yok ama çocuk konusunu konuşmuştuk. Baştan evlenmeden önce “Müslüman olmasını isterim.” adamının tutumu önem arz et-kaydetmiştir.demişti ama sonradan Hristiyan olsun gibisinden bir şey söyledi. Benim zaten kırılma noktam orası oldu. Çocuğum nasıl büyüyecek? Baştan “Müslüman” olarak yetişmesine karar verdik sonra eşim değişti. Sonra da çocuğumuz olursa Alman ismi koyacağız ama eğer bir tane daha olursa o da Türk ismi olur dedi. Çocuğumuz Hristiyan olsun türünde bir şey söylemedi. Ama ben onun öyle demek istediğini düşünüyorum.”; Ayrıca Bk, Abdülmuttalip Baycar,agt., s.82. Hollanda’da kadının yerli olduğu 10 karma çiftten 4’ü 8 yıl içinde sona ermektedir. Erkeklerde 4 evlilikte biri boşanmayla sonuçlanmaktadır.Bk. Ge Speelman, age., s.10.

SONUÇ VE ÖNERİLER

MEB ve DİB'in yurt dışında yaşayan karma evli vatandaşların çocuklarına yönelik din eğitimi faaliyetlerine bir temel sunması planlanan bu araştırmada yer alan karma evlilik yapan bireyler, çoğunlukla tatil ya da eğitim amacıyla yurtdışında bulundukları sırada tanışıp evlenmişlerdir. Katılımcı erkeklerin çoğu Türk/Müslüman, kadınların çoğunluğu ise gayrimüslim-yabancıdır. Kendisini liberal olarak tanımlayan ya da liberal bir dinî tutuma sahip olan İngiliz toplumuna ayak uyduran ve değişime açık bireyler, farklı dinî kültürden kişilerle evlenmekte bir sorun görmemişlerdir. Aksine kendisini muhafazakâr ya da dinî-kültürel değerlerine bağlı olarak tanımlayanlar için dinî kültürel farklılıklar evliliklerinin ilerleyen zamanlarda aile birliklerini tehdit edecek problemler doğurmuştur.

Araştırmada yer alan katılımcıların hepsi evlenmeden önceki din tercihlerini evlendikten sonra da devam ettirmiştir. Evlenmeden dindarlık tutumları yüksek olan bireyler evlilik sonrası aynı kalmış ya da daha bilinçli haline gelmiştir. Evlilik öncesinde kendini inançlı ama dindar olarak nitelendirmeyen bazı eşlerde dinî uyanış meydana gelirken, bazı katılımcıların -örneğin aile 6 ve 8 gibi- dinî tutumlarında zayıflama görülmüştür. Türkiye kökenli göçmenlerin hem teorik hem de pratik açıdan eşleriyle kıyaslandığında milliyet duygularının ve dinî bağlılıklarının daha yüksek olduğu saptanmıştır. Ancak örneklem grubunun genel karakteristiği liberal bir tutum sergilemektedir.

Katılımcıların neredeyse tamamı evlenmeden önce eşlerinin dinî-etnik kimlikleri ilgili herhangi bir kaygı duymadıklarını belirtirken, gayrimüslimlerin bir kısmı medya, sosyal çevre, tarihi olaylardan kaynaklanan ön yargılarının olduğunu dile getirmiştir. Müslümanların ise taşıdığı kaygılar çocuklarının yaşayabilecekleri dinî kimlik kaybı ve bunalımıyla ilgilidir. Bu kaygılara rağmen sadece on bir kişi çocuklarının İslami geleneklere göre yetiştirmeyi evlilik şartı olarak ortaya koymuştur.

Çocukların doğumuyla evliliklerindeki problem alanı ve sayısının arttığını belirten ebeveynlerin tartışma konuları; evde din eğitim verilip verilmeyeceği, vaftiz-sünnet gibi doğumla alakalı dinî uygulamaların gerçekleştirilip gerçekleştirilmeyeceği ile alakalıdır. Dolayısıyla din eğitimi konusunda ailede, iki dinli eğitim, tek dinli eğitim ve sosyal kurumlara bırakılan din eğitimi yaklaşımlarıyla karşılaşmıştır. Sünnet-vaftiz konusunda ise görüş birliği içinde olmayan ebeveynler tartışmalar yaşamış, çözüm yolu bulamadıkları için bu kararı çocukların kendisine bırakmışlardır. Ayrıca Türk-Müslüman ebeveynlerin çocuklarına İslamiyet'i anlatacak ve diğer dinlerle farklılıklarını tanıttacak yazılı ve görsel materyal eksikliğinden kaynaklanan sıkıntıları da mevcuttur.

Çocuklarının tamamı eğitim çağında olan katılımcıların okul seçimleri genellikle ev sahibi bayanlar tarafından yapılmıştır. Türk/Müslüman ebeveynler çocuklarını DİB'e bağlı inanç okulları ya da cami kurumlarına gönderme isteklerinin olmasına rağmen, Türk/Müslüman kesimin bu talebine cevap verilememektedir. Tercihlerini seküler karakterli devlet okullarından yana kullanan ailelerin hiçbiri çocuklarını din eğitimi derslerinden muaf tutmamakla birlikte sunulan eğitim içeriği ve okulun güttüğü misyonerlik gibi bazı dolaylı amaçlardan kaynaklanan memnuniyetsizlikler ve şikâyetler söz konusu olmuştur. Bu negatif etkiyi ortadan kaldırmak ve çocuklarının Türk dili, kültürü ile İslamiyet'e bağlılığını arttırmak için hafta sonu eğitim veren Türk ve cami okullarına göndermektedir (Katılımcı 1, 2, 3, 5, 7, 9, 10, 13, 16, 22, 23, 24, 26 ve 30). Türk ebeveynler de çocuklarına hafta sonu eşlik ederek okul ortamında diğer Türk ailelerle sosyalleşip bağlarını sürdürdükleri gözlemlenmiştir. Türk/Müslüman kurum, kuruluş ve toplumla iletişim içinde olmayan ailelerin hem kendi hem de çocuklarının dinî-kültürel bağlarının düşük olduğu çocukları çoğunlukla "herhangi bir dinî inancı olmayan İngiliz/karma bireyler" olarak gördükleri ortaya çıkmıştır.

Britanya'da, Almanya ve Fransa gibi ülkelere nispetle güçlü bir Türk toplumu bulunmamakta, bu sebeple de karma evlilikten doğan çocuklar her yönü ile tamamen İngiliz kültürünün hâkim olduğu bir sosyo-kültürel ortamda yetişmektedirler. Bu ülkede çocuklar ezan sesi duyarak büyümekte ve cami sosyal çevrede uğranılan yerlerden

birisi arasında yer almamaktadır. Ayrıca kültürel olarak kendilerini İngiliz toplumuna daha yakın görmekte-dirler ki onlar için ev artık Britanya'dır.

Bireylerin cinsiyeti, etnik ve dinî kimlikleri, dindarlık düzeyleri, Britanya'da yaşama süreleri, dinî-etnik toplum ve organizasyonlarla bağı, geniş ailenin tutum ve beklentileri, sosyal çevrelerinde hâkim olan dinî-kültürel gelenekler hem kendi hem de çocukların kimliklerini etkilemiştir. Geleneksel bir dinî sosyalleşmeden bahsedilemeyen karma çocukların din eğitimi ve dinî kimlikleri çiftlerin ilişkisinde bir dönüm noktasıdır. Dinî inançlarını önemseyen ve bunu çocuklarına aktarmak isteyen ebeveynler genellikle her iki dinî kültürü tanıtmaya yolunu seçmiştir. Bu tutum çocuklarda kimi zaman ayrıçlı kimliklere ve senkretizme sebep olurken, kimi zaman özellikle yüksek-yüksek ya da yüksek-orta düzey dinî tutumlara sahip olan çiftlerin çocuklarında inançsızlığa yol açmıştır. Problemlerin bir kısmı ilgisizlikten bir kısmı da eğiteyim derken farkında olmadan baskı oluşturmaktan kaynaklanmıştır. Ebeveynler arasındaki problemli ilişkiden dolayı çocukların dinle sağlıklı bir ilişki kuramaması gayet doğaldır. Dinin baskın olmadığı aile ortamı ve toplumda yetişen çocukların ise dinî inançlarla ilgili algıları sosyal çevre, yazılı-görsel medya ve okuldan edinilen bilgiler sonucu Hristiyan bir terminoloji ve Hristiyan bakış açısıyla şekillenmiştir. Hatta ebeveynlerin bile kullandıkları dinî kavramlar Hristiyan kültür tarafından etkilenmiştir.

Ebeveynler, ailenin huzurunun sağlanması ve bireyler arasında iletişimin kurulması için dinî bayramlara odaklanmıştır. Her ne kadar bayram ve özel günlerin birliği ve bütünlüğü arttırıcı bir fonksiyonu varsa da farklılıklardan kaynaklanan ayrışmaları da gündeme getirmiştir. Özellikle çocukların Hristiyan kültürün egemen olduğu seküler toplumun etkisiyle beklenti içinde olması ebeveynlerini istemeseler dahi Noel ve Paskalya'yı kutlamak zorunda bırakmıştır. Öyleyse çocuklar her an ebeveynlerine yeni çözüm yolları aramak zorunda kaldıkları mücadeleler sunmuştur.

Dinî-kültürel farklılıklar, çocukların eğitimi ve dil sorunları ebeveynlerin temel problem alanlarından birkaçıdır. Katılımcıların tamamı aşağı yukarı her alanla ilgili problemler yaşamış ve yaşayacaktır. Mutlu bir evlilik için din birliğini gerekli görmeyen

katılımcılar sorunlarını ortak değerlere odaklanarak saygı ve toleransla çözmeye çalışmaktadır. Çocukların dinî kimlikleri açısından çoğunluk için çocuklarının iyi eğitilmiş, ahlaklı ve iyi bir insan olması Hristiyanlığı ya da İslamiyeti tercih edip etmemesinden daha önemlidir. Karma evliliklerin ortaya çıkardığı temel faktörler ile çocukların din eğitimlerine ve dinî kimliklerine etkisi şöyle özetlenebilir:

Kategori	Konu	Açıklama
Karma evlilik	Din eğitimi, uygulama ve değerler	Bazı katılımcılar iki dine dair, bazıları birine dair eğitim verirken; diğerleri ise herhangi bir din eğitimi vermemektedir.
	Dinî bayramlar	Kurban bayramı hariç, hediye almak, eğlenmek ve aileyle iletişim halinde olmak anlamına gelmektedir.
	Zayıf dindarlık düzeyleri	Ebeveynlerin dinî konulardaki tartışmaları ve dinî pratikleri yerine getirme eksikliğinden dolayı güçlü dindarlardan yoksundurlar.
	Çatışma alanları	Dinî kültürel farklılıklar, çocukların din eğitimi, dil sorunlarıdır. Saygı ve tolerans ile bazen de alttan alarak çözülmektedir.
Kimlik	Kimlik için anahtar faktörler	Cinsiyet rolleri, aile, din, kültür, sosyal çevre, sosyal kurumlar.
	Dinî keşifler	Din dersleri, ebeveynlere yöneltilen sorular, iki toplum ve kültür arasındaki görülen farklılıklar, çok kültürlü ve çok dinli toplumun diğerleri ile sunduğu tanışma fırsatlarını kapsamaktadır.
	Kimlikte din ve kültürün önemi	Karma ailede karmaşık ve dışlanmış/yabancı hissetmekte kültürü dinle bağlantılı görmekte ve birbirinden ayıramamaktadır. Çocukların büyük çoğunluğunun dinlerle ilgili tasavvurları ve kendileri için ne anlama geldiği net değildir. Britanya’da faaliyet gösteren dinî ve kültürel organizasyonlarla bağlantılı olan aileler ve çocukları daha az kimlik erozyonu ve bunalımı yaşamaktadırlar.

ÖNERİLER:

- Gelecek araştırmalar daha büyük ve dinî çeşitliliği daha az olan (örneğin Müslüman/Türk- Katolik/yabancı gibi) örneklem gruplarına odaklanmalıdır.
- Karma evliliklerden doğan çocukların dinî gelişimleri hakkında detaylı bilgilere sahip olmak için 13-15 yaş grubunda olan daha geniş bir çocuk grubuyla çalışma yapılmalıdır.
- Britanya’da yaşayan özellikle karma evlilik yapmış Türk/Müslüman bireylerin çocuklarının din eğitimi konusunda MEB ve DİB’den beklentilerine dair tespitlerde bulunulmalıdır.
- Britanya’da okullarda verilen din eğitimi dersleri ve müfredat programlarının iddia edildiği gibi karma evliliklerden doğan çocukların İslamiyet algılarında olumsuz bir etkiye yol açıp açmadığı incelenmelidir.
- Karma evlilik yapmış ve Türkiye’de yaşayan çiftlerle de çalışmanın bir benzeri yapılarak, Türk-İslam kültürünün, eğitim kurumlarının, sosyal organizasyonlarının ve çevrenin çocukların din eğitimlerine etkileri araştırılmalıdır. Araştırmadan çıkacak sonuçlar karşılaştırılabilir.
- MEB ve DİB işbirliği ile ailelerin ve çocukların ihtiyaç duyduğu yönlendirmeyi sağlayacak, basılı, görsel yayınların yanında ebeveynlere rehberlik yapacak birimler oluşturulmalıdır.
- Çocukların Türk-İslam kültürüyle bağını güçlendirip, deneyimlerini zenginleştirecek MEB, DİB ya da STK’ların öncülüğünde Türkiye keşif gezileri düzenlenmelidir.

KAYNAKÇA

- ACAR İbrahim H., “Evlenme Engeli Olarak Din Farkı”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 0/17: (2002), 21-46.
<http://edergi.atauni.edu.tr/atauniilah/article/view/1020003051/0>, (25.02.2014).
- AKINCI ÇÖTOK Nesrin, *Çok Kültürlülük, Kültürler Arasılık ve Entegrasyon Tartışmaları Bağlamında Alman Eğitiminde Türk Öğrenciler: Bremen Örneği*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya, 2010.
- AL-YOUSUF Heather, “Negotiating Faith and Identity in Muslim-Christian Marriages in Britain”, *Islam and Muslim- Christian Relations*, 17/3: (2006), 317-329.
<http://doi/abs/10.1080/09596410600794996>, (26.09.2017).
- ALTAŞ Nurullah, *Çok Kültürlülük ve Din Eğitimi*, Nobel Yay., Ankara, 2003.
- AMELI Saied Reza, *Globalization, Americanization and Britain Muslim Identity*, Islamic College for Advanced Studies Pub., London, 2002.
- ARCHER Louise, “Race ‘Face’ and Masculinity: The Identities and Local Geographies of Muslim Boys”, (Ed. Peter Hopkins ve Richard Gale), *Muslim in Britain Race, Place and Identities*, Edinburgh University Press, Edinburgh, 2009.
- ARWECK Elisabeth ve NESBITT Eleanor, “Young People’s Identity Formation in Mixed-Faith Families: Continuity or Discontinuity of Religious Traditions?”, *Journal of Contemporary Religion*, 25/1: (2010), 67-87.
- ve NESBITT Eleanor, “Religious Education in the Experience of Young People From Mixed-Faith Families”, *British Journal of Religious Education*, 33/1: (2011), 31-45. <http://wrap.warwick.ac.uk/3730/>, (16.02.2016).
- ve NESBITT Eleanor, “Young People in Mixed Faith Families: A Case of Knowledge and Experience of Two Traditions?”, (ed. Mathew Guest ve Elisabeth Arweck), *Religion and Knowledge*, Ashgate Pub., Farnham, 2012.
- ATAK Hasan, “Kimlik Gelişimi ve Kimlik Biçimlenmesi: Kuramsal Bir Değerlendirme”, *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 3/1: (2011), 163-213.
- AYDIN Mehmet, “Aile”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.2, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 1989, 196-200.

----- “Hıristiyanlık”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.17, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 1998, 348-353.

AYDIN Muhammet Şevki ve OSMANOĞLU Cemal, *Kültürlerarası Din Eğitimi*, Nobel Yay., Ankara, 2015.

AYTEN Ali, “Kimlik ve Din İngiltere’deki Türk Gençleri Üzerine Bir Araştırma”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 12/2: (2012), 101-119.

BAGLEY Christopher, “Patterns of Inter-Ethnic Marriage in Great Britain”, *Phylon*, 33/4: (1960), 373-79.

-----“ Interracial Marriage in Britain: Some Statistics”, *Ethnic and Migration Studies*, 1972, 4: 318-26.
<http://doi/abs/10.1080/1369183X.1972.9975136?journalCode=cjms20>,
Erişim: 05.01.2016.

BASALEL Yusuf, *Yahudilik Ansiklopedisi*, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş., İstanbul, 2001.

BAYCAR Abdulmuttalip, *Türk Alman Evliliklerinde Dinî Aidiyetin Rolü*, Sakarya Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya, 2013.

BERRINGTON Ann, “Marriage and Family Formation Among the White and Ethnic Minority Populations in Britain”, *Ethnic and Racial Studies*, 0/17: (1994), 517-545. <http://doi/abs/10.1080/01419870.1994.9993837>, (05.01.2016).

----- “Marriage Patterns and Internet-Ethnic Unions”, (Ed. D. Coleman ve J. Salt), *Ethnicity in The 1991 Census Volume One: Demographic Characteristics of The Ethnic Minority Populations*, London: Office of Population Censuses Surveys, 1996.

BİLGİLİ Fatih, Menderes *Çocuğun Din Eğitiminde Karşılaşılan Güçlükler*, Beyan Yayınevi, İstanbul, 2005.

BİLİCİ Ali Baz, “Çocukların Dinî Gelişimlerinde Camilerin Rolü”, *Turkish Studies*, 11/5: (2016), 177-186.

BIRTWISTLE Rosalind, Ann “Daylight and Darkness Images of Christians in Mixed Marriages”, *Islam and Christian-Muslim Relations*, 17/3: (2006), 331-342.

-----*Water Mixed Mine: The Beliefs, Identity and Religious Experience of Christians in Interfaith Marriages*, Heythrop College, University of London, Yüksek Lisans Tezi, 2011, London.

<http://www.heythrop.ac.uk/sites/default/files/docs/publications/theses/Birtwistle,%20R,%20MPhil%20Thesis.pdf> , (25.03.2016).

BOSSARD James S. ve BOLL Eleanor S., *One Marriage Two Faiths*, The Ronald Press Company, New York, 1957.

BOYATZIS Chris J. ve JANICKI Denise L., “Parent-Child Communication About Religion: Survey and Diary Data on Unilateral Transmission and Bi-directional Reciprocity Styles”, *Review of Religious Research*, 44/3 (2003), 252-270.

CABALERO Chamion, EDWARDS Rosalind ve PUTHUSSERY Shuby, *Parenting ‘Mixed’ Children: Negotiating Difference and Belonging in Mixed Race Ethnicity and Faith Families*, Joseph Rowntree Foundation, London, 2008.

CADY Katrina, *A Children’s Book For Muslim/Christian Families*, Yüksek Lisans Tezi, Alliant International University, The California School of Professional Psychology, San Francisco, 2006.

CANATAN Kadir ve YILDIRIM Ergun, *Aile Sosyolojisi*, Açılım Kitap, İstanbul, 2009.

CAROL Sarah, “Like Will to Like? Partner Choice among Muslim Migrants and Natives in Western Europe”, *Journal of Ethnic and Migration Studies*, (2016), 261-276.
<http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/1369183X.2014.963037#.VtBbbX2LTGg>, (16.05.2015).

-----“The Intergenerational Transmission of Inter-marriage Attitudes and Intergroup Friendships: The Role of Turkish Migrant Parents”, *Journal of Ethnic And Migration Studies*, 40/10: (2014), 1550-1571.

CATTO Rebecca ve DAVIE Grace, “İngiltere, Din Devlet İlişkisi, Hukuki Yapı, Dinî Kurumlar, Din Eğitimi ve Din Hizmetleri”, *AB Ülkelerinde Din- Devlet İlişkisi Sempozyumu, 9-10 Aralık 2006*, İSAM, İstanbul, 451-467.

CAVAN Ruth Shonle, “Concepts and Terminology in Interreligious Marriage”, *Journal For Scientific Study of Religion*, 9/4: (1970), 311-320.

CASE Edmund, *The Guide to Jewish Interfaith Family Life and Interfaith Family: An Interfaith family.com Handbook*, Jewish Lights Publishing, Woodstock, 2001.

CEBECİ Suat, “Milli Kimlik Bağlamında Din-Kültür İlişkisi”, *Akademik İncelemeler*, 3/2: (2008), 1-11.

CERCHIARO Francesco, “Between Recognition and Betrayal The Migrant Man in the Mixed Couple: The Management of Masculinity(ies)”, *Kimlik ve Kùltür Dergisi*, (5), 53-78. <http://dergipark.gov.tr/mjic/issue/23046/246345>, (08.07.2016).

-----, AUPERS Stef ve HOUFMAN Dick, “Christian Muslim Couples in the Veneto Region, Northeastern Italy: Dealing with Religious Pluralism in Everday Family Life”, *Social Compass*, 62 (1): 2015, 43-60.

CHINITZ Joshua G. ve BROWN Robert A., “ Religious Homogamy, Marital Conflict and Stability in Same Faith and Interfaith Jewish Marriages “, *Journal For the Scientific Study of Religion*, 40/4: (2001), 723-733.

Circular 1/94: Religious Education and Collective Worship, Department for Education (DfE), London, 1994.

CLARK Cynthia A., WORTHINGTON Jr. Everett L. ve DANSER Donald B., “The Transmission of Religious Beliefs and Practices From Parents To Firstborn Early Adolescent Sons”, *Journal of Marriage and Family*, 50/2: (1988), 463-472.

Code of Canon Law Book IV: Function of the Church, Chapter VI: Mixed Marriages. http://www.vatican.va/archive/ENG1104/_P41.HTM , (25.03.2016).

COLEMAN David, “Ethnic Intermarriage: in Great Britain” *Population Trends*, 0/40: (1985), 4-10. <http://www.popline.org/node/414485> , (05.01.2016).

----- “Ethnic Intermarriage: The Significance of Interethnic Marriage”, (Ed. A. Bittles and D.F. Roberts), *Minority Populations: Genetics, Demography and Health*, 1992, London: Macmillian.

----- “Trends in Fertility And Intermarriage Among Immigrant Populations in Western Europe As Measures of Integration”, *Journal of Biosocial Science* 1994, 0/26: (1994), 107-36. <http://journals.cambridge.org/action/displayAbstract?fromPage=online&aid=1639316&fileId=S0021932000021106>, (05.01.2016).

COLACCI Mario, *Christian Marriage Today: A Comparison of Roman Catholic and protestant Views with Special Reference to Mixed Marriages*, Augsburg Publishing House, Minnesota, 1958.

COŞTU Yakup, “Londra’da Türklere Ait Dinî Organizasyonlar”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakùltesi Dergisi*, 8/16: (2009), 77-100.

-----“Göçmenlerin Kimlik Arayışı- Avrupalı Türkler”, *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9/2: (2016), 533-546.

ÇELEBİ Ahmet, *Mukayeseli Dinler Açısından Yahudilik*, çev. A. M. Büyükçınar-Ö. F. Harman, Kalem Yay., İstanbul, 1978.

ÇELİK Celaleddin, “Değişim Sürecinde Türk Aile Yapısı ve Din”, *Uluslararası Günümüz Türkiye’sinde İslam Sempozyumu 8-9 Ekim 2009*, Karadeniz Dergisi, 0/8: (2010).
<http://dergipark.ulakbim.gov.tr/kdeniz/article/view/5000046953/5000044248>, (09.12.2016/ 23.06.2016)

ÇELİK Fatih, *Dini Sosyalleşim Sürecinde Aile Kurumunun Önemi Yetiştirme Yurtlarında Kalan Gençler ile Aile Ortamında Kalan Gençlerin Din Algısı, Dini Tutum ve Davranışları ve Sosyal İlişkileri Üzerine Karşılaştırmalı Bir Araştırma*, Gazi Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2010.

ÇİLİNGİR Sevgi, “Identity and Integration among Turkish Sunni Muslims in Britain”, *Insight Turkey*, 12/1: (2010), 103-122.

DAĞCI Şamil, “İslam Aile Hukukunda Evlenme Engelleri II”, *AÜİFD*, 41/1: (2000), 137-194.

DALGIN Nihat, *Müslim - Gayrimüslim Evliliği*, Etüd Yay., Samsun 2005.

DE VOUX Ronald, *Yahudilik’te Aile*, çev. Ahmet Güç, Arasta Yay., Bursa, 2003.

DEMETRI Beau Coffin, *Young Adult Children of Interfaith Parents: Ego-Identity Development*, California School of Professional Psychology, Doktora Tezi San Diego, 2008.

DEMİRCİ Kürşat, “Hristiyanlık”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.17, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 1998, 328-340.

-----“Engizisyon”, *DİA*, C.11, TDV Yay., 1995, 238-241.

DU BOIS William Edward Burghardt, *The Souls of Black Folk*, Atlanta, 1903.
http://www.wnorton.com/college/history/give-me-liberty4/docs/WEBDuBois-Souls_of_Black_Folk-1903.pdf, (07.12.2017).

DUDERİJA Adis, “Factors Determining Religious Identity Construction Among Western-Born Muslims”, *Journal of Muslim Minority Affairs*, 28/ 3: (2008), 371-400.

EBU ZEHRÂ Muhammed, *el-Ahvalu 'ş-Şahsiye*, Beyrut, 1997.

Education Act 2002 Bölüm 78/1,

<https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2002/32/section/78>, (26.09.2017).

ER Hamit, “Dinler Arası Evlilikler –Problemleri ve Çözüm Önerileri”, (Ed. Mehmet Bulut), *I. Din Hizmetleri Sempozyumu 3-4 Kasım 2007*, DİB Yayınları, 2008, Ankara, 589-599.

ERDOĞAN Mustafa, *Liberal Toplum Liberal Siyaset*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1998.

ERIKSON Erik H., *Identity and Lifecycle*, W. W. Norton & Company, 1980.

ERGİN Demirali Yaşar ve ERMEĞAN Burçin, “Çok Kültürlülük ve Sosyal Uyum”, *2nd International Conference on New Trends in Education and Their Implications*, 27-29 Nisan 2011. http://iconte.org/FileUpload/ks59689/File/313_demirali_ergin.pdf, (25.04.2016).

ERŞAHİN İsmail, *İngiltere’de Kamu Okullarındaki Din Öğretimi Programlarında Dini Çoğulculuk ve İslam Din Öğretimi*, Ankara Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2014.

EŞKAN Selma, *İslam Aile Hukukunda Evlilik Engeli Olarak Din Farkı Problemi*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum, 2007.

EŞSİZOĞLU Altan, “Aile ile İlgili Temel Kavramlar”, (ed. Çınar Yenilmez), *Aile Yapısı ve İlişkileri*, Anadolu Üniversitesi Web Ofset, Eskişehir, 2012.

FAAS Daniel, “Young Turks in England and Germany: Identity Formation and Perceptions of Europe”, (ed. Talip Küçükcan ve Veyis Güngör), *Turks in Europe Culture, Identity and Integration*, Turkevi Research Centre, Amsterdam, 2009.

FACKENHEIM Emil, “The Voice of Auschwitz”, (Ed. Nahum N. Glatzer), *Modern Jewish Thought: A Source Reader*, New York, Schocken Books, 1977.

FRANCIS Leslie J., AP SION Tania, ve PENNY Gemma, “Is Belief in God a Matter of Public Concern in Contemporary Wales? An Empirical Enquiry Concerning Religious Diversity among 13- to 15-year- old Males”, *Contemporary Wales*, 27/1: (2014), 47-56. <http://wrap.warwick.ac.uk/62637/>, (01.03.2016)

----- PYKE Alice ve PENNY Gemma, “Christian Affiliation Christian Practice and Attitudes to Religious Diversity: A Quantitative Analysis among 13- to 15-

year- old Female Students in the UK”, *Journal of Contemporary Religion*, 30/2: (2015), 249-263.
<https://doi/pdf/10.1080/13537903.2015.1026116?needAccess=true>,
(01.03.2016).

GALE Richard ve HOPKINS Peter, “Introduction: Muslims in Britain-Race, Place and the Spatiality of Identities”, (Ed. Peter Hopkins ve Richard Gale), *Muslim in Britain Race, Place and Identities*, Edinburgh University Press, Edinburgh, 2009.

GEAVES Ron, *Sectarian Influences Within Islam In Britain With Reference To the Concepts Of “Ummah” and “Community”*, Monograph Series Community Religious Project (No.5), University Of Leeds, Leeds, 1996.

GLUCK Peter Kaufman, *The Narratives of Interfaith Parents Raising Their Children with Jewish Identities An Emerging Discourse*, Social Work and Social Science and American Culture, The University of Michigan, Doktora Tezi, Michigan, 2010.

GOLDMAN Ronald, *Religious Thinking From Childhood To Adolescence*, The Seabury Press, New York 1964.

GARBARINO James, *Raising Children in A Socially Toxic Environment*, Jossey-Bass Pub., San Francisco, 1995.

GÖNENÇ İsmail, *Dinlere Karşı Tarafsızlık Açısından İngiltere’de Din-Devlet İlişkisi (Müslüman Azınlık Örneği)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2010.

GÜLEÇ Gülcan, “Aile ve Evlilik”, *Aile Yapısı ve İlişkileri*, (Ed. Çınar Yenilmez), Anadolu Üniversitesi Web Ofset, Eskişehir, 2012.

GÜNARSLAN Yüksel, “Din ve Vicdan Özgürlüğü İle Laiklik Bağlamında Din Eğitimi ve Öğretim”, *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*, 5/19: (2014), 1143-1175.
<http://www.taa.gov.tr/yayin/turkiye-adalet-akademisi-dergisi-sayi-19/>,
(25.06.2015/28.12.2015).

GÜNGÖR Özcan, *İki Dünya Bir Aile: Türk-Amerikan Evlilikleri*, Akasya Yay., Ankara, 2013.

-----“1.5 ve 2.Nesil Türk Gençlerinin Ailede Dinî Sosyalleşmeleri: New Jersey, USA Örneği”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 53/2: (2012), 85-119.

GÜRKAN Salime Leyla, *Yahudilik*, İSAM Yay., İstanbul, 2010.

- “Vaftiz”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 43, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 2012, 424-426.
- GÜVEN Mustafa, “Kültürün Bir Unsuru Olarak Din”, *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, 1/1: (2012), 933-948.
- HAERLE Jr. Rudolf K., *A Survey of the Literature on Religious Inter-marriage, With Special Emphasis on Catholics in Mixed Marriages*, Department of Sociology, The University of Chicago, Yüksek Lisans Tezi, Illinois, 1962.
- HARMS Ernest, “The Development of Religious Experience in Children”, *American Journal of Sociology*, 50/2: (1944), 112-122.
- HARMAN Ömer Faruk, “Yahudilik”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 43, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 2013, 197-201.
- “İncil”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 22, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 2000, 270-276.
- HAS Şükrü Selim, “Ülkede İslamiyet (İngiltere)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 22, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 2000, 307-310.
- HASHMI Nadia, *A Muslim School in Bristol An Overview of the Current Debate and Muslim School Children’s View*, Centre For Ethnicity and Citizenship, The University of Bristol, Yüksek Lisans Tezi, Bristol, 2003.
- HERMANSEN Marcia, “Muslim Youth and Religious Identity Classical Perspectives and Contemporary Challenges”, (Ed. Marcia J. Bunge), *Children, Adults and Shared Responsibilities*, Cambridge Uni. Press., New York, 2012.
- HOGUE Dean R., Petrillo GREG H. ve SMITH Ella I., “Transmission of Religious and Social Values From Parents To Teenage Children”, *Journal of Marriage and the Family*. 44/3:(1982), 569–580.
- HOROWITZ Adam, L. Don’t Hate on the Halfies: Religious Identity Formation among Children of Inter-Religious Couples, presented at Undergraduate Research Symposium, Emory University, 2007, Atlanta. 1-36.
<https://www.democracy.uci.edu/files/docs/conferences/grad/Irvine%20Conference%20-%20Horowitz1.pdf>, (03.12.2016).
- HÖKELEKLİ Hayati, *Din Psikolojisi*, Diyanet Vakfı Yay., Ankara, 1993.
- ve ÇAYIR Celal, “Gençlerin Din Değiştirip Hristiyan Olmasında Etkili Olan Psiko-Sosyal Etkiler”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 15/1: (2006), 23-46.

- İNAN Ayşe Mahinur, *Çok Kültürlülük Tartışmaları Bağlamında Avustralya’da Yaşayan Türklerin Kimlik Algısı*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2012.
- JACOBSON Jessica, “ Religion and Ethnicity: Dual and Alternative Sources of Identity Among Young British Pakistanis”, *Ethnic and Racial Studies*, 20/2: (1997) 238-256.
- JACOBY Jessica S., *Exploring Parents’ Perspectives on Their Interfaith Marriage (Jewish and Christian) and the Transmission of Religious Activities To Their Children*, California State University, Yüksek Lisans Tezi, Northridge, 2014.
- JAMESON David, “The Religious Upbringing of Children in “Mixed Marriages”: The Evolution of Irish Law”, *New Hibernia Review*, 18/2: (2014), 65-83.
- JONES Peter R., “Research Report Ethnic Intermarriage in Britain: A Further Assessment”, *Ethnic and Racial Studies*, 0/7: (1984) 398-405.
<http://doi/abs/10.1080/01419870.1984.9993453?journalCode=rers20>, (05.01.2016).
- JUDD Eleanore P., *Raising Children Jewish: Maintaining Ethnic Identity Intermarriage*, The Faculty of Social Science, University of Denver, Doktora Tezi, Denver, 1986.
- KANIK Cengiz, “Almanya Doğumlu Türkiye Gençliğinde Dinî Tutum ve Davranışlar”, *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 12/2: (2017), 91-120.
<http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.11433>, (28.12.2017).
- KASTORYANO Riva, *Kimlik Pazarlığı: Fransa ve Almanya’da Devlet ve Göçmen İlişkileri*, (çev. Ali Berktaş), İletişim Yay., İstanbul, 2014.
- KATAR Mehmet, “Paskalya”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 22, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 2007, 181-182.
- KHAN-CHEEMA Muhammed Akram, “British Muslims in State Schools: A Positive Way Forward”, *Issues in Islamic Education*. London: The Muslim Education Trust, 1996.
- KILAVUZ Mehmet Akif, “Anne Baba Örnek Davranışlarının Çocukların ve Ergenlerin Dinî Kişiliğinin Oluşumuna Etkileri”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14/2: (2005), 41-58.
- KURT Abdurrahman, *Din Sosyolojisi*, Sentez Yayınları, İstanbul, 2012.

- KURT Ali Osman, *Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam'da Din Değişirme*, Gökkuşbu Yay., İstanbul, 2004.
- KUŞAT Ali, “Bir Değerler Sistemi Olarak “Kimlik” Duygusu ve Atatürk”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15/1: (2003), 45-61.
- KÜÇÜKCAN Talip, “The Making of Turkish-Muslim Diaspora in Britain: Religious Collective Identity in A Multicultural Public Sphere”, *Journal of Muslim Minority Affairs*, 24/2: (2004), 243-258.
- “Turks in Britain: Religion and Identity”, (ed. Talip Küçükcan ve Veyis Güngör), *Turks in Europe Culture, Identity and Integration*, Türkevi Research Centre, 2009.
- LOCKE Harvey J., SABAGH Georges ve THOMES Mary Margaret, “Interfaith Marriages”, *Society For The Study of Social Problems*, 4/4: (1957), 329-333.
- LONG Robert ve BOLTON Paul, *Faith Schools: FAQs*, House of Commons Library, 2017.
<http://researchbriefings.parliament.uk/ResearchBriefing/Summary/SN06972>, (02.01.2017).
- MALIEPAARD Mieke ve LUBBERS Marcel, “Parental Religious Transmission After Migration: The Case Study of Dutch Muslims”, *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 39/3: (2013), 425-442.
- Marriage in Islam and Roman Catholic*, Roman Catholic Archdiocese Guidelines For Ecumenical and Interreligious Affairs. <http://www.usccb.org/beliefs-and-teachings/ecumenical-and-interreligious/interreligious/islam/upload/Mid-Atlantic-Dialogue-Marriage-Roman-Catholic-and-Sunni-Muslim-Perspectives-2011.pdf>, (28.12.2015).
- MOULIN Daniel, “Negotiating and Constructing Religious Identity”, *Religious Education Association Annual Meeting 8-10 Kasım 2013*, Boston, USA, 1-10. <https://www.religiouseducation.net/rea2013/files/2013/07/Moulin.pdf>, (06.07.2016).
- Muslims in the UK: Policies for Engaged Citizens*, Open Society Institute EU Monitoring and Advocacy Program, Budapest, 2005.
- MUTTARAK Raya, “ Explaining Trends and Patterns of Immigrants’ Partner Choice in Britain”, *Journal of Family Research*, 22: (2010), 37-64.

- ve HEATH Anthony, “Who Intermarries in Britain? Explaining Ethnic Diversity in Intermarriage Patterns”, *British Journal of Sociology*, 61/2: (2010), 275-305.
- NELSEN Hart M., “The Religious Identification of Children of Interfaith Marriages”, *Review of Religious Research*, 32/2: (1990), 122-134. <http://www.jstor.org/stable/3511760>, (28.12.2015).
- NESBITT Eleanor, “*My Dad’s Hindu, my Mum’s side are Sikhs*”: *Issues in Religious Identity*, National Foundation for Arts Education, Charlbury, 1991. www.researchgate.net/publication/242242139, (16.02.2016).
- ONS (Office for National Statistics). Full Story: What does the Census Tell us about Religion in 2011? 2013. http://www.ons.gov.uk/ons/dcp171776_310454.pdf. (02.02.2016).
- ORUÇ Cemil, “İngiltere Okul Öncesi ve İlköğretim Okullarında Resmi Din Eğitimi I: Devlet Okulu Örneği”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 13/2: (2013), 175-204.
- OSMANOĞLU Cemil, “Din Eğitiminin Gelişimsel Temeli Olarak İnanç”, *Bilimname*, 17/2: (2014), 177-206.
- ØSTBERG Sissel, “Islamic Nurture and Identity Management The Lifeworld of Pakistani Children in Norway”, *British Journal of Religious Education*, 22/2: (2000), 91-103. <http://doi/abs/10.1080/0141620000220204>, (23.02.2016).
- ÖZDEMİR Eylem, “Kimlik Kavramı ve Teorik Yaklaşımlar”, *Eğitim, Bilim, Toplum Dergisi*, 8/32: (2010), 9-29.
- PAPATHOMAS Archim Grigorios D., “An Open Ecclesial Communitarism Dispar Mixed Marriages and Adult Conversions”, http://www.academia.edu/18273235/30_Assimilating_Religion_Dispar-Mixed_Marriages_and_Adult_Conversions_in_English, (26.09.2015).
- PEEK Lori, “Becoming Muslim: The Development of A Religious Identity”, *Sociology of Religion*, 66/3: (2005), 215-242.
- PEKER Hüseyin, *Din ve Ahlak Eğitimi (Psikolojik ve Metodik Esaslar)*, Aksi Seda Matbaası, Samsun, 1998.
- PETTS Richard J. ve KNOESTER Chris, “Parents’ Religious Heterogamy and Childrens’ Well-Being”, *Journal For the Scientific Study of Religion*, 46/3: (2007), 373-389.

- PHILLIPS Bruce, “Children of Intermarriage: How Jewish?”, (Ed. Peter Y. Medding), *Studies in Contemporary Jewry and Annual XIV*, Oxford Uni. Press., New York, 1998.
- PRINCE Alfred J., “A Study Of 194 Cross-Religion Marriage”, *The Family Life Coordinator*, 11/1: (1962), 3-7.
- RÂZÎ Fahrettin, *Tefsir-i Kebir*, çev. Komisyon, Akçağ Yay., Ankara, 1989.
- ROUSELLE Ann, *Effects of International Marriage on Family*, State University of New York, Doktora Tezi, New York, 1995.
- ROMAIN Jonathan, “The Effects of Mixed-Faith Marriages on Family Life and Identity”, *Journal of the Anthropological School of Oxford*, 28/3: (1997), 275-295.
- SAĞLAM Fatma, “Türk-Alman Örneğinde Karma Evli Çiftlerin Çocuklarındaki Dilsel Gelişim Üzerine”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 23/1: (2006), 231-241.
- SALISBURY W. Seward, “Religious Identity and Religious Behavior of The Sons and Daughters of Religious Intermarriage”, *Review of Religious Research*, 11/2: (1970), 128-135.
- SEAMON Erika B., *Interfaith Marriage in America The Transformation of Religion and Christianity (Christianities of the World)*, Palgrave Macmillan, New York, 2012.
- SKEIE Geir, “Çoğulluk Kavramı ve Din Eğitimi Açısından Anlamı”, çev. Z.Şeyma Arslan (ed. Recep Kaymakcan), *Çok Kültürlülük Eğitim, Kültür ve Din Eğitimi*, Dem Yay., İstanbul, 2013, 135-154.
- SCHREITER Robert J., *Constructing Local Theologies*, Orbis Books, New York, 1985.
- SPEELMAN Gè, *Keeping Faith Muslim-Christian Couples and Interreligious Dialogue*, Meinema Publishing, Zoetermeer, 2001.
- ŞENAY Bülent, “Noel”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.33, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 2007, 201-202.
- SİRKECİ İbrahim, BİLECEN Tuncay, COŞTU Yakup, DEDEOĞLU Saniye, KESİCİ Mehmet B., ŞEKER Betül D., TİLBE Fethiye ve UNUTULMAZ Onur K., *Little Turkey in Britain*, Transnational Press, London, 2016.

- TAŞTAN Abdulvahap, “Göç, Sosyal Değişme ve Din: Kuşaklar Açısından Bir Değerlendirme”, *Erciyes Üni. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 19/11, Kayseri, 2001, 75-84.
- TURAN İbrahim, *AB Sürecinde Türkiye’de Din Eğitimi Politikaları*, İz Yay., İstanbul, 2013.
- TÜRK MEDENİ KANUNU, Madde: 341/111,
<http://www.basarmevzuat.com/dustur/kanun/5/4721/a/4721k-2-2.htm>,
(26.09.2017).
- UYSAAL Ahmet, “Londra’daki Türk Nüfusunun Mekânsal Dağılımı”, *Marmara Coğrafya Dergisi*, 33 (2016), 534-565.
- VATANDAŞ Celalettin, “Çok Kültürlü Yapıda Ulusal/Etnik Kimlikler (Kanada Örneği)”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3/2: (2001), 101-117.
<http://www.aku.edu.tr/aku/dosyayonetimi/sosyalbilens/dergi/III2/vatandas.pdf>, (22.04.2016).
- VERKUYTEN Maykel ve Yıldız Ali A., “Religious Identity Consolidation and Mobilization Among Turkish Dutch Muslims”, *European Journal of Social Psychology*, 40/3: (2010), 436-447.
- VERMEER Paul ve VAN DER VEN Johannes, “Dinî Kimlik Oluşumu: Eğitimsel Bir Yaklaşım”, çev: Ayşe Zişan Furat, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 0/13: (2006), 173-193.
- VOIGTLAENDER Nico ve VOTH Hans Joachim, “Married To Intolerance: Attitudes toward Intermarriage in Germany, 1900-2006”, *American Economic Review*, 103/3: (2013), 79-85.
- WHITE Robert J., *Canonical Ante-Nuptial Promises and the Civil Law: An Historical Synopsis and Commentary*, Catholic University of America, Washington, 1934.
- WITTE John, *From Sacrament To Contract Marriage, Religion and Law in the Western Tradition*, John Knox Press, Louisville, 1997.
- YASDIMAN Hakkı Ş., “Yahudi Dininde Ailenin Yeri”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13-14 : (2001), 241-266.
- YAMAN Ahmet, *İslam Aile Hukuku*, Marifet Yay., İstanbul, 1999.

YAVUZ Kerim, Çocukta Dinî Duygu ve Düşüncenin Gelişimi, Boğaziçi Yay., İstanbul, 2012.

ZIEBERTZ Hans-Georg, “Çok Kültürlü Bir Toplumda Din Eğitimi”, çev. Z.Şeyma Arslan (ed. Recep Kaymakcan), *Çok Kültürlülük Eğitim, Kültür ve Din Eğitimi*, Dem Yay., İstanbul, 2013, 155-180.

<http://www.bbc.com/news/education-30129645>, (08.03.2017).

<http://www3.cs.gb.gov.tr/cs.gbPortal/diyih.portal?page=ulkeler&id=ingiltere>, (25.02.2017).

<https://www.express.co.uk/news/uk/721907/Islamic-school-closed-Sharia-extremist-beliefs-gay-men-killed-Jamia-Al-Hudaa>, (08.09.2017).

<https://www.gov.uk/national-curriculum/other-compulsory-subjects>, (25.02.2016).

<http://egit.owlsmartsolutions.co.uk/uye-okullarimiz/>, (09.02.2017).

<https://faithsurvey.co.uk/uk-christianity.html>, (26.09.2017).

https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/281929/Collective_worship_in_schools.pdf, (24.03.2017).

http://meblem.org.uk/turk_okullari.php, (09.02.2017).

<http://www.newstatesman.com/blogs/the-staggers/2011/02/terrorism-islam-ideology>, (15.04.2017).

<https://www.nidirect.gov.uk/articles/school-attendance-absence-and-law>, (29.08.2017).

<http://rcdow.org.uk/education/headteachers/re-in-catholic-schools/>, (02.01.2017).

https://www.ons.gov.uk/file?uri=/peoplepopulationandcommunity/culturalidentity/religion/adhocs/004919ct05462011censusreligionbynumberofdependentchildreninfamilyenglandandwales/ct05462011censusreligionbynumberofdependentchildreninfamilyenglandandwales_tcm77-425095.xls, (03.07.2017).

<https://www.ons.gov.uk/peoplepopulationandcommunity/culturalidentity/religion/articles/religioninenglandandwales2011/2012-12-11>, (25.02.2016).

<http://doi/abs/10.1080/0141620042000181956?journalCode=cbre20>, (24.03.2017).

<https://news.npcc.police.uk/releases/tackling-hate-crime-remains-a-priority>, (26.06.2017)

EKLER

Ek-1 Etik Kurul Raporları

GİZLİ

GİZLİ

Tarih: 07.06.2017 08:44
Sayı: 60263016-050.06-
E.00000173395

**T.C.
CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ
BİLİMSEL ARAŞTIRMA VE YAYIN ETİĞİ KURULU BAŞKANLIĞI**

Sayı : 60263016-050.06 [2017/6]
Konu : Arş Gör. Fatma Kurttekin

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DEKANLIĞINA

İlgi: 24/04/2017 tarih ve 151814 sayılı yazınız.

İlgi yazınız ve ekleri, Üniversitemiz Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Sosyal ve Beşeri Bilimler Kurulunca incelenmiş olup; Kurulun 25/05/2017 tarih ve 4 no'lu toplantısında alınan 5 no'lu kararda "İlahiyat Fakültesi'nin 24/04/2017 tarih ve 151814 sayılı yazısında belirttiği İlahiyat Fakültesi Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü Din Eğitimi Anabilim Dalı Arş. Gör. Fatma KURTEKİN'in "Karma Evliliklerde Doğan Çocukların Din Eğitimi" doktora çalışmasının etik açıdan uygunluğu Üniversitemiz Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Sosyal ve Beşeri Bilimler Kurulu tarafından incelendi ve etik açıdan bir sakınca olmadığı yönünde, Rektör olurluna sunulmak üzere oybirliği ile Karar verildi." denilmekte olup, 25/05/2017 tarihli Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Sosyal ve Beşeri Bilimler Kurul toplantısında alınan 5 no'lu karar, Rektörlük olurluna sunulmuş ve Rektör oluru alınmıştır.

Bilgilerinizi rica ederim.

e-imzalıdır
Prof.Dr.Mehmet ÇİMEN
Rektör Yardımcısı

GİZLİ

**BELGENİN ASLI
ELEKTRONİK İMZALIDIR**
07.06.2017

Bu belge 5070 sayılı elektronik imza kanuna göre güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır.
Evrakın elektronik imzalı suretine <https://ebelgedogrulama.cumhuriyet.edu.tr/ekden/89d7852-a85c-46d7-849a-b0ca77447f23> kodu ile erişebilirsiniz.

Adres: Cumhuriyet Üniversitesi Hukuk Müşavirliği SİVAS
Tel: 0 346 219 1010 Faks: 0 346 219 1138 E-posta: hukuk@cumhuriyet.edu.tr

1 / 1

WARWICK
THE UNIVERSITY OF WARWICK

Humanities and Social Sciences Research Ethics Committee
Kirby Corner Road
Coventry
CV4 8UW

Monday, 05 June 2017

Miss Fatma Kurttekin
Visiting Academic – Centre for Education Studies
University of Warwick
Coventry
CV4 7AL

Dear Miss Kurttekin,

Ethical Application Reference: 94/16-17
Title: Religious Education of Children of Mixed Marriages

Thank you for submitting your updated ethics application to the Humanities and Social Sciences Research Ethics Sub-Committee, following the letter of conditional approval on **24 May 2017**. We are pleased to advise you that, under the authority delegated to us by the University of Warwick Research Governance and Ethics Committee, full approval for your project is hereby granted for the duration of the study.

Before conducting your research it is strongly recommended that you complete the on-line ethics course:
https://www2.warwick.ac.uk/services/ldc/researchers/opportunities/development_support/research_integrity/
Support is available from your Departmental contact in Research & Impact Services

Any material changes to any aspect of the project will require further consideration by the Committee and the PI is required to notify the Committee as early as possible should they wish to make any such changes.

May I take this opportunity to wish you the very best of luck with this study.

Yours sincerely

Dr Friederike Schlaghecken
Chair, Humanities and Social Sciences Research Ethics Sub-Committee

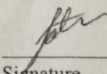
Ek-2 Gönüllü Katılımcı Rıza Formları (Ebeveyn ve Çocuk için)

CUMHURİYET UNIVERSITY
SOCIAL SCIENCE INSTITUTE
Kampüs, Sivas/TURKEY

Informed Consent Agreement Religious Education of Children of Mixed Marriage

INVESTIGATOR Fatma Kurttekin, PhD student (07491869603 or fatma_89_67@hotmail.com), will be conducting the research. Hüseyin Yılmaz, Prof. Dr., is the Dissertation Chair.

1. I have read the Participant Information Sheet and the nature and purpose of the research project has been explained to me. I understand and agree to my child taking part.
2. I understand the purpose of the research project and my child's involvement in it. I understand that my child may withdraw from the research project at any stage and that this will not affect my status or my child's status now or in the future.
3. I understand that while information gained during the study may be published, my child will not be identified and my child's personal information will remain confidential. I understand that my child will be audio recorded during the interview.
4. I understand that all data will be stored on a password-protected personal computer and that it will be deleted after the dissertation is completed.
5. I understand that I may contact the researcher or supervisor if I require further information about the research, and that I may contact the Research Ethics Coordinator of the University of Cumhuriyet or The University of Warwick, if I wish to make a complaint relating to my involvement in the research.

Print Name (Parent of child)	27.08.2017 Date	 Signature
Fatma KURTEKİN Name of Researcher	27.08.2017 Date	 Signature

CONSENT FORM
version 1, 06/05/17

Participant ID: The participant

Title of Project: Religious Education of Children of Mixed Marriages

Name of researcher(s): [Fatma Kurttekin, Researcher & Dr Elisabeth Arweck, Faculty Advisor]

1. I confirm that I have read and understood the information sheet (version 1, 06/05/17) provided for the above study. I have had the opportunity to consider the information, ask questions and have had these answered satisfactorily. ☐
2. I have read the Participant Information Sheet and the nature and purpose of the research project has been explained to me. ☐
3. I understand the purpose of the research project and my involvement in it. ☐
4. I understand that beside my involvement, my child/ children can take part in the research depending if they would like to, and if you consent to this. I will be given the consent form for my child with the interview questions to understand what will happen if my child will be part of this research. I understand that I can decline my child's involvement. ☐
5. I understand that I may withdraw from the research project at any stage and that this will not affect my status now or in the future. ☐
6. I understand that while information gained during the study may be published, I will not be identified and my personal information will remain confidential. ☐
7. I consent to the interview being audio recorded. All data will be stored on a password-protected personal computer and it will be deleted after the research is completed. ☐
8. I agree to take part in the above study. ☐

Name of Participant

Date

Signature

Fatma KURTTekin
Name of Researcher
taking consent

1.07.17
Date

[Signature]
Signature

Contact details:

Researcher: Fatma Kurttekin

Department: Religion and Education Research Unit, CV4 7AL

Phone number: 07491869603

Email: F.Kurttekin@warwick.ac.uk

Faculty advisor: Elisabeth Arweck, Dr.

Department: Religion and Education Research Unit, CV4 7AL

Phone number: 02476528434

Email: elisabeth.arweck@warwick.ac.uk

Ek-3 Anket ve Mülakat Soruları

1. Cinsiyetiniz? ☐ Erkek ☐ Kadın
2. Kaç Yaşındasınız ?.....
3. Doğum Yeriniz (Ülke).....
4. Eğitimi nereden tamamladınız? (Okul bitirmemişseniz boş bırakınız)
☐ Türkiye ☐ İngiltere ☐ Diğer Ülkeler (Belirtiniz).....
5. Eğitim durumunuz nedir? (Eğitiminizi Türkiye’de tamamlamış iseniz denk olanı belirtin)
☐ Okuma-yazma bilmiyor ☐ İlköğretim ☐ Lise ☐ Üniversite
☐ Lisansüstü (Yüksek lisans, Doktora) ☐ Diğer (Belirtiniz).....
6. Mesleğiniz nedir?
7. Kaç yıldır burada yaşıyorsunuz? ☐ Burada doğdum ☐ (Yıl Olarak)
8. Çoğu zaman kendimizi tanıtırken bazı nitelendirmeler kullanırız. Birine kendinizi tanıtırken aşağıdaki ifadelerden hangisini kullanırsınız? Birden fazla seçeneği işaretleyebilirsiniz.
☐ Türk ☐ Kıbrıslı ☐ Sünni ☐ Alevi ☐ Göçmen ☐ Azınlık
☐ Türk kökenli İngiliz ☐ Deist ☐ Ateist ☐ Muhafazakâr ☐ Liberal
☐ Diğer (belirtiniz).....

Gayrimüslim eş için:

Dini inancınız nedir? (*Eğer cevabınız “Ateist/Agnostik” ya da “Diğer” ise, lütfen soru 13’e geçiniz.)

☐ Katolik ☐ Ortodoks ☐ Protestan ☐ Ateist/Agnostik* ☐ Diğer* (Belirtiniz).....

Lütfen, **ibadet tutumlarıyla** ilgili aşağıdaki ifadelerle ne ölçüde katılıp katılmadığınızı seçeneğin önündeki paranteze (x) işareti koyarak belirtiniz.

9. Namaz kılma sıklığınızı hangisi ifade etmektedir?
☐ Her zaman ☐ Çoğu zaman ☐ Ara sıra ☐ Çok nadir ☐ Hiçbir zaman
10. Ramazan ayında oruç tutma sıklığınızı hangisi ifade etmektedir?
☐ Her zaman ☐ Çoğu zaman ☐ Ara sıra ☐ Çok nadir ☐ Hiçbir zaman
11. Kur’an-ı Kerim okuyor musunuz? (Arapça veya Türkçe/İngilizce anlamından)
☐ Her zaman ☐ Çoğu zaman ☐ Ara sıra ☐ Çok nadir ☐ Hiçbir zaman
12. Kurban ibadetini hangi sıklıkla yerine getiriyorsunuz?
☐ Her zaman ☐ Çoğu zaman ☐ Ara sıra ☐ Çok nadir ☐ Hiçbir zaman

Gayrimüslim eş için:

Hangi sıklıkta dua edersiniz?

☐ Her zaman ☐ Çoğu zaman ☐ Ara sıra ☐ Çok nadir ☐ Hiçbir zaman

Hangi sıklıkta İncil okursunuz?

☐ Her zaman ☐ Çoğu zaman ☐ Ara sıra ☐ Çok nadir ☐ Hiçbir zaman

Çocuklarınız size İsa hakkında soru sorsa onu nasıl tanımlarsınız?

☐ Tanrı kendini İsa'da ortaya çıkardı ☐ Mesih ☐ İnsan ☐ Tanrı'nın bir peygamberi ☐ Tanrı'nın oğlu

Hangi sıklıkta kiliseye gidersiniz?

☐ Her zaman ☐ Çoğu zaman ☐ Ara sıra ☐ Çok nadir ☐ Hiçbir zaman

Lütfen, **evlilik ve eşe dair tutumlar** ile ilgili aşağıdaki ifadelerden size uygun olan seçeneği önündeki paranteze (x) işareti koyarak belirtiniz.

13. Kaç yıllık evlisiniz?.....

14. Şu an kimlerle beraber yaşıyorsunuz?

☐ Eşim ve çocuklarla ☐ Eşim, çocuklar ve ebeveynlerimle

☐ Eşim, çocuklar ve eşimin ailesiyle ☐ Diğer.....

15. Anne-babanızın farklı milletten biriyle evlenme isteğiniz hakkındaki görüşleri neydi?

☐ Çok olumsuz ☐ Olumsuz ☐ Ne olumlu ne olumsuz ☐ Olumlu ☐ Çok olumlu

16. Evlenmeden önce dini ya da kültürel anlamda aşağıdaki şartlardan hangilerini koşunuz?

☐ Din değiştirmesi ☐ Domuz eti yememesi ve içki kullanmaması ☐ Sünnet olması

☐ Doğacak çocukların kendi kültür ve dinime göre yetiştirmeyi

☐ Dürüst ve sadık olması ☐ Herhangi bir şart öne sürmedim ☐ Diğer.....

17. Eşiniz İslamiyet/Hristiyanlık hakkında ne kadar bilgiye sahip?

☐ Hiç ☐ Az çok ☐ Kısmen ☐ Oldukça ☐ Tamamen

Lütfen **çocuğun din eğitimi** ile ilgili aşağıda verilen sorularda size uygun olan seçeneği önündeki paranteze (x) işareti koyarak belirtiniz.

18. Sizce çocuklara verilecek din eğitimine ne zaman başlanılmalıdır?

☐ Doğumdan itibaren ☐ Konuşmayı öğrendikten sonra

☐ Okula başladıktan sonra ☐ Ergenlikten sonra

19. Çocuğunuza ilk olarak verdiğiniz dini bilgi aşağıdakilerden hangisiyle ilgilidir?

☐ İman ve itikat ☐ İbadet ve dualar ☐ Ahlak konuları ☐ Diğer.....

20. Lütfen, aşağıdaki ifadeleri hangi sıklıkta yaptığınızı (x) işareti koyarak belirtiniz.

	Her zaman	Sıklıkla	Ara sıra	Nadiren	Hiçbir zaman
Çocuğuma dini ve ahlaki konular içeren hikâyeler anlatırım.					
Çocuğum beni dua ve ibadet ederken görür.					
Çocuğumu camiye götürür ya da camiye gitmesi için teşvik ederim.					
Çocuğumu kiliseye götürür ya da kiliseye gitmesi için teşvikte bulunurum.					
Çocuğum dinî konularla ilgili genellikle benimle konuşur.					

21. Lütfen, aşağıdaki ifadelere ne ölçüde katılıp katılmadığınızı (x) işareti koyarak belirtiniz.

	Tamamen katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle katılmıyorum
Aile içinde çocuklarla İngilizce konuşuruz.					
Çocuğumu Türkçe öğrenmesi konusunda teşvik ediyorum.					
Ailemizde her iki dinin veya kültürün dini/kültürel bayramlarını birlikte kutluyoruz.					
Çocuğun doğduğu zaman kulağına ezan okutularak isim verilmesi gerektiğine inanıyorum.					
Çocuğun doğduğu zaman vaftiz edilmesi gerektiğine inanıyorum.					
Erkek çocuklarının sünnet edilmesi gerektiğine inanıyorum.					
Dinî kimliğin çocuklara benimsetilmesinin ailenin en önemli amaçlarından biri olduğuna inanıyorum.					
Okuldaki din eğitimi dersleri çocuklarımıza dini bir temel kazandırdığına inanıyorum.					
Okuldaki din derslerinin mensubu olduğum dinle ilgili yeterli ve doğru bilgiler içerdiğini düşünüyorum.					
Evliliklerin başarılı olması için eşlerin aynı dinden olması gerektiğine inanıyorum.					

22. Tüm evliliklerde dönem dönem sorun yaşanabilir. Aşağıda belirtilen sorunlarla evliliğinize hangi sıklıkla karşılaşıyorsunuz?

	Her zaman	Sıklıkla	Ara sıra	Nadiren	Hiçbir zaman
Kültürel farklılıklar					
Çocukların eğitimi					
Dini anlaşmazlıklar					
Dil sorunları					
Diğer					

Yapılandırılmış Görüşme Soruları

-Eşinizle tanışmadan, önce onun dini ve etnik kimliğiyle ilgili olumsuz düşüncelere sahip miydiniz? Ailenizle ya da eşinizin ailesiyle ne kadar sıklıkta görüşüyorsunuz?

-Oturduğunuz bu mahallenin dini ve etnik dokusu hakkında bilgi verir misiniz? Ne kadardır burada yaşıyorsunuz? Buraya yerleşmenizin özel bir sebebi var mı?

-Çocuklarınızın isimlerine nasıl karar verdiğiniz?

-Çocuklarınızın dini ve kültürel kimlikleri hakkında konuşacak olursak, neler söylersiniz? Ailenizin iki dinli ve iki kültürlü yapısı çocuklarınızın soru sormasına neden olur mu? Eğer oluyorsa, bu soruları nasıl cevaplandırdınız?

-Çocuklarınız şu an seküler bir okula mı yoksa inanç okuluna mı gidiyor? Okul tercihi yaparken hangi kriterleri göz önüne aldınız?

-Çocuklarınızın İngiliz-Hristiyan kültürü içinde yetişmesi hakkında ne düşünüyorsunuz?

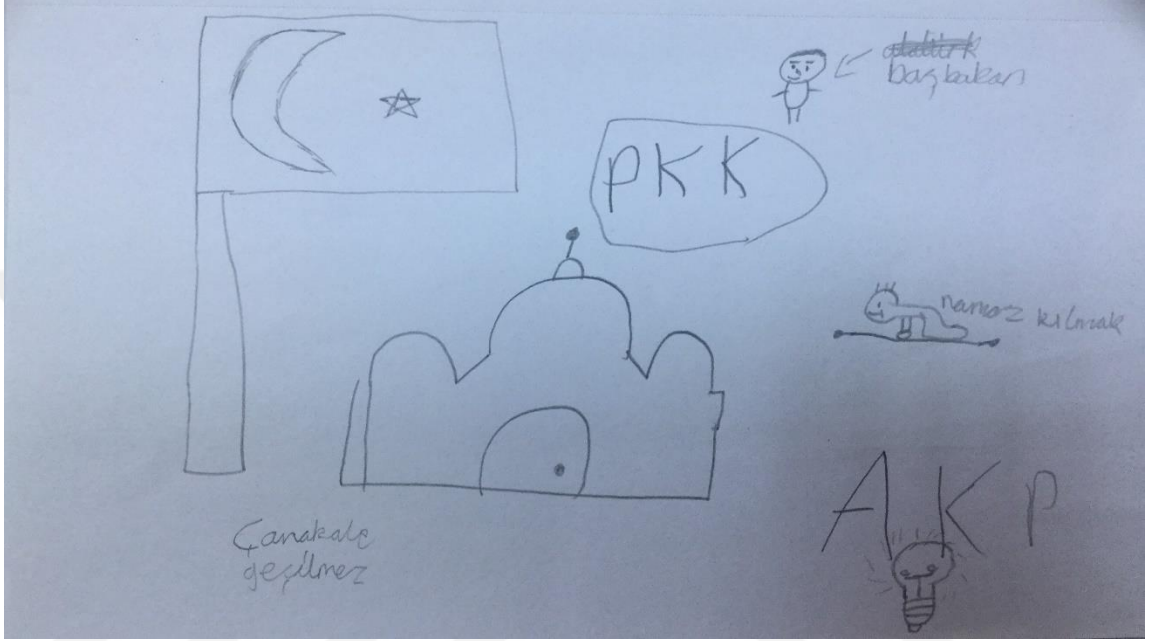
- Dini ve kültürel bayramları kutluyor musunuz? Hangi bayramları nasıl kutluyorsunuz?

-Britanya'da, Müslümanlara ne tür bir özgürlük veya sınırlamalar sağlandığını düşünüyorsunuz? Bu konuda değişmesini istediğiniz bir uygulama var mı?

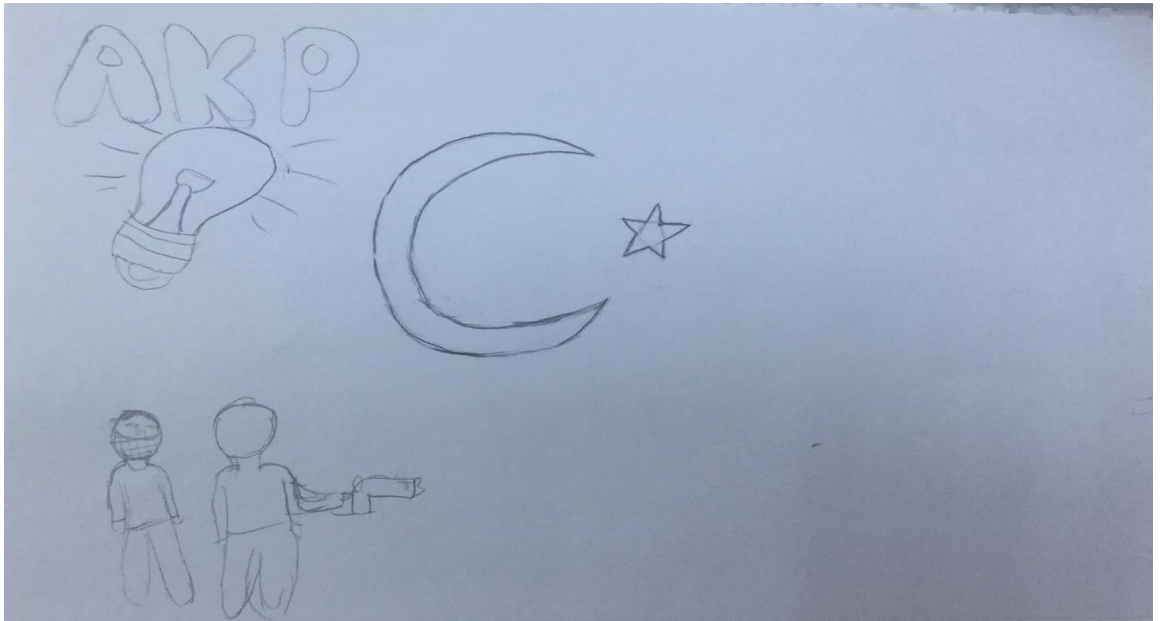
-Karma evliliklerin bazı avantajları ve dezavantajları olduğu bilinmektedir? Sizce bu avantajlar ve dezavantajlar nelerdir?

Ek-5 Çocukların Yaptığı Resim Örnekleri

(Erkek, 9)

(Erkek, 11)

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı : Fatma KURTTEKİN
Uyruğu : TC
Doğum Tarihi ve Yeri : 1989/ Herten (Almanya)
e-posta : fatma_89_67@hotmail.com

EĞİTİM

Derece	Kurum	Mezuniyet Yılı
Yüksek Lisans	Uludağ Üniversitesi SBE	2013
Lisans	Uludağ Üniversitesi DKAB	2011

İŞ TECRÜBESİ

Tarih	Kurum	Görev
2011 - 12	Alaplı Aşağıdağ ilköğretim Okulu	Din Kült. ve Ahl. Bil. Öğretmeni
2012 – 12	Akıncılar 80.Yıl İlköğretim Okulu	Din Kült. ve Ahl. Bil. Öğretmeni
2012-	CÜ İlahiyat Fakültesi	Araştırma görevlisi

YABANCI DİL BİLGİSİ

İngilizce YDS (85)